

T.C.
Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı

SENCER DİVİTÇİOĞLU VE ASYA TİPİ ÜRETİM TARZI

Damla Sarıkaya

Yüksek Lisans Tezi

Çorum 2018

SENCER DİVİTÇİOĞLU VE ASYA TİPİ ÜRETİM TARZI

Damla SARIKAYA

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Prof. Dr. Ahmet Özalp

Çorum 2018

KABUL VE ONAY

...Damla SARIKAYA... tarafından hazırlanan "SENKER DİJİTALİZASYON VE AŞYA TİPİ ÜRETİM TARZI" başlıklı bu çalışma, ...05.01.2018... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans/ doktora/ sanatta yeterlilik tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı) (Başkan)

Prof. Dr. Ahmet ÖZALP

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı) (Danışman)

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

Doç. Dr. Nurye KESKİN

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

T.C
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağımı gösterdiğimi beyan ederim.(02/02/2018).

Damla SARIKAYA

ÖZET

SARIKAYA Damla, Sencer Divitçioğlu ve Asya Tipi Üretim Tarzı, Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2018.

Bu tez, önemli bir entelektüel olduğunu düşündüğümüz Sencer Divitçioğlu'nun yaşamını ve 1960'larda Türkiye'de de tartışmaların odak noktasında olan Asya Tipi Üretim Tarzı'nı anlatmaktadır.

Tezde Sencer Divitçioğlu'nun kim olduğu, tarihi ve tarihsel gelişmeleri nasıl okuduğu gösterilmektedir. Tezde öncelikle Sencer Divitçioğlu'nun hayatına değinilmiş, hayatındaki gelişmelerin düşünsel yapısını etkileyip etkilemediği ortaya konmaya çalışılmıştır. Akademik çalışmaları ile öne çıkan Divitçioğlu, devlet adamı olarak da - Turizm Bankası İdare Meclisi'nde genel başkanlık gibi - görevlendirilmiş ancak sol kesime yakınlığı hasebiyle bu alanda ilerleyememiştir. 1961 yılında Türkiye İşçi Partisi'ne yakın arkadaşı İdris Küçükömer ile birlikte üye olmuştur. 1980 darbesi ile düzenlenen 1402 sayılı yasa gereği üniversiteden ihraç edilmiştir. İlerleyen kısımlarda Sencer Divitçioğlu'nun bilimsel yöntemine değinilmiş, bu konu ile ilgili Doğan Ergun'un eleştirilerine başvurulmuştur. Daha sonra Asya Tipi Üretim Tarzı'nın ne olduğu, yaratıcısı Marx'ın gözü ile anlatılmaya çalışılmıştır. Tarihsel aşamaların sırası hakkında yapılan geniş çaplı tartışmalara yer verilmiş, tarihin çok çizgili bir yol mu, yoksa tek çizgili bir yol mu izlediği hakkındaki farklı düşüncelere yer verilmiştir. Marx'ın ortaya çıkardığı Asya Tipi Üretim Tarzı kavramının Sencer Divitçioğlu tarafından Osmanlı'nın tarihsel bir dönemine uygulanışındaki titiz ve disiplinli çalışması hakkında bilgi verilmiştir. Divitçioğlu'nun, Asya Tipi Üretim Tarzı kavramının, Osmanlı'nın 14. ve 15. yüzyıllarında en belirgin şekilde gözlemlenebileceğine dair çıkarımları -o dönemin toplumsal yaşantılarına da değinilerek- ortaya konmaya çalışılmıştır.

Son bölümde az gelişmişlik ile Asya Tipi Üretim Tarzı kavramına Samir Amin'in farklı bakış açısı ile birlikte değinilmiştir. Osmanlı'nın toplumsal yapısının Asya Tipi Üretim Tarzı'na benzemediğini savunan başka Türk yazarların fikirleri

incelenmiştir. Asya Tipi Üretim Tarzı savunucusu olarak Divitçioğlu'nun dışında bu tarza karşı çıkan kesimin fikirlerine de yer verilerek Osmanlı'dan günümüze Türk toplumunun nasıl bir evrim geçirdiği karşılaştırmalı olarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sencer Divitçioğlu, tarihsel aşama, feodalizm, Osmanlı, Asya Tipi Üretim Tarzı.

ABSTRACT

SARIKAYA Damla, Sencer Divitçioğlu and the Asian Type of Production, Master Thesis, Çorum, 2018

This thesis is about an intellectual value we consider, Sencer Divitçioğlu; his life and description of his identity, how he read the historical developments, whether the developments in his life affected of his intellectual state of his nature, and the “Asian Type of Production” which was considered the main subject of debates in Turkey around 1960’s.

Divitçioğlu, who comes into prominence with his academic studies, was also appointed as a statesman but couldn’t process further due to his close relationships with liberalism.

Divitçioğlu became a member of the Turkish Worker’s Party in 1961 with his closest friend, İdris Küçükömer. Divitçioğlu joined the “1402’s” after the coup d’etat in 1980. In the further chapters, the scientific method of Sencer Divitçioğlu was mentioned by the aid of criticisms of Doğan Ergun.

Further, the definition of the Asian Type of Production is explained by the creator of it, Marx’s point of view. There is a wide range of discussions about the sequence of historical stages; different ideas about whether history is a multi-lane way or a single-lane way. The information is given about the meticulous and disciplined study of applying process of Asian Type of Production in a historical period of ottoman empire by Divitçioğlu.

The implications of Divitçioğlu; about the Asian Type of Production style can be observed most clearly in the 14th and 15th centuries of the ottoman empire, have been revealed.

In the last chapter, the concept of underdevelopment and the Asian Type of Production have been tried to explain with the aid and point of view of Samir Amin. The assumptions of other Turkish authors who do not agree that the structure of the Ottoman Empire is similar to the Asian Type of Production are examined. Apart from Divitçioğlu who is considered as an advocate of Asian Type of Production, the opinions

of the people who opposed it also mentioned to clarify the undergone evolution of the day-to-day Turkish society.

Key Words: Sencer Divitçioğlu, historical stage, feudalism, Ottoman, Asian Type Production Style.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	v
ÖZET	i
ABSTRACT	iii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	3
YAŞAMI VE OKUL HAYATI	3
1.1 Sencer Divitçioğlu'nun Hayatı	3
1.1.1 Ailevi Yaşantısının Divitçioğlu Üzerindeki Etkisi	3
1.1.2. Sencer Divitçioğlu'nun Üniversite Yılları ve Paris Anıları	5
1.1.3. 1960 İhtilali Sonrası Gelişmeler	8
1.2 Toplum ve Bilim Dergisi	10
1.3 Bilimsel Yöntemi ve Yapıtları	12
II. BÖLÜM	32
ÖZGÜN BİR BAKIŞ OLARAK ASYA TİPİ ÜRETİM TARZI	32
2.1. Karl Marx'ın Tarihsel Bakış Açısı ve Tarihsel Gelişim Aşamaları	32
2.2. Asya Tipi Üretim Tarzı'nın Gündeme Gelişi ve Tartışmalar	36
2.3. Doğu Toplumlari için Farklı Bir Üretim Tarzı Modeli: ATÜT	42
2.3.1. Asya Tipi Üretim Tarzı: Çin Örneği	47
2.3.2. Asya Tipi Üretim Tarzı: Hindistan Örneği	51
III. BÖLÜM	58
ASYA TİPİ ÜRETİMİN AZGELİŞMİŞLİK BAĞINTISI VE ÜLKEMİZDE ASYA TİPİ ÜRETİM ÜZERİNE FARKLI GÖRÜŞLER	58
3.1. Divitçioğlu'nun Asya Tipi Üretim Tarzı'nı Osmanlı Devletine Uyarlayışı	58
3.2. Asya Tipi Üretimden Azgelişmişliğe	76
3.3. Türkiye'de Asya Tipi Üretim Tarzı Tartışmaları	81

SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA.....	97

GİRİŞ

Sencer Divitçioğlu İstanbul Üniversitesi iktisat bölümü hocalarındandı. Sencer Divitçioğlu'nun dedesi ve babası aktif siyasette yer almış önemli isimlerdi. Divitçioğlu 1946 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Bölümü'ne girmiş, doktorasını Paris'te yüksek derece ile almıştı. İktisat, tarih, antropoloji gibi bilim dallarına merak salmış ve araştırmalar yapmıştır. 1960 ihtilali ile Devlet Planlama Teşkilatı'nın(DPT) başına getirilmesi söz konusu olmuştu. Fakat hakkında hazırlanan MİT raporu Divitçioğlu'nun DPT'de bu görevi yapmasına engel olmuştu. 1960'lı yıllarda Türkiye İşçi Partisi'ne üye olarak aktif siyasete adım atmış olsa da burda da çok ön planda olmamıştı. Geniş akademik çevrelerle Toplum Bilim Dergisi'nin kurulmasında büyük emeği ve katkısı olmuştu.

Sencer Divitçioğlu'nun en ses getiren çalışması ise Osmanlı toplumunun Asya Tipi Üretim Tarzı'na sahip olduğu konusunda yaptığı çalışma olmuştu. Bu çalışmada Divitçioğlu'nun özgünlük arayışı içinde olduğu da hissedilmektedir. Divitçioğlu'nun İngiltere'de tanıştığı, Prof. Mark Blaug'un "ciddi bir şeyler yapın" cümlesi , Türkiye toplumsal yapısı üzerine ciddi bir şeyler geliştirilmesi gerektiğinin sorumluluğunu akademisyen olarak Divitçioğlu'na hissettirmişti. Kemal Tahir ile tanışması da Asya Tipi Üretim Tarzı'na eğilmesinde oldukça önemli olmuştu. Karl Marx'ın *El Yazmaları*'nda, Engels ile mektuplaşmalarında bahsi geçen Asya Tipi Üretim Tarzı Divitçioğlu için araştırılması gereken bir kavram olmuştu. Asya Tipi Üretim Tarzı belirlemelerinden yola çıkarak Divitçioğlu bu tip bir üretim tarzının Osmanlı toplumu ile benzerliklerini ortaya koymaya çalıştı. Asya Tipi Üretim Tarzı'nın özellikleri olarak bilinen merkezi despot bir yönetim anlayışı, kamu hizmetlerinin devlet tarafından yapılması, özel mülkiyetin yokluğu gibi pek çok faktörün varlığı Divitçioğlu'na göre Osmanlı toplumunun 14. ve 15. yüzyıllarında da gözlemlenebilmekteydi. Divitçioğlu'na göre, Osmanlı Devleti köken itibariyle de bu despot yapıyı içinde barındıran bir millettir. Batılılar toplumsal bir kaos ortamında sınıflara temsil hakkı verirken, Doğu'da (Türkler) toplumsal sınıflar arasındaki çatışmayı, Daire-i Adalet formülü ile, hiçbir temsil hakkı vermeden çözüyorlardı. Divitçioğlu'na göre Osmanlı toplumu Batı'nın devrim yaratabilecek içsel dinamizminden yoksundu.

12 Eylül darbesi ile birlikte üniversiteden ihraç edilmiş, akademik kimliğinden uzaklaştırılmıştı. Bu uzaklaşma tarihe olan ilgisini daha da kamçıladi ve

akademisyenlikten ihraç edildiği sıralarda tarih ile ilgili çalışmalar yaptı. 1987 yılında ilk antropolojik tarih çalışması olan Kök Türkler adlı kitabı yayımlanmıştı. Kök Türkler'in dışında Divitçioğlu'nun çok sayıda tarihi çalışmaları olmuştur. Sencer Divitçioğlu 2014 yılında hayatını kaybetmiştir.

Bu çalışma Divitçioğlu'nun Osmanlı toplumsal yapısı hakkındaki özgün bakış açısını ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu özgün bakış açısından yola çıkılarak Osmanlı'nın üretim tarzı hakkında tartışmalar ele alınmıştır. Araştırma konusu olarak Divitçioğlu'nun tercih edilmesindeki neden ise Türk tarihinin nasıl bir gelişim aşamaları gösterdiğine dair çok yönlü bakış açılarının irdelenmesi gereğidir. Osmanlı üretim tarzındaki farklılık neyi ifade etmektedir?, Osmanlı toplumsal yapısı feodal mi, kendine özgü mü, Asya Tipi midir?, Divitçioğlu'nun Osmanlı'nın üretim tarzının Asya Tipi olduğuna dair düşüncelerinin varlığı nereden kaynaklanmaktadır?, Asya Tipi teorilerine dönemin önemli isimleri nasıl tepki vermişlerdir? *Sencer Divitçioğlu ve Asya Tipi Üretim Tarzı* isimli tez bu sorulara cevap arama niteliğindedir.

Araştırmanın alanı Sencer Divitçioğlu'nun yaşadığı toplumsal çevre, yaşadığı dönemin toplumsal şartları ile birlikte ele alınmış, Divitçioğlu'nun Asya Tipi Üretim Tarzı teorisi yer yer Osmanlı tarihine değinilerek verilmiştir. Toplumların tarihsel olarak geçtiği aşamalar(kapitalizme kadar olan yer) ele alınmıştır. Sonrasında Çin ve Hindistan gibi Asya Tipi olduğu savunulan iki ülkenin uzun tarihine kıyasla kısa sayılabilecek toplumsal tarihi incelenmiştir. Asya Tipi Üretim Tarzı'na pek çok kesimden çıkan farklı seslerin tümüne birden yer vermek çalışmanın alanına dahil olmaması nedeniyle önemli görülen birkaç ismin fikirleri ele alınmıştır. Çalışmada Divitçioğlu'nu anlamak için farklı tarihi antropolojik çalışmaları incelenerek Divitçioğlu'nu daha iyi tanımak amaçlanmıştır.

I. BÖLÜM

YAŞAMI VE OKUL HAYATI

1.1 Sencer Divitçioğlu'nun Hayatı

Sencer Divitçioğlu'nun aile yaşantısı onun düşünsel sistemini, olaylara bakış açısını etkilemiştir. Bilimsel çalışmalarında da bu etki söz konusu olmuştur. Zira, Sencer Divitçioğlu'nun tarih ile bu kadar iç içe olmasının, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal, iktisadi yapısı hakkında önemli görüşler ortaya atmasının kökeninde Osmanlı Devlet Ricalı'nde bulunan büyükdedelerinin varlığının da etkisi olduğu düşünülebilir.

Sencer Divitçioğlu baba tarafı, Osmanlı döneminde valilik yapmış önemli devlet adamı Divitçi İsmail Hakkı Paşa'ya dayanmaktaydı. Anne tarafı ise yine devlet memuru olarak görev yapmış, Zühtü Paşa'ya dayanmaktaydı. Zühtü Paşa da 1800'lü yılların ortalarında nazırlık görevi yapmıştı.¹ Sencer Divitçioğlu'nun babası, Necmettin Divitçioğlu Çanakkale Savaşı'nın başladığı sıralarda ilerde kayınbabası olacak Zühtü Paşa'nın teşviki ile Galatasaray'da tıp eğitimi almaktaydı. Sonraki dönemlerde ise Zühtü Paşa'nın torunu Emine İclal ile evlendi. Bu evlilikten 14 Şubat 1927 tarihinde Sencer Divitçioğlu dünyaya geldi. Zamanın önemli doktorlarından olan Necmettin Divitçioğlu, Ankara Numune Hastane'sinde baştabiplik yaptığı dönemde, 1927-1928 yılında Sencer Divitçioğlu'nun doğduğu yıl, Afgan Kralı Emanullah Han'ın isteği üzerine Afganistan'a doktor olarak gitmişti. Afganistan Kralı da Necmettin Bey'e hizmet karşılığı olarak yüklü miktarda para vermiş, bu para Sencer Divitçioğlu'nun babaannesini tarafından Sencer Divitçioğlu'nun eğitimi için kullanılmıştı. Kalanı ise Sencer Divitçioğlu'nun kendisi tarafından Darrüşşafaka'ya bağışlanmıştı.²

1.1.1 Ailevi Yaşantısının Divitçioğlu Üzerindeki Etkisi

Necmettin Divitçioğlu'nun siyasete karşı ilgi duyduğu gözlemlenebilir. Aktif siyasete girmesi de 1930 yılında Orta Asya'ya gitmesi ile başlamıştır. Afganistan'da

¹ İbrahim Ekinci , Hakan Gültaş, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s.28.

² İbrahim Ekinci , Hakan Gültaş, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 48.

özerk bir bölge konumunda ve Uygur Türklerinin olduğu Uygurlar'da dışişleri bakanlığı yapmıştır. Necmettin Divitçioğlu'nun ideolojik olarak Türkçülüğü benimsediği Sencer Divitçioğlu'nun kendisi tarafından da dile getirilmektedir. '*Kafasında Türkçülük vardı. Babamın Turancı, Türkçü olduğu kesin. Fakat bana hiçbir gün bahsetmedi. Bir kitap sorduğum zaman, 'Ne bileyim' derdi. Ama bana Teyfik Fikret'in 'Tarihi Kadim- Doksan Beşe Doğru adlı kitabını 1942'de alıp vermişti. Hala bende duruyor...*'³ Türkçü olması nedeniyle Ruslar tarafından Uygurlar'dan çıkarılarak dışişleri bakanlığı görevine son verilmişti. Ruslar tarafından 'tehlikeli' olarak mimplenen Necmettin Divitçioğlu, Ankara'ya döndükten sonra da hakkında çıkarılan MAH (Milli Emniyet Hizmeti Riyaseti)⁴ raporu nedeniyle iş bulamamakta, bu nedenle de Kars'a tayin edilmekteydi. Necmettin Divitçioğlu'nun siyasi nedenlerden dolayı şehir değiştirmesi Sencer Divitçioğlu'nun da eğitim hayatını farklı okullarda geçirmesine neden olmaktadır. Bu nedenle Sencer Divitçioğlu ilkokulu iki yıl Kars'ta okudu.

1938'li yıllarda baba Divitçioğlu, Samsun'a gitme kararı almış ve bu karar eşi Emine Hanım ile aralarının açılmasına neden olmuştu. Bundan bir süre sonra da boşanma kararı alınmıştı. Sencer Divitçioğlu ise babasının yanında kalmayı tercih etmişti. Sencer Divitçioğlu'nun bu kararı onun ileride savunacağı marksist ideolojilerin temelini oluşturması açısından büyük öneme sahipti. Çünkü Sencer Divitçioğlu'nun sol görüş ile tanışması bu karar sonucunda lise son sınıfta sosyal bilgiler dersine giren hocası *Ali Mustafa Soylu*⁵ sayesinde olmuştu. Aynı zamanda babasının Türkçü yapısı ve Türk tarihine olan ilgisi yine ilerleyen yıllarda Sencer Divitçioğlu'nun tarihi araştırmalar yapmasında etkili olmuştu. Samsun'da babası ve babaannesinin yanında ortaokul ve lise eğitimini tamamlamaktaydı.⁶

³İbrahim Ekinci , Hakan Güldağ, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 32.

⁴ MAH(Milli Emniyet Hizmeti Riyaseti) Mustafa Kemal Atatürk'ün, modern bir milli istihbarat teşkilatının kurulması isteği üzerine Fevzi Çakmak imzası ile 6 Ocak 1926'da kurulan ilk Milli İstihbarat Teşkilatı'dır.

⁵ Ali Mustafa Soylu: 1907'de Niğde'de doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Felsefe bölümü mezunudur. Edebiyat alanında önemli eserler vermiştir. Oyun yazarı, şair ve yazardır. Farklı illerde öğretmenlik yapmış, zamanın Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ile tartışması sonucu öğretmenlikten ayrılmıştır. Topkapı Müze Müdürlüğü'nden emekli olmuştur. Bazı eserleri; Cem, Bir Renk Bir Ahenk, Kan, Faust ve Şeytan, Napoleon, Tayfur, İrade ve Kader Yahut Tesamuh...Detaylı bilgi için bkz: İsmail Özmel, *Niğdeli Şair ve Yazarlar*, Niğde Valiliği Yayınları, Konya 1990, s. 266

⁶ İbrahim Ekinci , Hakan Güldağ, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s.32-35.

Necmettin Divitçioğlu, siyasi eylemlerini Samsun'da da sürdürmüş, o dönem Türkçü bir dergi olan Kopuz'da yazılar yazmış, 1938 tarihinde belediye reisi görevini yapmıştı. Sencer Divitçioğlu babasının CHP yönetimini belediye reisi olduğu dönemde bile eleştirdiğini, CHP yönetim anlayışını beğenmediğini söylemektedir. Yine bu noktada baba Divitçioğlu'nun düşünsel yapısından kısmen etkilenerek, Sencer Divitçioğlu'nun, Osmanlı'nın despotik toplum yapısına sahip olduğu düşüncesine meyiletmesi ve Cumhuriyet'in Batı'daki gibi bir kazanımı gerçekleştirdiğini gözardı etmesi sonucunu doğurmuş olabilir. Ancak Sencer Divitçioğlu'nun Cumhuriyet'in ilk dönemlerine ait gözlemleri ise şöyledir: *"...Atatürk kendisiyle çağdaş yaşayan gençler için çok şey yaptı. O dönem yazı devrimini yapmış. Üniversite ve liselerde kızları erkeklerle beraber okutmuş. Kadının öne çıkması için önemli adımlar atmış. Bunlar görülmemiş şeylerdi. Etkileri çok önemli. Lisede pırıl pırıl insanlar, Samsun'da 30 bin kişi yaşarken pırıl pırıl ortaokulumuz ve lisemiz vardı... Biz rahat rahat kızlarla oturur, konuşur, sohbet ederdik. Çarşıflılar da vardı ama değişiyordu toplum. Kadın hocalarımız vardı. Avrupa'yı bilmezlerdi ama biz öyle yaşardık. şimdi geriye bakınca Avrupalı gibiydik biz. Gençler için çok önemliydi. Atatürk bizimle, biz de onun varoluşuyla vardık..."*⁷

Baba Necmettin Divitçioğlu, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle askere ikinci kez çağrılmış, tam terhis olacağı sırada Çankırı'da gerçekleşen depremde 52 yaşında yaşamını yitirmiştir. Sencer Divitçioğlu, bu durumda bir yıl kadar babaanesi ile birlikte kalmış, bir yıl sonunda babaanesinin vefatı üzerine 17 yaşından sonra tek başına yaşamaya başlamıştı.

1.1.2. Sencer Divitçioğlu'nun Üniversite Yılları ve Paris Anıları

Çok da hevesli olarak üniversite imtihanlarına hazırlanmayan Sencer Divitçioğlu, iktisat bölümüne iyi bir derece yaparak girmişti. Tıp Fakültesi sınavını da girip kazanmış, fakat babası Necmettin Divitçioğlu'nun 'doktor olma' sözünü anımsayarak ibreyi iktisata çevirmişti. O dönem komşuları olan Yahudi kökenli Alman iktisatçı Fritz Neumark'ın Türkiye'de iktisat dersleri vermesi de Sencer Hoca'nın

⁷İbrahim Ekinci , Hakan Güldağ, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 127.

iktisatı seçmesinde etkili olabilir. Nihayetinde 1946 yılında Sencer Divitçioğlu İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesine kayıt yaptırmıştı. Ancak o dönemlerde bölüm hocalarını iktisadi, analiz oluşturmadan, iktisadi azlık ve sınırsız ihtiyaçlar doğrultusunda açıklamalarının eleştirisini yapmaktaydı. Bu nedenle anlaşılan o ki kendisine kopuk gelen dersler de okulu uzatmasında önemli rol oynamaktaydı. Okul yıllarında eşi Sevgi Divitçioğlu ile tanışmış, ona aşık olmuştu. O dönem Sevgi Divitçioğlu da resim bölümünde Bedri Rahmi'nin öğrencisiydi. 1950 yılında İktisat Fakültesini bitirmiş, tabi bu arada önemli akademisyenlerin öğrencisi olmuştu. Makro iktisat dersini Sabri Ülgener'den almış, Haydar Furgaç, Ömer Lütü Barkan, Ömer Celal Sarç, Şükrü Baban, Refii Şükrü gibi bugünde çalışmaları güncelliğini koruyan isimlerden de ders almıştı.⁸

Sencer Divitçioğlu ve o dönem nişanlısı olan Sevgi Hanım, Paris'e gitmeden önce Nazım Hikmet ile güzel dostluklar kurmaktadırlar. Bu dostluk daha sonra Divitçioğlu çiftinin Paris'e gitmelerinde pasaport engeli ile karşılaşmalarına neden olacaktı. O dönem Nazım Hikmet'in hapisten yeni çıktığı dönemlere denk gelmişti, Nazım Hikmet sürekli izlenmekteydi. İletişim halinde olduğu insanlar da takip altına alınmaktaydı. Nazım Hikmet ile olan yakınlıkları, daha sonra Nazım Hikmet'in yurt dışına kaçmak zorunda kalması, Divitçioğlu çiftinin yakın takibe alınmasına ve Paris'e gitmek için almaları gereken pasaportun bir süre engele takılmasına neden olmuştu. Pasaport engelini aşmalarına ise Milliyet gazetesi yazarı Ali Naci Karacan yardımcı olmuştu.⁹

1951 yılına gelindiğinde Sencer Hoca Sevgi Hanım ile evlenmiş, bir hafta sonra eşi ile birlikte doktora için Paris'e gitmişlerdi. Eşi ile birlikte Paris'te 7 yıl kalmışlar, bu süreçte entelektüel çevreleri de genişlemişti. O dönem Paris'i felsefi akımların tartışıldığı, kafelerde kitapların tartışıldığı, 'Amerika evine dön' sloganlarının atılmaya başlandığı dönemlere denk gelmekteydi. Sencer Divitçioğlu, Türkiye'de isminin telaffuz edilmesi bile terörist, anarşist olarak yaftalanmaya sebep olan Marksist felsefe ile Paris'te tanışmış, Marksizm ile ilgili bilimsel çalışmalarına Paris'e gittikten sonra ağırlık vermişti. Bu dönem içinde bir ara ingilizce öğrenmek için ABD'ye gitmiş, fakat ABD'yi Paris'teki hareketli, entelektüel ortamdaki uzak görüp 6 ay içinde tekrar Paris'e

⁸ İbrahim Ekinci , Hakan Güldağ, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s.50-52.

⁹ İbrahim Ekinci , Hakan Güldağ, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 72-76.

dönmüştü. (Aynı zamanda antropolojiye de merak saldığı dönemdi). Paris'te sanatçı ve yazar pek çok çevre ile samimiyet kuran Divitçioğlu çifti Ferit Edgü ve Abidin Dino gibi pek çok önemli isimle zaman geçirmişti. Doktorasını Paris'te *Tres Honorable*¹⁰ derecesi alarak bitirmiş, bundan sonra *Institute de la Recherche Scientifique* (Bilim Araştırma Enstitüsün) de çalışmıştı. Kendisine bir yıllık bir maaş bağlanması karşılığında Sencer Hoca oligopol teorilerinin uygulasyonu konusu çalışacağını belirtmişti. Fakat titiz çalışma prensibine sahip olması nedeniyle sorunun yüzeyselliğini delip geçerek temeldeki problemi irdeleyip anlamak için üretim ilişkileri ve üretim güçleri çalışmaya karar vermişti. Doktora hocası Prof. François Perroux'a konu değişikliği yapacağını bildiren Sencer Divitçioğlu'nun, enstitünün durumdan habersiz olması nedeniyle anlaşması iptal edilmişti. Anlaşmanın enstitü tarafından iptal edilmiş olması Divitçioğlu çiftinin Türkiye'ye dönmek durumunda kalmasına neden olmuştu.¹¹

İstanbul'a döndükten sonra bir süre Prof. Refii Şükrü Suvla'nın yanında asistanlık yapmıştı. Doçentlik tezini, Marx'ta üretim güçleri ve ilişkileri üzerine yapmak isteyen Divitçioğlu, Marx'ın ismini başlık olarak bariz bir biçimde ortaya konmasının tehlikeli olacağını düşünen Prof. Refii Şükrü Suvla'nın yönlendirmesi ile, *Marx'ta İktisadi Büyüme ve Harrod'la Karşılaştırma* olarak değiştirmişti. Doçentlik sınavına gireceği dönemde Sadun Aren, İbrahim Öngüt gibi isimlerle tanıştı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Sadun Aren, Korkut Boratav, Tuncer Bulutay, Yılmaz Akyüz gibi isimlerle dostluklar kurdu. Doçentlik tezi 1959 yılında kabul edildi ve doçent oldu. 1 yıl sonra askere yedek subay olarak gitmişti. (Aynı zamanda hocalık ta yapmaktaydı). Mikroiktisat kitabının 'tüketici dengesi' bölümünü askerde yazmıştı. Askerde olduğu dönem 27 Mayıs'ın olduğu döneme denk gelmişti. Askerin yönetime el koyması ile birlikte Divitçioğlu, Turizm Bankası İdare Meclisi'nde genel başkanlık görevine getirilmiş, Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluşunda da yer almıştı. Askerde hocalık görevini yaparken öğrencileri içinde 1960 İhtilalinin gerçekleşmesinde rol oynayan subaylar da vardı. Sami Küçük, Muzaffer Özdağ, Suphi Gürsoytrak bu isimlerden bazılarıdır. Askerlerle arası iyi görünen Divitçioğlu'nun DPT'nin başına getirilmesi için dönemin cumhurbaşkanı Cemal Gürsel bile devreye

¹⁰ Honorable: yüksek derece ile onur derecesi anlamında kullanılmaktadır.

¹¹ İbrahim Ekinci , Hakan Güldağ, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s.57-66.

sokulmuştu. Ancak Divitçioğlu'na, tıpkı evveliyatında baba Divitçioğlu'na olduğu gibi, MİT'den onay çıkmamıştı. Siyasi anlamda aktif olarak çok da yer almamasına rağmen Marx ile ilgili yazılar yazıp, okumalar yaptığı anlaşılan Sencer Divitçioğlu'nun o dönem MİT'in kara listesine girmesi için yeterliydi.¹²

1.1.3. 1960 İhtilali Sonrası Gelişmeler

1962 yılında ülkemizde iktisatçılar toplantısı gerçekleşmiş, bu toplantıya Dünya İktisatçılar Birliği gelmişti. Sencer Divitçioğlu da bu toplantıya katılmıştı. Toplantıda Cambridge Üniversitesi iktisatçılarından Luigi Pasinetti (neo- Keynesçi, İtalyan asıllı Profesör) Sencer Divitçioğlu'nu Cambridge'e davet etmişti. Divitçioğlu, bu vesileyle Cambridge' de bir yıl iktisat çalışmaları yapmaktaydı. O dönem Yaşar Kemal ve eşi Tilda da İngiltere'de bulunmaktaydı. Yaşar Kemal ile Divitçioğlu, 1960'lı yıllarda üç gün süren ve İngiltere'de gerçekleşen anti-nükleer yürüyüşüne katılmak istemişler, Divitçioğlu sağlık problemi nedeniyle yürüyüşü yarıda keserek geri dönmek durumunda kalmıştı. İngiltere'de bulunduğu dönemde çok belirgin olmasa da siyasi çalışmalarda da bulunmuştu. Amerika'dan gelen arkadaşları ile birlikte İngiliz İşçi Partisi için çalışmalar yapmaktaydı. İngiltere'de bulunduğu süreçte, *Prof. Mark Blaug*¹³ ile tanışmakta, bu tanışıklık ileride kendisinin özgünlüğünü ortaya koyan çalışması olarak nitelendireceğimiz Asya Tipi Üretim Tarzı hakkında bir ışık oluşturmuştu. Prof. Blaug ile aralarında geçen diyalog şöyledir: “...*Blaug Türkiye'ye geldiğinde beni ziyaret etti. Fakülteye geldi... odamdaki tahtada bir çalışmam var... Blaug'da işte o matrisler dolu tahtaya baktı. Bir-iki şey sordu. Sonra dedi ki bana: 'tamam bunlar iyi hoş da. Burayı matrislerle doldurmuşsunuz ama bu Türkiye'yi anlamamız için yeterli mi?' 'Ben size tavsiye ediyorum, lütfen Türkiye üstüne ciddi bir şeyler yapın. Biz İngiltere'de filan az gelişmişlik gibi bir takım kavramlar uydurduk. Ama aslında esas iş sizin.' ” Divitçioğlu daha sonra bu cümleleri aklından hiç çıkaramadığını belirtmektedir.¹⁴ Divitçioğlu'nun Türkiye'de özgün bir bakış açısı oluşturma girişimi ve Asya Tipi Üretim Tarzı'na*

¹² İbrahim Ekinci , Hakan Güladağ, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 77-81.

¹³ Mark Blaug: Oxford'da hocadır. Londra Üniversitesi Eğitim Enstitüsü'nde Eğitim Ekonomisi Birimi Başkanı'dır. İngiliz İşçi Partisi içinde aktif rol oynamıştır.

¹⁴ İbrahim Ekinci , Hakan Güladağ, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 93-94.

eğilmesinde, Prof. Blaug'un 'bir şeyler yapın' cümlesinin etkisi olduğu da görülmektedir.

1961 yılında ise Sencer Divitçioğlu, politikaya da yavaş yavaş girmişti. O dönem yeni yeni filizlenen ve sosyalist kanadın yoğun ilgi gösterdiği *Türkiye İşçi Partisi*¹⁵ kurulmuştu. Önce, isimleri sürekli birlikte anılan İdris Küçükömer'in Türkiye İşçi Partisi'ne üye olması, sonrasında Divitçioğlu'nun da aynı şekilde TİP'e üye olmasının yolunu açmıştı. 1960'lı yıllar Türkiye'de sol aydın kesimin, üniversitelerde öğrencilerden, dışarda işçilere kadar uzanan bilinçli-örgütlü mücadeleyi anlatmada sorumluluk duydukları bir dönemdi. Bu sorumluluk duygusu etrafında birleşen çoğu aydın 1961 yılında kurulan TİP'te mücadele vermeye başladı. Sencer Divitçioğlu da bu tarz bir bilinç ile yola çıkarak Türkiye İşçi Partisi içinde Bilim Kurulu'nda katkı sağladı. Ayrıca İstanbul'da işçilere iktisat dersleri de vermekteydi. Tabii ki TİP'e üye olmanın bedeli mutlaka vardı. Arkadaşı İdris Küçükömer ile birlikte profesörlük unvanı alacakları zaman ikisi içinde üniversite sorun çıkardı. Sencer Divitçioğlu'nun sevdiği hocalarından Sabri Ülgener, Divitçioğlu'nun profesörlüğünü takdim edeceğine dair söz vermişti. Ancak TİP'e üye olduğunu öğrenince vazgeçti. Bu durumda iki yakın dost haklarını hukuki açıdan aramak istedi ve Danıştay'a başvuruda bulundular. Danıştay bu iki akademisyeni haklı buldu ancak profesörlükleri hemen verilmedi. TİP içinde oluşan fikir ayrılıkları sonucunda kendisinden habersiz Mehmet Ali Aybar'ın tarafında gösterilmesi, Aybar ile olan yakınlıklarına rağmen, Divitçioğlu'nu rahatsız etmiş ve partiden istifa etmişti. Çok önce alması gereken Profesörlük unvanını, 1976 yılında alabildi.¹⁶

1982 yılında Paris'te bulunan Nanterre Üniversitesi'ne davetli profesör olarak çağrıldı. 12 Eylül darbesi sonucunda 1402'likler arasına girdiğini yurtdışında olduğu

¹⁵ Türkiye İşçi Partisi: 27 Mayıs ihtilalinden sonra, 1961 yılında kuruldu. 9 Şubat 1962 yılında Mehmet Ali Aybar'ın genel başkan seçilmesi ile birlikte Marksist çizgisi belirginleşti. Parti Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne işçi kökenli milletvekilleri sokmak amacındaydı. 1965 yılında 15 milletvekili ile meclise girdi. 1968 yılında parti içinde fikir ayrılıkları meydana geldi. Fikir ayrılığı Mehmet Ali Aybar'a karşı Behice Boran ve Sadun Aren arasında gerçekleşti. Parti içinde Mihri Belli'nin Milli Demokratik Devrim düşüncesi güç kazanmıştı. 1969 yılında tekrar seçimlere giren TİP başarılı sonuç elde edememişti. M. Ali Aybar bu seçimden sonra istifa etti. 1971 yılında genel başkanlığa Behice Boran gelmişti, ancak 12 Mart darbesi ile TİP'teki bütün önemli isimler içeriye atıldılar. 1974 affı ile dışarıya çıkan TİP yöneticileri tekrar partiyi örgütlemeye çalışsalar da etkinlik kazandıramadılar. Parti girdiği 1979 seçimlerinden de başarı elde edemedi. 12 Eylül darbesi ile tekrar kapatılan TİP 1987 yılında TKP ile birleşti.

¹⁶ İbrahim Ekinci , Hakan Gültaş, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s.106-117.

sürede öğrendi. Üniversitedeki akademik görevi son buldu. Hem İstanbul Üniversitesi'nden hem de diğer ders verdiği Boğaziçi Üniversitesi'nden atıldı. Yılların bilgi birikimi, akademik deneyimi 12 Eylül darbesinin getirdiği yasa ile hiçe sayılmıştı. Yurtdışında siyasal sığınmacı olarak kalmasını önerenlerin olmasına rağmen Divitçioğlu kabul etmedi. 1402 sayılı yasa Divitçioğlu'nun içindeki bilgi üretme isteğini engelleyememişti. 1984 yılında Türkiye'ye döndükten sonra tarih ile ilgilenecekti. Tarih ile ilgilenmesinde üniversiteden atılmasının etkisi söz konusu olsa da tarih ile bir yakınlığının önceden beri olduğu da gözardı edilmemelidir. Tarihi çalışmalara ağırlık vermesinin nedenini kendisi de şu şekilde açıklamaktadır: *“Benim derdim bilinmeyen şeyleri çözmek. Hep öyle oldu. İktisatta da daha sonra iyice yoğunlaştığım tarihte de... Tarihe üniversiteden atılmamızın arkasındaki nedenleri araştırmak için ağırlık verdim. Tarih, acaba, bizlerin üniversiteden niçin atıldığını açıklayabilecek miydi? Bunu bize yapan devlet acaba nasıl bir devletti? Bunun kökeni neydi?”*¹⁷

1.2 Toplum ve Bilim Dergisi

Dergi, 1977 yılında yayın hayatına başladı. Üç aylık bir dergi olarak birikim yayınlarından çıktı. Dergi dönemin sol düşünürlerinin, entelektüel isimlerinin toplandığı yer olmuştu. Ankara Üniversitesi ile İstanbul Üniversitesi hocaları arasında diyaloglar gelişti, karşılıklı fikir alışverişleri yapıldı. Dergi zengin akademik çevresi ile başarıya ulaştı. Dergide Asaf Savaş Akad, Korkut Boratav, Cevat Çapan, Tuncay Çavdar, Çağlar Keyder, Sadun Aren, Yakup Kepenek, Sungur Savran ve İdris Küçükömer gibi isimler vardı.

Derginin kuruluş amacı ise ilk sayıda şu şekilde belirtiliyor: *“Türkiye’de toplumsal bilim alanında bilgi aktarma evresinin aşılıp, bilgi üretme sürecine geçildiği bu dönemde, bu süreci geliştirip hızlandıracağına inandığımız Toplum ve Bilim’i sunuyoruz.”*¹⁸ *Toplum ve Bilim Dergisi* imzalı bu sözler derginin nasıl bir amaçla kurulduğunu göstermektedir. Derginin içeriğine göz attığımızda özellikle ilk sayılarında iktisat ve tarih biliminin ağırlığı göze çarpmaktadır. Derginin içeriği hakkında genel

¹⁷ İbrahim Ekinci , Hakan Gültaş, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 168.

¹⁸ Tanıl Bora, *100. Sayıda...*, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı 100, Bahar 2004.

bilgiyi Tanıl Bora'nın¹⁹ 100. Sayıda yaptığı açıklamadan faydalanarak verirsek: “Toplum ve Bilim, akademik mesaiye ve ilgilere hitap eden bir dergi. Akademik alandaki dergiler içerisinde ayırt edici bir özelliği,-disiplinlerarasılığın itibar kazanmasından çok önce!-, beşerî bilimlerin bütün disiplinlerine/branşlarına açık olmasıydı. Dergi, ilk yıllarında, tarih ve iktisat ağırlıklı idi. Zamanla bu ağırlık kalktı. Derginin koleksiyonunda, iktisat ve tarihin yanında sosyolojiye, antropolojiye, siyaset bilimine, felsefeye, her alanda makaleler bulunabilir. *Toplum ve Bilim*, bilimsel uzmanlaşmanın profesyonel bir meslekî ayrışmaya varmasını benimsememiş, iç etkileşimini koruyan bir sosyal teorinin varlığına sadakat göstermiş, beşeri bilimlerin ortak çatısının altında durulması gerektiği anlayışıyla davranmıştır. Bu tutum, toplumsal ve tarihsel olguların tekil bilimler tarafından kavranış biçimleri karşısında eleştirel duruşu güvencelediği gibi, beşeri bilimlerin farklı alanlarından hem kurumsal akademisyenlerin hem de düşünmeye bağlanmış insanların, düşünce erbabının diyalog imkânına ya da bir araya gelebilmesine katkıda bulunmuştur, kanaatindeyiz. Bir tekil sosyal bilimin ağırlıklı olduğu dönemler olmuştur belki ama *Toplum ve Bilim*'in yayın politikasına belli bir teorik eğilimin egemen olduğu bir dönemden söz edilemez. Değişik dönemlerde, değişik sayılarda/dosyalarda, değişik vesilelerle, farklı teorik yönelimler, farklı paradigmatik kurgular, farklı referans silsileleri, farklı ‘kanonlar’ kendine yer bulabilmiştir. Fakat *Toplum ve Bilim* bir teorik ekolle özdeşleşmemiştir. Burada tek angajman, *Toplum ve Bilim*'in zımınındaki politik çerçevedir: topluma ve tarihe eleştirel bir kuramsal bakıştır. “Ampirisist” diye tanımlayabileceğimiz bazı çalışmalar dergi koleksiyonunda belki bulunabilirse de, *Toplum ve Bilim*'de, ampirisist bir tutumun, eleştirel yaklaşımla bağdaşmayacağı kabulü ağır basmıştır. Bununla beraber, ampirik malzemenin, ampirisizme terk edilmeyecek kadar mühim olduğunu düşündük hep; *Toplum ve Bilim*, ‘teorinin teorisi’ ni bir ‘yüksek bilim’ alâmeti saymamış, olgusal malzemeyle haşır neşir olan çalışmaları teşvik etmiştir.”²⁰

¹⁹ Tanıl Bora: 1963 yılında Ankara’da doğdu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’ni bitirdi. 1984-1988 yıllarında Yeni Gündem’de gazetecilik yaptı. 1993 yılından 2004 yılına kadar Toplum ve Bilim Dergisi’nin editörlüğünü yaptı.2016 yılında da Birikim dergisinin yayın yönetmenliğini üstlendi. Pek çok makale ve kitabı olan Tanıl Bora’nın eserlerinin bazıları şöyledir: Devlet Ocak Dergâh-1980’lerde Ülkücü Hareket, Devlet ve Kuzgun-1990’lardan 2000’lere MHP, Türk Sağının Üç Hali, Milliyetçiliğin Kara Baharı, Medeniyet Kaybı, Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası/Bosna Hersek, Yugoslavya/ Milliyetçiliğin Provokasyonu...

²⁰ Tanıl Bora, 100. Sayıda..., Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı 100, Bahar 2004.

12 Eylül darbesinin getirdiği 1402 sayılı yasa ile akademisyenlerin akademik hayattan atılmaları sonucunda derginin yayın hayatında gecikmeler olsa da bugün yılda üç sayı düzenli olarak çıkmaktadır.

Derginin 100. sayısında Tanıl Bora'nın Asaf Savaş Akad ile yaptığı söyleşide Divitçioğlu'nun dergiye katkısı da Tanıl Bora tarafından şu şekilde ifade edilmektedir: “*Toplum ve Bilim*'in fikir babası, müteşebbisi, finansörü, editörü velhasıl her şeyi sevgili hocam Sencer Divitçioğlu'dur. Dergi hocanın çocuğudur, nokta. Ben dahil, geri kalanların hiç katkısı olmadı demiyorum, oldu elbette. Ama bizleri derginin önce fikri sonra cismi etrafında seferber eden Sencer Hoca'nın kişiliği, heyecanı, kararlılığı ve coşkusu sayesinde oluşan ortamdı. Hoca hepimizi teşvik etti, taşıdı. Özellikle vurgulamak gerekiyor: *Toplum ve Bilim*'i hoca düşündü, tasarladı, uyguladı yani yoktan var etti.

Sencer Hoca'nın gönlünde Amerika'da Paul Sweezy ve arkadaşlarının çıkardığı Marksist *Science and Society* yatıyordu. Uzun süre Paris'te kaldığı halde, Fransız Komünist Partisi'nin düşünce dergisi *La Pensée* modeli içine sinmiyordu. Sanırım derginin FKP ile organik bağlarından rahatsızdı, daha siyasi buluyordu. *Toplum ve Bilim Sweezy*'nin dergisinin tercümesidir; onlar bilimi öne, toplumu arkaya koymuşlardı; biz sırayı tersine çevirdik. Sözcük sıralamasının bir anlamı olabilir mi? Hatırlamıyorum; fonetik (ve estetik) açıdan daha hoş gelmiş olabilir. Hocanın dile ve estetik değerlere düşkünlüğünü, daima zarfı en az mazruf kadar önemsedini unutmamak gerekiyor”²¹

1.3 Bilimsel Yöntemi ve Yapıtları

Sencer Divitçioğlu'nun bilimsel yöntemine geçmeden önce yöntembilim üzerinde kısaca durmak faydalı olacaktır. Yöntem, kısaca tanımlandığında bir amaca ulaşmak için kullanılan yoldur. Yöntem 'nasıl'a cevap verir; yöntem bir amaca göre bir araştırma planıdır. Yöntem bir idraktır, düşüncel bir girişimdir, düşüncede bir tutumdur; ya da bir bilimin amacına ulaşmasını sağlayan zihinsel tutumların ve düşüncel girişimlerin

²¹ İbrahim Ekinci , Hakan Güldağ, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 17.18.

bütününe yöntem denir. Yöntemin görevi araştırma konusunu anlaşılır, kavranılır kılmaktır. En kesin, en bilimsel yöntem nesnel gerçeği en çok yansıtan yöntemdir.²²

Toplum bilimlerde araştırma yapılırken açıklayıcı ve anlatıcı olmak üzere iki şekil tercih edilmektedir. Anlatma yöntemi genellikle objektiftir, gözleme yolu ile nedenler gösterilmekte, belgelerle ve istatistikî verilerle bilgi ortaya konmaktadır. Betimleme ve tasvirlerden yararlanılarak ortaya konulur. Toplumsal olay ve olguları deneysel olarak incelemektedir. Açıklayıcı ve yorumlayıcı değildir. Açıklayıcı anlatımda ise nesnel verilerin yanında öznel verilere de önem verilmektedir. Yorumlayıcı ve açıklayıcıdır. İşlevselci Yöntem, Nedenselci Yöntem, Yapısalcı Yöntem, Diyalektik Yöntem, Yorumlayıcı Yöntem, Bireyci Yöntem, Bütüncü Yöntem, Paradigmatçı Yöntem bazı açıklayıcı yöntemler içinde sayılmaktadır. Ergun'a göre toplumsal bilimlerde çoğunlukla tümdengelimci bir tutum ortaya koyulmaktadır. Tümdengelimci tutum genel bilgilerden çıkarımlar yapılarak bütüncül bir bakış ortaya koyması yönüyle tercih edilmektedir. Yöntem olarak ise tekçi/monist yöntemin doğru bir tercih olduğu söylenebilmektedir.²³

Divitçioğlu'nun yöntemi ile ilgili eleştirel bakış açısı Doğan Ergun tarafından oluşturulmaktadır. Ancak o kısma geçmeden önce Divitçioğlu'nun bilimsel yöntemi hakkında kendi söylediklerine bakmak gereklidir.

Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* adlı kitabına yazdığı önsözde toplumsal bilimlerle uğraşanların öncelikli olarak yapması gerekenleri anlatmaktadır. Toplum bilimcilerin işe toplumu anlamaya çalışmasından başlaması gerektiğini söylemektedir. Bugünkü toplumun anlaşılması için de tarihsel olarak toplumun geçirdiği dönemlerin incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. “*Kitabımızda yapılmak istenen kısaca şudur: günümüzün Türk toplumunu anlamaya başlamak için, Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli bir çağına uyguladığımız bir hipotezin ne dereceye kadar geçerli olduğunu araştırmak. Bu araştırmanın belirli bir dönem (XIV ile XV) ile sınırlı olduğunu önceden söyleyelim.*”²⁴

²² Doğan Ergun, *Yöntemi Geliştirmek Türkiye'de Toplumsal Bilimlerde Yeniden Üretim Üzerine*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2014, s. 31.

²³ Doğan Ergun, *Yöntemi Geliştirmek Türkiye'de Toplumsal Bilimlerde Yeniden Üretim Üzerine*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2014, s. 13-33.

²⁴ Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, AR Yayın Dağıtım, s. 5.

Kuram hakkında düşüncelerine bakılacak olursa yine aynı kitabın önsözünde kuram ile pratik arasındaki ilişkiyi de gözönünde bulundurarak çalışmalarını oluşturduğundan bahsetmekte, pratikte var olan sorunların kuramsızlıktan kaynaklandığının altını çizmektedir. “*Günümüzün toplumu dünden geldiği gibi yarına gidecektir. Dün ve bugün teoriyi, bugün ve yarın pratiği hazırlarlar. Yaşanmamış bir olayın kuramı kurulamayacağı gibi, kuramı kurulmamış bir olay pratiğe temel oluşturamaz. Bu bakımdan dünün araştırılması, bugünün anlaşılması için elzemdir...*”²⁵ kuramın çürütülebilir olması gerektiğini, çürütülemeyen kuramın dogma halini alacağından bahsetmektedir. Osmanlı üretim tarzı kuramının da çürütülebilir bir kuram olduğunu böylelikle eklemektedir. Bu cümlelerden de çıkarılabildiği gibi, Divitçioğlu kuramın geçici bir kesinlik taşıdığını belirtmektedir. Ancak bu geçici kesinliği çürütürken kullanılacak yöntemin ne olduğu elzemdir.

Divitçioğlu toplumsal bilimlerde formelleştirme çabasıdan bahsetmektedir. “*...bence toplumsal bilimlerde formelleştirme arayışı hep kalacak. Bende her zaman bir formelleştirme çabası oldu. İktisat yaparken de tarih yaparken de... formel olmayan bir şeyi hiç anlamıyorum. Benim bir şeyi anlamam için formelleştirmem lazım. Yani kafadaki kavramlaşmış düşüncelerin birbirlerine bağlanıp bir yapı oluşturmaları lazım. Yapı dediğiniz zaman ister istemez formel bir şeyden söz ediyorsunuz demektir...*”²⁶ Ve böylece daha çok formel bilimlerin kullandığı yöntem olan tümdengelim yöntemini benimsediği söylenebilmektedir. Ayrıca kendisinin de bahsettiği formelleştirme çabası Divitçioğlu’nun eserlerinde, şema ve tablolar halinde karşımıza çıkmaktadır. Divitçioğlu tarih araştırmaları nedeniyle tarihin nasıl bir bilim olduğuna dair bir sorgulamaya da düşmektedir. Dokuz adet makaleden oluşan *Ortaçağ Türk Toplamları Hakkında* adlı eserinde I.a ve I.b bölümlerinde *Nasıl Bir Tarih?* başlığı altında geliştirdiği tarih yöntemi hakkında bilgi vermektedir. I.a bölümünde yöntem konusunda bilgi vermekte tarihçinin yapması gerekenleri belirtmektedir. Divitçioğlu’na göre, tarihçi farklı kaynaklardan edinmiş olduğu bilgilerle sosyal ve simgesel antropolojiden de faydalanarak 1. Olaylar ve kurumlar, 2. Sözcükler, simgeler ve imgeler kategorilerini oluşturur. Oluşturulan bu kategorilerin hepsine olgu demektir. Tarihçi edinilen olguyu kendi gözlemi olarak düşünmektedir. Kategorilerin birbirleri ile ilişkisi olması ‘yapı’yı

²⁵ Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s.6.

²⁶ İbrahim Ekinci , Hakan Güldağ, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 174.

meydana getirmektedir. Toplumu araştırmak için kullanılan bir yapının düzenli bir süreklilik göstermesi gerekmektedir. Divitçioğlu'na göre, tarihsel antropolojik yapı tarihçinin zihninde oluşurken, tarihçi üç noktayı gözönünde bulundurmalıdır:

- Araştırmacının antropoloji ve tarihi araştırırken akrabalık-din- siyaset-üretim tarzları-savaş-gelenekler gibi konular hakkında edinilen bilgiler (Divitçioğlu, yüzen bilgiler demektedir.);

- Baz alınan döneme ait tekil gözlemler;

- Çalışmaya yol gösterecek model. Divitçioğlu daha sonra bireysel bir yapının farklı tarihsel-antropolojik deneyimler sonucu olamayacağını savunanların olabileceğini düşünerek dört noktayı ele almaktadır. Ve bu dört noktaya sonrasında genel fenomenler adını vermektedir.²⁷

1. Elde edilen bilgiler Weber'de olduğu gibi ideal-tiplerin kurulmasına elverişli olmalı; Divitçioğlu burada Weber'in ideal-tiplerinin hōristik bir değeri olduğunu ve mantıksal-formel modelin tasarımı içinde olduğunu söylemektedir. Divitçioğlu'na göre, İdeal-typler geniş anlamda kullanılabilmekte, bu genişlikten özgöl taraflar çıkabilmektedir.
2. Mukayese; farklı toplumların tarihsel olgularındaki benzerlikleri ya da zıtlıkları incelenerek ortak imgeler yaratmak. Divitçioğlu tarihsel modelleri tasarlariken ihtiyatlı davranılması gerektiğini de belirtmektedir.
3. İnsancıl Evrenseller; bu kavram ile Divitçioğlu, Marrou, Dray ve Gellner gibi isimlerden bahsetmektedir. Bu isimlerin ortak olarak işaret ettikleri ise ne zaman ve nerde olursa olsun insanların bazı kavramlara ortak olarak sahip olduklarıdır. İnsanlar ölüm, yaşam, sevgi, nefret gibi kavramları ortakaşa kullanmakta ve böylece insancıl evrenseller meydana gelmektedir.
4. Evrensel Dil; Divitçioğlu simgelerin evrensel dil olma özelliğini Durandvāri bir yaklaşımdan (1969) esinlenerek benimsemektedir. Divitçioğlu'na göre simgeler evrensel dil olma özelliğini taşırlar, çünkü belli bir simge öbeği, mihenk taşı cinsinden, özgöl bir antropolojik olgunun yansımasıdır. Bundan dolayıdır ki, simge öbekleri içindeki simgelerin birbirine benzemeleri değil, birbirlerine

²⁷ Sencer Divitçioğlu, *I. a Nasıl Bir Tarih?*, *Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında*, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016, s. 20-22

yakınsamaları söz konusudur. Örneğin hemen hemen her kuruluş efsanesinde bir “sakat çocuk” simgesi vardır; toplumun mahvoluşundan sonra, esenliğe kavuşuşunu verebilmek için...

Genelimsi fonemenleri oluşturan bu dört nokta ve tekil gözlemlerin tarih çalışmasında bulunanların tasarımını oluşturacağını söylemektedir. Tasarım, genelimsi fenomenler kümesi, tikel gözlemler ve toplumsal “kariştirici”, yani antropoloji-durağanı bozup, onu devinmeye sokan herhangi bir itici elenmandan oluşan bir harmanlamadır.²⁸ Tarihte durağan dönemin aşılması için toplumun içsel ve dışsal etkilerle hareketlenmesi gerekmekte bunun toplumsal ve tarihsel sonuçları da kendinden sonraki bir dönemde gözlemlenebilmektedir. Bu nedenle Divitçioğlu, tarihte nedensellik ilişkilerinin ancak gereklilik koşuluyla sağlandığını söylemektedir.(Yani, bir olayın nedeni, kendinden önceki başka bir olayın sonucudur.) “..Böylece tarihte nedensellik ilişkilerinin²⁹ ancak gereklilik koşuluyla sağlandığını görüyoruz. Yani ancak başka dönemlerin nedenlerini hesaba katınca gerekli koşul ortaya çıkar (x, y'ye nedendir). Oysa tarihte nedensellik ilişkilerinin açıklanmasına gereklilik koşuluyla atbaşı giden yeterlilik koşulunun (eğer x, öyle ise y) uygulanmasının olanağı yoktur. Böyle olduğu içindir ki, tarihte açıklama daima aksaktır.”³⁰ Bu nedenle Divitçioğlu, yorum, aksiyomatik ve iğeme gibi yaklaşımlara gerek duyulduğundan bahsetmekte, aynı yaklaşımların katı bilimler tarafından da faydalanıldığını söylemektedir. “...Astrofiziğin kurguladığı evrenin yaradılışı ve Büyük Patlama teorileri aslında yorumlardan esinlenir. İktisat biliminin belkemiği olan mikroiktisat teorisi tamamen aksiyomatik üzerine kurulmuştur. Jeoloji bilimi ise sismik araştırmalarını (teorilerini demiyorum) hep iğeme yöntemine dayandırarak yapar.”³¹

²⁸ Sencer Divitçioğlu, *I. a Nasıl Bir Tarih?, Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında*, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016, s. 23-31

²⁹ Sencer Divitçioğlu anlatımından yola çıkarak yapılan tahlile göre; tarihte nedensellik ilişkileri iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. 1. Gereklilik; tarihin bir döneminde meydana gelen birkaç olgunun tümü tarihin başka bir döneminde bir sonucu meydana getirmektedir. Sonuç olarak karşımıza çıkan olgu, önceki dönemde meydana gelen olguların tümüne bağlıdır. (biri bile olmadan sonuç-olgununa varılamaz). Bu durumda gereklilik koşulu meydana gelir. 2. Yeterlilik; tarihin bir döneminde gerçekleşen bir olgu, sonraki bir dönemde bir sonuç olgusunun nedeni oluyorsa yeterlilik söz konusudur.

³⁰ Sencer Divitçioğlu, *I. a Nasıl Bir Tarih?, Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında*, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016, s. 30.

³¹Sencer Divitçioğlu, *I. b Nasıl Bir Tarih?, Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında*, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016, a.g.k, s.42.

Divitçioğlu, yine tarih bilimi hakkında şunları söylemektedir: “genelimsi hipotezlerle örtülen ve örtülmeyen³² tekil gözlemler (olgular) arasında örtülmeyenlerin, ancak örtülenlerin bütünü aracılığıyla anlam kazanması, tarih bilimini daima açıklama-yoğun ve anlama- tasarruflu kılar. Bu sav, belgelerin bol ve bunları örten hipotezlerin sıkı olduğu, iktisat ve sosyoloji bilimlerinin ışığı altında incelenen kendi yakın (modern) tarihimiz için geçerli olduğu gibi, antropoloji biliminin ışığı altında incelenen, begelerin kıt ve bunları örten hipotezlerin gevşek olduğu yabancıların uzak tarihi içinde geçerli olmalıdır (sanırım). “³³

Divitçioğlu'nun tarih bilimini yöntem açısından tartıştığı ve örneklere başvurarak anlattığı başka bir makalesi ise *Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında* kitabının ikinci makalesi olan *Osmanlı Toplumunun Kuruluş Sürecini Açıklama Yolunda Kullanılacak Tikel Bir “Model”*dir. Divitçioğlu bu makalede tarihi yumuşak bir bilim olarak ifade etmekte, antropoloji ile tarihin sertlik kazanacağını söylemektedir. Tarih araştırması yapılırken sadece evrensel bir hipotezden faydalanmanın yanlış olduğunu söylemektedir. Örnek olarak Ortaçağ'da yaşayan Türkmenler'in kendilerini yeniden üretmek için haraç ve yağma yoluna gittiklerini, buradan Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunda Türkmenlerin istilacı ve yağmacı olduklarına dair evrensel bir hipotezle yola çıkmanın eksik olduğundan bahsetmektedir. Divitçioğlu'na göre, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu için genel (evrensel) hipotezin yanında (Türkmenlerin istilacı olmaları) *Big Man* paradigmasından³⁴ (Osman Bey'in, Osmanlı Beyliği'nin kurulmasında önemli rolü) ve İğeme yönteminden de (yani Türkmen obalarının içinde kesili uruk nedeniyle siyasal otorite yoksunluğundan Osmanlı Beyliği'nin ortaya çıkması) faydalanılmalıdır. Ayrıca, Divitçioğlu toplumların geleceğinin belirlenmesinde önemli rol oynayan “karıştırıcı” elemandan bahsetmektedir. Divitçioğlu'na göre, 1300

³² Metin içinde, *Örtülen ve örtülmeyen* derken yazar açıklanan ve açıklanamayanı kastetmektedir.

³³ Sencer Divitçioğlu, *I. a Nasıl Bir Tarih?, Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında*, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016, s.33.

³⁴ Divitçioğlu, *Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu* adlı kitabında “*Big Man*” Paradigması başlıklı bir makale yazmıştır. Burada kısaca bahsedecek olursak, siyasal antropoloji terminolojisinde iki tip yönetici vardır. Bunlardan ilki kendi bedensel gücü ve yetenekleri ile başa geçmiştir ve buna “kotarılmış” denilmiş, ikincisi ise yeteneklere ve güce bakılmadan en yaşlı olanın seçilmesi ile başa geçmiştir, buna da “yazgılı”denilmiştir. Siyasal antropolojide ilk tip yöneticiye Big Man, ikincisine ise “başkan” denmektedir. Big Man'in siyasal gücü, kendi yeteneği ve gücünden gelmektedir. Güç ve yeteneğin yanında Big Man yanına client toplamak, mal bölüştürmek gibi özelliklere de sahip olmalıdır. Gözükara olmalıdır. Divitçioğlu, kavramın Webergil anlamda ideal-tip belirlediğini ancak başkanlık, sultanlık gibi siyasal erki temsil eden kavramlar ayarında esnekliğe sahip olduğunu belirtmektedir. Sencer Divitçioğlu, *Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu*, Alfa Basım Yayım, Kasım 2015, s. 65-66.)

yılındaki İznik kuşatması ve 1301 yılındaki Bapheus utkusu Osmanlı Beyliği'nin lehinde olan bir "karıştıran" elemandır.³⁵

Doğan Ergun, Sencer Divitçioğlu'nun yöntemini, Yöntemi Geliştirmek adlı kitabında kapsamlı olarak ele almaktadır. Sencer Divitçioğlu'nun yöntem anlayışına çeşitli eleştirilerle yaklaşmaktadır. Doğan Ergun'a göre bilimsel araştırmalarda kullanılacak yöntem tek olmalıdır. "En doğru, en kesin/ en geçici kesin açıklamalar yapabilmek için bütünlüğü genelliği ve dolayısıyla belirleyicileri en çok kapsayan, en çok kavrayan bir tek yöntemi/tekçiliği bulmaya çalışmak varken; bütün toplumsal olayların kaynaklandığı/belirlendiği bütünlükleri, genellikle gölgelemek ya da gözden çıkarmak ya da kaybetmek pahasına birden fazla yöntemle/çokçulukla basit ya da özel her toplumsal olayı değişik bir yöntemle açıklamak istemenin bir anlamı olabilir mi?"³⁶ Bilimsel araştırmalarda yöntemin tekçi/ monist olması gerektiğini şiddetle savunan Ergun, yöntemin genelde araştırma teknikleri ile karıştırıldığından da bahsetmektedir. Ergun'a göre, araştırma teknikleri birden çok olabilir bu da zaten yöntemden farklıdır ve yöntemden sonra gelir. Ergun'a göre diyalektik yöntem doğru olan kullanılması gereken bir yöntemdir. "...Oysa, bilimsel bir yöntem tümdengelimsel kavramlarla tümevarımsal gerçekler arasındaki ilişkileri, doğrudan doğruya ve karşılıklı olarak bağlayan yöntemdir, yani diyalektik yöntemdir. Bu diyalektik yöntem, artık, dogmatik yalnız karşıtlar diyalektik yöntemi değildir.; yani, artık, karşıtlar çiftlerinin karşıtlığı üzerine kurulmuş diyalektik yöntem değildir. Şimdiki diyalektik yöntem, zenginleştirilmiş bir diyalektik yöntemdir. Yani, çiftlerin karşıtlığı dışında, başka boyutlarla, başka içeriklerle ve başka biçimlerle zenginleştirilmiş bir diyalektik yöntemdir."³⁷

Doğan Ergun, Sencer Divitçioğlu'nun yöntemini öncelikli olarak yöntemde tekçi bir yaklaşım sergilememesi yönüyle eleştirmektedir. Bunları birkaç madde olarak belirtelim

- K.R. Popper'ın deneme-yanılma yöntemi: Ergun, Divitçioğlu'nun yönteminin K. R. Popper'ın yöntemine yakınlık gösterdiğini söylemektedir ve bu nedenle eleştirmektedir. Çünkü, K. R. Popper'ın deneme-yanılma yöntemi, aslında

³⁵ Sencer Divitçioğlu, *Osmanlı Toplumunun Kuruluş Sürecini Açıklama Yolunda Kullanılacak Tikel Bir "Model, Ortaçağ Türk Toplamları Hakkında*, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016, s. 45-50.

³⁶ Doğan Ergun, *Yöntemi Geliştirmek Türkiye'de Toplumsal Bilimlerde Yeniden Üretim Üzerine*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2014, s. 34.

³⁷ Doğan Ergun, a.g.k, s.79.

yöntem değil araştırma tekniğidir. “Bir kere, deneme ve yanılma işi/eylemi yöntem değildir. Deneme ve yanılma, bir araştırma eylemidir/ bir araştırma işidir; dolayısıyla bir araştırma tekniğidir. ..Yöntem bağımsızdır.”³⁸ Zaten K. R. Popper, Ergun’un kuram anlayışından da çok farklı bir kuram anlayışına sahiptir. K. R. Popper’ın kuram hakkındaki düşüncelerine şu şekilde eleştirmektedir: “ Popper’a göre sınır koyma bilimsel teorilerin temel özelliğidir. Çünkü, her bilimsel teori bir takım olguları açıklarken bir takım olguları da kapsam dışında tutar. Yani bazı olguların bir teorinin çerçevesi içinde ele alınması yine aynı teori tarafından yasaklanır. Bilimsel bir teori ne kadar çok olguyu kapsamı dışında tutabiliyorsa, gücü de o oranda fazla demektir. Bilimsel teorilerin aksine sahte-bilimsel teoriler, hiçbir sınıflandırma yapmadan geniş çeşitli olgu yığınına açıklamak amacı ve özelliğine sahiptirler. Halbuki bilimsel bir teoriye bakıldığında hangi olguların teorinin kapsamı dışında kaldığını tespit etmek mümkündür. Oysa, artık bilinmektedir ki, kuramlar bilimlerdeki evrime göre değişirler, bu değişiklik, kuramların geçici olduklarını gösterir; fakat bu geçicilik, kuramların açıklamaya yardımcı olmalarını engellemez; yine bu geçicilik, kuramların geçici kesinlik taşımalarını engellemez her yeni kuram yeni bir kesinlik getirir; ve bilimlerin evrimi ve ilerlemesi kesinliğin değiştiğini gösterir. Her bilimdeki ya da her bilim dalında ki geçici kesinlik taşıyan kuramlar, geçici kesin belirleyiciler olarak, her bilimin ya da her bilim dalının araştırdığı gerçeklerin özünü/ortak özünü açıklamaya yönelik sistemlerdir.”³⁹ Ergun, Divitçioğlu’nun yöntemde Popper’a yakınlaştığını, Divitçioğlu’nun İdris Küçükömer ile ilgili yazısındaki deneme-yanılma yöntemini benimser şekilde ettiği şu sözlerden çıkarmaktadır: “ ...ancak bu doğrular ve yanlışlar sayesinde gerçeğe ulaşabiliriz”⁴⁰

- Max Weber’in İdeal-tip’i: Max Weber’in ideal-tip’i yukarıda da bahsedildiği üzere Sencer Divitçioğlu’na göre hüristik bir değer taşımakta ve mantıksal-formel modelin tasarımı içinde bulunmaktadır. Doğan Ergun’un Divitçioğlu’nda eleştirdiği bir nokta da burada karşımıza çıkmaktadır. Divitçioğlu’nun Weber’in ideal-tip’ine hüristik bir değer vermesi Ergun’a göre yanlıştır. Ergun,

³⁸ Doğan Ergun, a.g.k, s. 91.

³⁹ Doğan Ergun, a.g.k, s. 92-93.

⁴⁰ Doğan Ergun, a.g.k, s. 86.

Divitçioğlu'na yaptığı eleştirilerde şunları dile getirmektedir: “ Divitçioğlu'nun Max Weber'in ideal tiplerinde hōristik bir değer görmesini çok şaşkıncu buluyorum. Örneğin hōristik bir varsayım, doğruluğu ve yanlışlığı aramaksızın, fakat geçici olarak, olguların araştırılmasında yönlendirici bir fikir olarak ele alınabilir. Alınsın da; ne işe yarar ki! Çünkü, Weber'in ideal-tipleri, zaten birer varsayım değillerdir; gerçeğin bir tasviri de değillerdir, bir ortalama da değillerdir... Divitçioğlu, ideal tiplerin, 'herhangi bir formel modelin önermelerini oluşturmalarını olağan karşıladığımı söyleyeyim' diye yazmış. Hem 'formel' hem 'model' olsa bir yaklaşım, getirisi nedir ki? 'Formel', yüzeyselliğin/ yüzeyselliğin sıfatı; 'model'de bir basitleştirme. Kısacası, basit bir biçim hangi 'öz'ü, hangi 'gerçekliği' açıklayabilir ki? Oysa, Divitçioğlu, ideal tiplerin, anlamlarından yola çıkılarak toplumsal davranışların ütopya niteliğinde ussallaştırılmalarıyla sağlanan zihinsel imgeler olduğunu bildiği halde; ideal tipler'in mantıksal-formel modelin tasarımı içinde yer aldığını söylemesi hangi katkıyı sağlar? Kaldı ki, Weber'in kendisi, 'ideal tipin pragmatik özelliğini ve keyfi niteliğini' vurgulamaktan geri kalmıyordu. Oysa pragmatizm, kuramdan/teoriden çekinmek, genel yasadan kaçmaktır; pragmatizm, karşı-bilimdir...”⁴¹

- Ergun'un, Divitçioğlu hakkında ele aldığı diğer bir eleştiri ise, Divitçioğlu'nun antropolojiyi tarih biliminin araştırılmasında olmazsa olmazlardan saymasından ileri gemektedir. Divitçioğlu, tarih ile antropolojiyi bütünleştirmekte, ikisini birlikte bütün olarak kabul etmektedir. Divitçioğlu bu konuda şu sözleri söyler: “... Tarihsel olgularla antropolojik olgular birbirlerini kapsar. Tarihin kavramları, hep birden antropolojinin kullandığı konularla bütünleşir. Din, siyaset, iktisat, aile, gelenekler, dil...Hepsi tarihle bütünleşen ve tabii semiyotik ve arkeoloji de buna dahil. Böyle olunca, tarih ve antropoloji kavramları bütünleşince, tarih insanbilimine yakışır bir kişilik kazanır. Bundan dolayı da yumuşaklığını yavaş yavaş kaybetmeye başlar.”⁴² Ergun, Divitçioğlu'nun tarihin nesnel ölçütü olarak antropolojiyi göstermesinin karşısında Henri Lefebvre'nin tarihin nesnel ölçütü olarak siyasal ekonomiyi göstermesini daha doğru

⁴¹Doğan Ergun, a.g.k, s.98

⁴²İbrahim Ekinci , Hakan Gültaş, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 69.

bulmaktadır. Ergun bu konu hakkında şunları ifade etmektedir: “Divitçioğlu, antropolojiyi tarihin nesnel ölçütü gibi gösterirken, Lefebvre, tarihin nesnel ölçütü olarak siyasal ekonomiyi göstermektedir. Şöyle ki, Lefebvre, antropolojiyi, ‘insan türünün farklı çeşitlerini/ırkları inceleyen bir bilim’ olarak tanımlamakta, ‘insan türünün pek çok kökeni, pek çok ilkel ocağı/kaynağı, pek çok özgün çeşitleri bulunduğunu’ belirtmekte, ve ‘pek çok değişim/mübadele sonunda ırkların birbirine karıştıklarını ve uzun zamandan beri sarf ırk diye’ bir şey kalmadığını vurgulamaktadır. Yani Lefebvre’e göre antropolojinin nesnesi kalmamıştır. Bilmem Divitçioğlu hâlâ antropolojiye güveniyor mu? Divitçioğlu’nun hâlâ antropolojiye güvenmediğini biliyorum. Fakat, kitabında antropoloji kelimesini gerçek deyimiyile antropoloji olarak yazmış bulunuyor. Oysa Divitçioğlu’nun kastettiği hem yapısal antropolojidir hem de tarihsel antropolojidir.”⁴³

- Doğan Ergun, Divitçioğlu’nu “Nasıl Bir Tarih?” adlı kitabının “Kök Türk Efsaneleri ve Kutsal Kağanlık” başlıklı bölümünde yapısalcılığı benimsediğini belirtmektedir. Ergun’a göre Divitçioğlu, “... dönemsel bloklar arasında değişmeden kalan, bir ‘derin yapı’ cümlesi ile aslında Lêvi-Strauss’un yapısal antropolojisini benimsemektedir. Lêvi-Strauss’un yapısalcılığın ise şu şekilde eleştirmektedir: “ ‘Gerçeğe varmak için, yaşanılmışı (yani tarih) bir yana ayırmak gerekir’ Lêvi- Strauss’un düşüncesidir. Kendisine göre, ‘Gerçek ve anlaşılır şey tastamam yapılarda rastlaşır, hısımlık yapılarında, değişlerin yapılarında, mitlerin yapılarında...’ ” Ergun daha sonra devam ederek şunları eklemektedir: “ Lêvi-Strauss için, yapılar, evrensel bilinçsiz yapılardır. Zaman içinde değişmeyen yasalar yüzünden, yani sürekli evrensel bilinçsiz yasalar yüzünden, Lêvi- Strauss ve onun gibi yapısalcılara göre birey ve tarih sahneden kovulmuştur. Ferdinand de Saussure’ün yapısalcı dilbilimden yani bireysel ve öznel dilin, kişisel olmayan ve belirleyici kurallarla etkilendiğini savunan yapısalcı dilbilimden esinlenen Lêvi- Strauss, akrabalığı ve efsaneyi yapılandırmak istemiştir. Oysa dil sosyolojisinin genel kabullerine göre, “dil, bir toplum ürünüdür” , “dilin yapısı tamamen toplumsal niteliktedir” ve “ dil, asla yalnız yapısına indirgenemez”. Ergun, Divitçioğlu’nun Nasıl Bir Tarih?” adlı

⁴³ Doğan Ergun, a.g.k, s.100.

kitabının Ek'inde “ ... Türklerin ilk iktisadi faaliyetleri olan göçebe-hayvancılıkla geçindiklerini bize nakleden efsaneler değil, tarihtir”. Sözüden yola çıkarak şu sonuca varmaktadır: “ Divitçioğlu, “tarihtir” diyerek, yapısal antropolojiden başka bir de tarihsel antropolojinin varlığına haklı olarak işaret ediyor. Fakat, tarihsel antropoloji ve etnoloji, “dönemsel bloklar” arasında “değişmeden kalan” (derin yapıların) değiştiğini gösteren örnekler vermektedir. Efsaneler de değişir! Bütün başka toplumsal biçimler gibi efsaneler de değişir. Geçmişin dönemsel bloklar arasında değişmeden kaldığı söylenen “derin yapıları” da değişir”.⁴⁴

Divitçioğlu bilimin sadece akıl ve bilgi ile olamayacağını bilim insanında aynı zamanda sezginin de olması gerektiğini söylemektedir. Sezginin 12. yüzyılda yaşamış bilgin olan Sühreverdi⁴⁵ tarafından kullanıldığından bahsetmektedir. Divitçioğlu, Sühreverdi'nin felsefesini fazlasıyla beğenmekte ve genç bilim adamlarına Sühreverdi tavsiyesinde bulunmaktadır.⁴⁶

Yapıtları

Divitçioğlu iktisat ve tarih alanında pek çok eser yazmıştır. Pek çok makale ve kitabı bulunan yazarın eserleri şu şekilde sıralanabilir: Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu, Meta-Tarih Ege Beylikleri, Karl Marx'ta İktisadi Büyüme, Orta-Asya Türk İmparatorluğu, Oğuz'dan Selçuklu'ya, Ortaçağ Türk Toplamları Hakkında, Sekiz Türk Boyu Üzerine Bazı Gözlemler, Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu, Orta- Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma, Üretim, Değer ve Bölüşüm, Nasıl Bir Tarih?, Geçivermiş Gelecek, Kök Türkler.. Divitçioğlu'nun eserlerine başka bölümlerde de değinilmek üzere bu başlık altında Divitçioğlu'nun Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma ve Geçivermiş Gelecek adlı iki kitabı incelenecektir.

⁴⁴ Doğan Ergun, a.g.k, s.101-103.

⁴⁵ Sühreverdi: Sühreverdi'nin gerçek adı *Yahya bin Habeş bin Emirek*'tir. 1155'te Sühreverd'te doğdu. (Sühreverd İran'ın Zencan Eyaletinde bir şehir). Zerdüştlükten, Meşşailikten, Platonculuktan ve Hermetizmden etkilenmişti. Sühreverdi'nin işrak felsefesine göre, insanlar kendi nefislerine hakim olarak ve kendilerini eğitip bu yola adarlarsa, Tanrı'dan gelen ışık (Nur) ile hakikatin sırrına vâkıf olabilir. İşrakiye felsefesinde herşey Nurların Nur'undan(Allah'tan) gelmektedir. İnsan kişisel çabalarıyla Nurların Nuru'na yükselebilir. Bunda insanın izleyeceği yol akıl dışı yoldur. Yani sezgi yoludur. İlahi gerçeklere erişmekte etkili tek yol keşif ve sezgidir. Keşif ve sezgi ile hakikâte ulaşanlar gönüllerini ve nefislerini temizlemiş kimselerdir. İbrahim Agâh Çubukçu, *Sühreverdi ve İşrakiye Felsefesi*, Ankara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 16, 1968.

⁴⁶İbrahim Ekinci , Hakan Güldağ, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s.123.

Divitçioğlu'nun Orta- Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma adlı kitabı 2001-2005 yıllarında yazmış olduğu altı makaleden oluşmaktadır. Divitçioğlu bu kitabı yazmaktaki amacını ise Türk tarihinde bilinmeyen ya da muallakta kalan konulara ışık tutabileceği düşüncesi ile kaleme almıştır. Burada makalelerin içeriğinden, Divitçioğlu'nun makaleleri yazarken nasıl bir yol izlediği ve hangi kaynakları kullandığı üzerinde durulacaktır.

Kitabın ilk makalesi *Az Boyunun Sırrı* adlı makaledir. Bu makalede Divitçioğlu Az boyu hakkındaki kaynakları incelemiştir. “VIII. Yüzyılın ilk yarısında Doğu Türk Kağanlığı'nın komşusu olan Az halkı (ya da boyu) hakkında beş sağlam kayıt var. Bu kayıtların çoğu aşağıdaki Türk ve Uygur kaynaklarından geliyor: Kül Tiğın, Bilge Kağan, Taryat ve Şine Usu yazıtları. Dördüncüsü Doğu Türkler'i hakkında yazılan bir Tibet Raporu'dur. Her ne kadar Türk-Uygur belgeleri VIII. Yüzyılın ilk yarısını ilgilendiriyorsa da son üç belge VIII. Yüzyılın ortasında Türk, Uygur, Basmil ve Karluk boyları arasında Ötüken tahtını ele geçirmek için çıkan olayları yansıtıyor. Bunlara karşı beşinci belgenin tarihi XIV. yüzyıla aittir. Bu son belge ötekiler arasında dört yüzyıllık bir kayma varsa da, Rashiduddin'in bu kitabını İç Asya geleniğini en iyi yansıttığı için kullanmakta terddüt etmedim.”⁴⁷ Az boyunun tarihte önemli bir halk olduğuna dikkat çekmiş, Türkler ile az halkının ilişkilerine değinmiştir. Divitçioğlu, Şini Usu Yazıtı'nı incelemiş ve Az boyu hakkında çıkarımlarda bulunmuştur. “ Şini Usu Yazıtı'nda onların on yedi tane alt-boyu ya da oğuşu olduğu söylenir. Bellidir ki bu sayı Azlar'ın sihir, büyü ve kamlama yeteneklerini simgeler. Başka bir tuhafıkları da vardır. O da şudur: Azlar başka boylarla birleşince, genellikle kendi adlarını o boyun arkasına, bazen de önüne eklerler. Organ-Az, Duhs-Az, Tuval-Az, Kenger- Az, Iduk-Az..en azından bu boy için söyleyebileceklerimiz şudur: Az boyu ortaklıklarının maddi ve manevi yaşamları için elzemdir.”⁴⁸ Divitçioğlu bu makalede çizdiği tablolar ve şemalar sonucunda Iduk-Azlar'ın II. Türk Kağanlığı'nın çöküşünde önemli rol oynadığını belirtmiştir.

Kitabın ikinci makalesi olan *Türk Yurdunda Belli Belirsiz Nestoriler (VIII. Yüzyıl)* adlı makalede Divitçioğlu V. ve VIII. Yüzyıllar arasında Türk yurdunda gelişen

⁴⁷ Sencer Divitçioğlu, *Az Boyunun Sırrı (VIII. Yüzyıl), Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma*, İmge Kitabevi, Nisan 2006, s. 11.

⁴⁸ Sencer Divitçioğlu, *Az Boyunun Sırrı (VIII. Yüzyıl), Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma*, İmge Kitabevi, Nisan 2006, s. 13.

Nestori Kilisesi'nin varlığını sorgulamıştır. Divitçioğlu makalede Nestorilik inancının yayılmaya başlamasının VIII. Yüzyılda Batı Hristiyan Kilisesi'nin “ İsa insan olarak algılanmalı ve Meryem Ana, Tanrı'nın anası olarak imgelemelidir.” görüşünün bir kesim tarafından tanınması ile olduğunu belirtmiştir. Divitçioğlu İpek Yolu aracılığıyla Asya'ya da yayılmaya başlayan bu görüşün din kitaplarının Türkçe'ye çevrilmesiyle Türklerin bir kısmının Nestori Hristiyan olmasına yol açtığını belirtmiştir. Divitçioğlu makalenin sonunda Nestorilik inancı ile 2. Türk İmparatorluğu'nun çöküşü arasında ilişkiyi sorgulamış ve şu yanıtı vermiştir: “ Eğer kısa süreli bir tahlil yapıyorsak, arşiv kayıtları böyle bir iddiayı tabiatıyla yadsıyacaktır. Ancak, uzun süreli bir tahlile girişirsek sonuç arşiv kayıtlarındaki bilgilere yakınsayacaktır..”⁴⁹

Üçüncü makale *Hunca Beyit ve Ötesi* adlı makaledir. Bu makalede Divitçioğlu Hunca bir beyitin çözümlemesini yapmaya çalışmıştır. Beyit hakkında şu bilgilere yer vermiştir: “ tarihin anlattığı kadarıyla bu beyit, zamanın Hun Şanyusu Shih-lo'nun, başka bir Hun başbuğu olan Lo-Yao'nun başkent kuşatması anında Çinli rahip Fu-lo-chang'dan bir kehanet istemesi üzerine yazılmıştır. Bu kehanet Tsin-chu yıllıklarına MS 327 yılında kaydedilmiştir. ..Genel değerlendirmeye göre Hun Beyiti'nin dili Huncadır, yazı ise Çin graflarıyla yazılmıştır. Bir şiir olan beyit kang-tang uyakları sayesinde uyumu sağlamıştır.” Divitçioğlu beyitte geçen ‘telegen ve teregen’ isimleri üzerinde durmuş, bu kelimelerin Türkçe'de araba anlamına geldiğini açıklamıştır. Farklı tarihçilerin aynı kelimeyi ‘telegen ve teregen’ olarak (l ve k harflerinde) neden farklı okuduklarını sorgulamıştır. Ve şöyle devam etmiştir: “ Ortaçağ Hint-Avrupalı halklardan bazılarının boy adlarını savaş araçlarından aldığı biliniyor. Sakson adı kama'dan, Frank adı ok'tan türetilmiştir. Yunan Dorları kendilerine mızrak derlerdi. Ayrıca Gestum (Kestimi) boyunun adı da Gotça kesici bir alet anlamına gelir. Türk topluluklarında da durum farklı değildi. Onların efsanelerinin birinde Türk, tolgadır. Batı Türkleri ise federasyonlarına On Ok derlerdi. Sanırım, onlarca boydan oluşan Teleler bireysel boy adları yanında kendi ortak kimliklerine Tele diyorlardı, “gan” soneki ile ya da değil. Şanlı savaş arabaları adı onları kullanan, onlarla birlikte çarpışan insanların genel adı oluyordu. Bu adı MÖ 5. Yüzyılda aldıkları tahmin edilebilir. Nitekim, Çin toplumunda bu çağlarda arabalarda doğan, onarla yaşayan ve onlarla savaş

⁴⁹ Sencer Divitçioğlu, *Türk Yurdunda Belli Belirsiz Nestoriler (VIII. Yüzyıl), Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma*, İmge Kitabevi, Nisan 2006, S.20.

veren soylu bir zümre vardı. Belki de bu arabalı ve soylu savaşçı zümresi, Türklerde eşanlı olarak Tele(gen) denilen arabalar ile soylu savaşçıları birlikte yaratmıştı.”⁵⁰

Dördüncü olarak karşımıza çıkan *Ting-ling, Tieh-le ve Tele* adlı makaledir. Bu makalede Divitçioğlu Ting-ling, Tieh-le ve Tele adları üzerinde durmuştur. MS 350 yıllarında Çinliler’in Ting-Ling adını bırakarak Tieh-le adını kullandıklarını anlatmıştır. “MS 350 yıllarında batıya doğru göç dalgalarının başını çeken Hunlar kubrandıkları Kazak bozkırlarından ayrıldıktan sonra geride boşalan Batı Moğalistan, Altaylar, Yukarı Yenisey, Cungarya bölgeleri, Ting-ling boyları tarafından dolduruldu. Bunların zamanla Karadeniz kıyılarına dek yayılmış oldukları söylenir. Aynı tarihlerde Çince Ting-ling adını bırakıp Tieh-le adını almışlardır.”⁵¹ Divitçioğlu Tieh-le adının Türkçe karşılığı olan Tele hakkında bilgi vermiştir. Tele’nin yedinci ve sekizinci yüzyıllarda Türkçe adların önüne ya da arkasına konduğundan, Tele’lerin Hunlar’dan inen göçebeler olduklarından dillerinin türkçe olduğundan bahsetmiştir. Tele boylarının altıncı ve yedinci yüzyıllarda Türkler ile olan ilişkisini ise düzensiz olarak belirtmiştir.

Divitçioğlu *Büyük Çöküşten Sonra(744) Türk İlinde Arda Kalan Boylar* adlı beşinci makalesinde ikinci Türk Kağanlığı’nın çöküşünden sonra kalan boyları anlatmıştır. Bu boyları incelerken boyların etnik kökenleri hakkında incelemelerde bulunmuş, üretim faaliyetleri ile ilgili bilgiler sunmayı amaçlamıştır. Tibet Raporu’ndan(PE) edindiği bilgilerden yola çıkarak toplam otuz üç boy hakkında bilgi vermiştir. Divitçioğlu’nun bu boyları anlatırken nasıl bir yol izlediği en iyi kendi anlatımıyla dile getirilebilir: “ Her bir boyu incelemek üzere şu formatı kullanacağım: Önce, farklı etno-lengüistik halkları Türk, Hint- Avrupalı, Moğol ve Yeniseyli olarak kategorileştireceğim. Sonra, her kategoriye dahil bireysel boyu ele alıp ilkin onun Tibetçe fonetiğe göre, yani Bacot’a göre yazılmış adını kalın olarak kaydedeceğim. Arkasından, Tibetçeyle eşleşen Türkçe ad ayraç içine konulacaktır. Böylece okur, çevriyazı ile çeviri arasındaki iraksamayı ya da yakınsamayı görmüş olacaktır. Boyları alfabetik olarak sıralıyorum. Ayrıca, kalın adın sol yukarı köşesine konulan bir yıldız, yazarın (SD) bu adın çevirisinden pek hoşnut olmadığını gösterir. Adların arkasından gelen köşeli ayraç içinde ise o boy hakkında verilen bilgiler vardır. Hemen söyleyeyim

⁵⁰ Sencer Divitçioğlu, *Hunca Beyit ve Ötesi, Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma*, İmge Kitabevi, Nisan 2006, s.26.

⁵¹ Sencer Divitçioğlu, *Ting-ling, T’ieh-le ve Tele, Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma*, İmge Kitabevi, Nisan 2006, s.29.

ki bu bilgiler aslen PE ile sınırlı olmalıdır. Ancak, gerektiğinde ek bilgilere başvurulabilir.”⁵²

Bu kitabın son makalesi *Saruhanlı Beyliği'nin Kıpçak Kökenli Olma İhtimali*'dir. Divitçioğlu bu makalede Saruhanlı Beyliği'nin kuruluşundan söz etmiş ve bu beyliğin hangi etnik kökenli topluluk tarafından oluşturulduğunu çalışmıştır. Bunun için tarihteki siyasi ilişkileri incelemiştir. Kıpçakların nerelere iskan ettirildiği savaşlarda nerede ve kimlerin yanında bulunduğunu anlatmıştır. XIII. yüzyılda Gürcüler ile Moğolların girdiği savaşta Kıpçakların vefalı davranarak Cengiz Han'ın yaptığı iyilikleri unutmayarak savaştan çekildiklerini, bunun sonucunda Kıpçakların Menderes Vadisi'ne göç ettiklerini anlatmıştır. Ve şöyle devam etmiştir: “ Bence Saruhan Beyliği'nin ilk halkı Türkmen Boylarını hiç unutmadan, işte bu Kıpçaklar'dır. Zaten bu iddiaharita üzerinde de gösterilebilir.”⁵³ Divitçioğlu bu makalede anlatımını yine grafik ve tablolara geçirerek somutlaştırmıştır.

Divitçioğlu'nun *Geçivermiş Gelecek* adlı kitabı toplamda on adet makaleden oluşmaktadır. Makaleleri derlemekteki amacını Divitçioğlu şu şekilde açıklamaktadır: “ makaleleri derlemedeki amaç, Türk toplumunun çok çalkantılı ve pek kritik olan bu döneminde (1960-1988), sadece akademik faaliyetler ile yetinen, fakat yine de sosyal olaylardan etkilenmezlik etmeyen bir üniversite hocasının (SD), dinamik bir yapı içinde oluşan ve evrilen, devlet, sınıflar, mülkiyet ilişkileri, iktisadi gelişme, askeri darbeler, kemalizm, kapitalizm, demokrasi, marxizm, sosyalizm, emperyalizm ve komünizm vs. gibi, o vakit için adamaklı geçerli olan sosyal fenomenler üzerindeki düşüncelerini, kronolojik bir düzene göre, sergilemektir.”⁵⁴ Bu kitapta yer alan birkaç makaleyi incelemek Divitçioğlu'nu daha iyi anlamak açısından faydalı olacaktır.

Kitabın ilk makalesi *İktisadi Sistemler ve Kuralları*'nda Divitçioğlu, iktisadi sistemlerden bahsetmiş, buna göre bireylerin tercihlerinin nasıl yön bulacağına dair bilgi vermiştir. Divitçioğlu, piyasada arz edilen mal ve hizmetlerin fiyatlarının ne olacağı, bireylerin bu mal ve hizmetleri kullanmaktaki maddi imkanı gibi sorunların bireylerin

⁵² Sencer Divitçioğlu, *Büyük Çöküşten(744) Sonra Türk İlinde Arda Kalan Boylar, Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma*, İmge Kitabevi, Nisan 2006, s.38.

⁵³ Sencer Divitçioğlu, *Saruhanlı Beyliği'nin Kıpçak Kökenli Olma İhtimali (XI.-XIV. Yüzyıllar)*, Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma, İmge Kitabevi, Nisan 2006, s.51.

⁵⁴Sencer Divitçioğlu, *İktisadi Sistemler ve Kuralları, Geçivermiş Gelecek*, Bağlam Yayıncılık, Kasım 1991, s. 5.

iktisadi tercihlerini yansıttığından bahsetmiştir. İnsanlar yaşamlarını sürdürebilmek için kendilerine uygun olan iktisadi tercihlerini ortaya koymaktadır. Dıvıçioğlu demokrasiyi benimsemiş bir ülkede halkın siyasi tercihlerine uygun olan iktisadi sistemin uygulanması gerektiğini vurgulamıştır. İki ayrı iktisadi sistemi temsil eden Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti başarısızlığını da vadedilen iktisadi sistemin gereği gibi kullanılmamasına bağlamıştır. “ Halk Partisi’nin ‘beşyılık planları’ arkasında bir sözde-sosyalizmin gizli oluşu, Demokrat Parti’nin ‘serbest teşebbüs’ efsanesinin arkasında da bir sözde-liberalizmin saklı oluşu bilinen bir durumdur. Fakat bu iki ayrı sistemin her iki parti tarafından soysuzlaştırılarak uygulanışı Halk Partisi’ni bozuk bir devletçiliğe, Demokrat Parti’yi ise ne- idüğü- belirsiz bir müdahaleciliğe götürmüştür. Tartışmasız kabul edilen ve onyıllık evrelerle arka arkaya yürütölen bu sözde iktisadi sistemlerin başarısızlığı, kısacık ömürleriyle önümüzdedir. Hangi yoldan olursa olsun, Halk Partisi iktidarını Demokrat Parti’ye, Demokrat Parti de iktidarını geçici hükümete devretmek zorunda kalmıştır.”⁵⁵

Dıvıçioğlu’nun ikinci makalesi *İktisadi Sorun, Sistemler ve Sınıflar*’dır. Dıvıçioğlu bu makalede ilkel toplumlarda başlayan ihtiyaçları giderme gereksiniminden bahsederek günümüze kadar değişime uğrayan iktisadi yaşam hakkında bilgiler vermiştir. Dıvıçioğlu ilkel topluluklarda yemek yeme ihtiyacının doğaya yönelen basit emek eylemi olarak tanımlamış ve insanın kendi tarihini çalışma ile başlatmıştır. İşbölümünün olduğu toplumlarda emek-yemek ilişkisinin yerini insan-nesne ilişkisinin aldığını ve toplumsal varlıklar olan insanların bu ilişkiyi insan-insan ilişkisine doğru genişlettiğinden söz etmiştir. “Toplumda yaşayan birey, önce insan-nesne ilişkisinden dolayı:

1. Bugünkü ihtiyaçlarını karşılamak için hangi mal ve hizmetleri alacağını (dağılım),
2. Bugünkü ihtiyaçlarını tatminden vazgeçtiği takdirde, yarın ki ihtiyaçlarını hangi düzeyde karşılayacağını (büyüme),
3. Üretime katılmasının payının ne olduğunu (bölüşüm) bilmek ister.”⁵⁶

⁵⁵Sencer Dıvıçioğlu, *İktisadi Sistemler ve Kuralları, Geçivermiş Gelecek*, Bağlam Yayıncılık, Kasım 1991, s.11.

⁵⁶Sencer Dıvıçioğlu, *İktisadi Sorun, Sistemler ve Sınıflar, Geçivermiş Gelecek*, Bağlam Yayıncılık, Kasım 1991, s.14.

Burdan yola çıkarak Divitçioğlu bireylerin hayatlarını sürdürmelerine yardımcı olan ihtiyaçların optimum şekilde karşılanması ile iktisadi refahın bireylerce sağlanacağını düşünmüştür. Modern toplumlarda iktisadi refahın çözülmesi için var olan iki yöntemden bahsetmiş, bu yöntemlerin piyasa ve planlama olduğunu açıklamıştır. Ve böylece bireyler iktisadi refahın hangi yöntem ile sağlanacağı konusunda farklı düşüncelere sahip olmuşlar bu da sınıfların oluşumuna neden olmuştur. “ Birey seçilen sistem içinde, kendi refahının gerçekleşmediğine (ya da, gerçekleştiğine) inandığı an, toplumda kendisi ile aynı durumda olanlarla çıkar birliğine gider. Toplumda bireyler arasında çıkar birliğinin kurulması iktisadi öbek veya sınıfların doğuşuna neden olur. Artık iktisadi sistem içinde halledilmesi gereken iktisadi sorun bireysel olmayıp, öbek ve sınıfların iktisadi sorunudur. Böylece insan-nesne ve insan-insan ilişkileri ortadan silinip toplumdaki yerini sınıf-nesne ve sınıf-sınıf ilişkilerine bırakmıştır. Bundan böyle, her öbek ve sınıf kendisinin iktisadi refahını sağlayacak sistemi seçmeğe, ya da diğerine kabul ettirmeğe çalışacaktır. Bu, her sınıfın en doğal bir hakkıdır.”⁵⁷

Bu kitabın üçüncü makalesi olan *Sistem Seçiş Hakkında Bir Deneme*'de Divitçioğlu bir teori oluşturmuş ve bu teoriyi hangi iktisadi sistemin tatmin ettiğini ortaya koymuştur. Divitçioğlu makalede bireylerin refahının iki farklı fonksiyon ile belirlenebileceğini, bunlardan ilkinin bireysel tercih fonksiyonu ikincisinin devletin tercih fonksiyonu olduğunu her iki fonksiyonu kapsayan sistemin ise çift tercih sistemi olduğunu belirtmiştir. Çift tercih sisteminde piyasa ve planlama olmak üzere iki karar alanının varlığından bahsedilmiştir. Divitçioğlu'nun bahsettiği teorem “ Birey için en iyi-iktisadi sistem tercihlerini yansıtacak bir çift tercih sistemidir. Çift tercih sistemi ekonomide kaynakların yeniden-dağılımını ya da bunun reel deyimini ile gelirin yeniden-bölüşümünü gerektirir. Yeniden-bölüşüm ise iktisadi artığın kullanılması ile meydana gelecek iktisadi büyümeyle kabildir. Öyle ise, artık devlet karar alanına göre kullanılmadan çift tercih sistemi işleyemez ve dolayısıyla bireyin tercihleri yansıtılamaz (refah gerçekleşmez).”⁵⁸ Divitçioğlu, kapitalist bir sistemin bu teoriyi tatmin edemeyeceğini düşünmüştür. Çünkü, kapitalist sistemde gelirlere göre bireysel ihtiyaçların piyasada yansması söz konusu olup toplumsal ihtiyaçları karşılayacak artık

⁵⁷Sencer Divitçioğlu, *İktisadi Sorun, Sistemler ve Sınıflar, Geçivermiş Gelecek*, Bağlam Yayıncılık, Kasım 1991, s.19.

⁵⁸Sencer Divitçioğlu, *Sistem Seçiş Hakkında Bir Deneme, Geçivermiş Gelecek*, Bağlam Yayıncılık, Kasım 1991, S. 29.

devletin karar alanında kullanılmaz. Sosyalizm ise ortaya konulan teoremi tatmin etmektedir. “Artık, toplumsal ihtiyaca göre talebe bağılı olarak daha fazla toplumsal fayda elde etmek için kullanıldığından , sosyalizmde temelsiz tüketim ve verimsiz işler gibi artığı israf ettiren yatırımlara girişilmez. Ekonomi rasyonel olarak düzenlenmiştir.”⁵⁹

Divitçioğlu'nun kitabında yer alan başka bir makale olan **D. Avcioğlu'nun Yazısı Üzerine** adlı makale Doğan Avcioğlu'nun Sencer Divitçioğlu'nun Asya Tipi Üretim Tarzı çalışmasının Yön'de eleştirilmesi üzerine yazılmıştır. Doğan Avcioğlu 1966 yılında Yön'de çıkan yazısında Divitçioğlu'nun ATÜT ile ilgili olan çalışması hakkında eleştirilerde bulunmuştur. Divitçioğlu'nun bu eleştirilere yanıt verdiği makaleye geçmeden önce Doğan Avcioğlu'nun yazısının kısa bir özetini vermek gerekmektedir. Doğan Avcioğlu'na göre Divitçioğlu'nun ATÜT çalışması fanteziden ibarettir. Avcioğlu'na göre, Divitçioğlu'nun Asya Tipi Üretim Tarzı çalışması onun kapitalizm ve sosyalizm dışında bir sistemin varlığını düşünmesinden ileri gelmektedir. Divitçioğlu'nun az gelişmiş Asyatik toplumların önüne koyduğu üç biçimi eleştirmiştir. (Kapitalist Sistem, Kerim Devlet, Halk Sosyalizmi). Halk sosyalizminin günümüzdeki sosyalist sistemlerinden farklı olarak sadece işçi sınıfına dayanmadığını savunan Divitçioğlu'na karşılık Avcioğlu şunları söylemiştir: “ Divitçioğlu bu noktada sosyalizmin inşası ile sosyalizmi karıştırıyor olsa gerektir. İşçi sınıfı, kapitalizme son verip sınıfları kaldırarak, sınıfsız toplumu ve sosyalizmi kuracak güçtür. Sınıfsız toplum yaratılınca- ki bugün bunu gerçekleştirdiklerini iddia eden toplumlar vardır- işçi sınıfına dayanan sosyalizm diye bir şeyin olamayacağı aşikârdır. Sosyalizm halkın bütünü içindir. Yeryüzünde yalnız “işçiler için sosyalizm” iddiasında bulunan bir sosyalist teorisyen şimdiye kadar mevcut olmamıştır.”⁶⁰ Avcioğlu, Batı'daki gelişmelerin üretici güçleri geliştirdiği ve sınıf mücadelesinin oluşturulmasında temel attığı için tipik olduğunu belirtmiştir. Bunun için de “yeni bir azgelişmişlik” teorisi aramanın gereksiz olduğunu savunmuştur. Ve şöyle devam etmiştir: “ Bu demek değildir ki, sosyalizme giden yollar çeşitli olmasın ve toplumların tarihsel özellikleri gözönünde tutulmasın. Ancak bu açıdan Türk toplumunun evrimini açıklayan çalışmalar yararlı olabilir ve bu çalışmalarda Asya tipi üretim biçimi kavramı faydalı bir çalışma hipotezi olarak

⁵⁹ Sencer Divitçioğlu, *Sistem Seçimi Hakkında Bir Deneme, Geçivermiş Gelecek*, Bağlam Yayıncılık, Kasım 1991, s.31-32.

⁶⁰ Doğan Avcioğlu, *S. Divitçioğlu'nun Kitabı Üzerine*, Yön Dergisi, Sayı 169, Haziran 1966.

kullanılabilir. Marx ve Engels, “Asya tipi üretim biçimi” kavramını ortaya atarken, bir gün bunun, yepyeni toplumsal gelişmelerin müjdesi olabileceğini akıllarının köşesinden bile geçirmiş değillerdi. Onlar ancak Batı’da proleterya ihtilali olmak şartıyla, Asya tipi saydıkları Rus toplumun da ortak mülkiyete dayanan Rus köyünün, toprağın özel mülkiyeti aşamasından geçmeden sosyalist mülkiyete atlayabileceğini ileri sürmüşlerdi...Divitçioğlu’nun, devleti sınıfların üstünde tutan, ulema, askerler ve memurları devletin mütî evlatları, kapitalist zümreyi âsi evlatları sayan ve Türkiye’de hızla ilerleyen kapitalist gelişmeyi inkar eden fantazileri üzerinde durmayı lüzumsuz buluyoruz..”⁶¹

Divitçioğlu Avcioğlu’nun kendisi hakkında yazdıklarına yanıt verdiği makalede, azgelişmiş toplumların sınıflı toplumsal yapıya sahip olduklarından bahsetmiştir. Avcioğlu’nun aksine az-gelişmiş ülkelerde kapitalizmin var olduğunu düşündüğünün altını çizmiştir. Ancak azgelişmiş ülkelerde kapitalist zümrenin devlet tarafından oluşturulduğu, Batı’daki gibi organik değil, fonksiyonel olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Azgelişmiş ülkelerin üretim tarzları hakkında kesin bir şeyin söylenemeyeceğini savunmuştur. “ Az-gelişmiş ülkeler, bir yandan, battal bir gelişmeye bağlı olan eski üretim tarzlarının, öte yandan, yeni yerleşmeye başlayan kapitalist üretim tarzının etkisi altında, bir “geçiş üretim tarzı”na maliktirler. Bu özgül üretim tarzı, Avcioğlu’nun sandığı gibi, ne kapitalist, ne de sosyalist bir üretim tarzı olabilir. Kendine özgü üretim tarzları analizi yapılmadan herhangi bir az-gelişmiş toplum için kesin olarak “kapitalisttir” ya da “sosyalist olmuştur” denilemez.”⁶² Ayrıca Avcioğlu’nun sosyalizm ile sosyalizmin inşasını karıştırdığı yönündeki eleştirilerine de Divitçioğlu şu şekilde yanıt vermiştir: “..Öyleyse, kullandığımız halk sosyalizmi terimi, siyasi rejimi demokrasi olan az-gelişmiş ülkelerde sosyalizmin inşasında dayanak olarak alınacak olan sınıfın, sadece ve sadece halk olması gerektiğini göstermektedir. Yoksa Avcioğlu’nun iddia ettiği gibi, bu terimi kullanmakla “sosyalizmin inşası” ile “sosyalizmi” karıştırmış değiliz.”⁶³

Bu başlık altında Divitçioğlu’nun iki kitabına değinilmiştir. İlki *Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine 6 Çalışma*, ikincisi ise *Geçivermiş Gelecek*’tir. Bu kitaplarda yer alan

⁶¹ Doğan Avcioğlu, *S. Divitçioğlu’nun Kitabı Üzerine*, Yön Dergisi, Sayı 169, Haziran 1966.

⁶² Sencer Divitçioğlu, *D. Avcioğlu’nun Yazısı Üzerine, Geçivermiş Gelecek*, Bağlam Yayıncılık, Kasım 1991, s.43.

⁶³ S.46.

makalelerin incelenmesi hem Divitçioğlu'nu eserlerinden yola çıkararak daha iyi tanımaya hem de Türk Tarihi'nin bilinmeyen yönlerini ele alırken Divitçioğlu'nun nelere dikkat ettiğini ortaya koymaya katkıda bulunmuştur. Bir sonraki bölümde Divitçioğlu'nun Osmanlı toplumsal yapısına uygun olduğunu dştndğ Asya Tipi retim Tarzı (ATÜT) kavramının nasıl ve neden ortaya atıldığı, ATÜT'n ortaya atılmasının nasıl bir tartışma zemini oluşturduğu üzerinde durulacaktır.

II. BÖLÜM

ÖZGÜN BİR BAKIŞ OLARAK ASYA TİPİ ÜRETİM TARZI

Sencer Divitçioğlu, iktisat ile yola çıktığı akademik yaşamı sonrasında tarih ve antropoloji gibi alanlarda da pek çok eserler vermektedir. Ancak bilindiği üzere Divitçioğlu'nun özgün bakış açısını en iyi yansıtan çalışması ise Asya Tipi Üretim Tarzı olmaktadır. Divitçioğlu Karl Marx ve Friedrich Engels'in metinlerinde bahsettiği bu üretim tarzına eğilmekte, Asya Tipi Üretim Tarzı'nın Türkiye için uygunluğunu incelemektedir.

Bu bölümde, Karl Marx başlığı altında Karl Marx'ın Asya Tipi Üretim Tarzı ile anlatmak istedikleri incelenecek, bu noktada Asya Tipi Üretim Tarzı için örnek olabilecek ülkelerin (Hindistan, Çin..) tarihi toplumsal yapılarına bakılacaktır. Daha sonra ise Divitçioğlu'nun Asya Tipi Üretim Tarzı'nı Osmanlı Toplumunun belli bir dönemi için uygulama alanı olarak ele almasından yola çıkılarak Osmanlı Toplumunun hakkında genel bilgi verilecek ve Divitçioğlu'nun Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı toplumu hakkında teorileri ele alınacaktır.

2.1. Karl Marx'ın Tarihsel Bakış Açısı ve Tarihsel Gelişim Aşamaları

Karl Marx'ın tarihe bakış açısı bütüncüdür. Yani Marx için tarih sadece insan ihtiyaçlarının giderilmesi ile açıklanamamaktadır. İnsan emek aracılığıyla etkileşime girdiği doğayı değiştirme özelliğine sahiptir. İnsan, doğası tarafından belirlenen bir varlık değil, kendi doğasını üreten bir varlıktır. Bu da insanın türsel bir varlık olarak ortaya çıkmasını sağlar. İnsanın doğa ile girdiği bu türden bir ilişki, insanın toplumsallığının anahtarı konumundadır. İnsan ihtiyaçlarının giderilmesinin ötesinde evrensel bir üretim yapabilme kapasitesi insanın kendisinin ve emeğinin özgürleşmesi ile sonuçlanabilmektedir. Ancak bu Marx'a göre, sınıflı toplumlar için geçerli değildir.⁶⁴ Sınıflı toplumlardan kastedilen bilindiği üzere üretim araçlarına sahip olanlar ve bunlara

⁶⁴ Ahmet Bekmen, *Marksizm "Praksis" in Teorisi, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Der. H. Birsan Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 178-179.

'tabi' olanlardır. Marx'ın tarihsel maddecilik kavramı toplumların ilkel toplum-köleci-feodal-kapitalist-sosyalist ve komünist aşamalardan geçeceğine dair bir yaklaşımdır.

İlkel toplumlarda sınıflı bir toplumdur. Çünkü en başta ilkel toplumlarda meta üretiminin varlığı söz konusu değildir. İlkel toplumlarda insanlar kullanım değeri üretmek amacıyla ürün ortaya çıkarmaktadır. “ Bir nesnenin, insanların şu ya da bu ihtiyacını gidermesini sağlayan özellikleri, o nesneyi bir **kullanım değeri** hâline getirir. Kullanım değeri, hangi toplumsal biçime bürünürse bürünsün zenginliğin maddi içeriğini temsil eder. Bir nesnenin meta hâline gelmesi için **satılmak üzere tasarlanmış** bir emek ürünü olması gerekir..”⁶⁵ Tarihin çok eski çağlarına tekabül eden ilkel toplumda ürünün değişim değeri yoktur ve dolayısıyla özel mülkiyet açığa çıkmamıştır, üretim araçlarının mülkiyeti kolektiftir. İlkel toplumlarda insanlar doğal işbölümü ile türlerinin devamını sağlamaya çalışmaktadır. Yani doğa ile kolektif bir ilişkiye girerek yaşamlarını sürdürmektedirler. Ancak üretimin şartlarının gelişmesi ile birlikte ilkel toplumda değişiklikler meydana gelmektedir. Önceden kolektif şekilde yapılabilen üretim, üretim güçlerinin gelişmesi ile artık ürün kavramını ortaya çıkarmakta bu da artık ürünün paylaşımı konusunda adaletsizliğe yol açmaktadır. Böylelikle de ilkel toplumsal yaşam yavaş yavaş sona ermekte, yerini yeni üretim ilişkilerinin hâkim olduğu köleci toplumsal yaşama bırakmaktadır.

Köleci toplum ise, sınıflı bir toplumdur. Köleci toplumlarda emeğin sömürsü çok sert bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Toplumun üstünde yer alanlar savaşımlardan aldıkları esirleri ya da yoksul kesimi köle statüsüne koyarak her türlü hizmette kullanılmaktaydı. Köleler her türlü işte sahiplerine hizmet etmekte, bu hizmetin karşılığında hiçbir kazanç elde edememekte insanlık dışı muameleye maruz kalmaktaydılar. Gerektiğinde köleler bir mal gibi alınıp satılmaktaydı. Bu durum köleler ile efendileri arasında çatışmaların çıkmasına neden oldu. Marx'ın ifade ettiği gibi sınıf savaşımı tarihi de böylelikle su yüzüne çıktı.

Feodal Toplumsal yapı genellikle üç dönemde (feodalizmin kuruluş, yayılış ve çöküş dönemi) ele alınmaktadır. Burada feodalizmin ayrı ayrı dönemleri incelenmeyecek genel hatları ile feodal toplumsal yapının özelliklerine değinilecektir. Ayrıca feodal toplum yapısı farklı yüzyıllarda farklı ülkelerde farklı şekillerde ortaya

⁶⁵ Ernest Mandel, Alan Freeman, *Marksist İktisat El Kitabı*, Çev. Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul 2010, s. 14.

çıkıştır. Batıda ortaya çıkan feodalizm genellikle Roma İmparatorluğu'nun çöküşü (476) ile başlatılmaktadır. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünde ise Cermen ve Slav kabileleri önemli rol oynamaktadır. "Cermen kabileleri ve Slavlar, Batı İmparatorluğuna ve Bizans'a akın yaptıkları zaman, köleler ve kolonlar kendilerini destekliyorlardı, çünkü fetihler, ezilen tabakaların koşullarını iyileştiren bir düzen kuruyorlardı. Cermenler en başta Romalı büyük toprak sahiplerinin topraklarına ve kölelerine elkoyarlardı. Kölelerin sömürülmesi, Cermenlerde, Romalılarda olduğundan çok daha az acımasızdı. Öte yandan, ilkel topluluğun törelerini ve yasalarını, kendileriyle birlikte getiriyorlar; ve bunları gittikleri yerlerdeki özgür kölelere de yayıyorlardı, ki ilkin onların durumu hafiflemiş oluyordu. Bu töreler ve yasalar, çürümekte olan köleci düzenin bağrında doğan ve yeni feodal ilişkilerin kurulmasına yardım eden feodal öğelerle birleşiyordu; bu da yeni feodal ilişkilerin kurulmasını çabuklaştırıyordu.."⁶⁶ Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile beraber merkezi otorite zayıflamış, feodal beylikler kurulmuştu. Ekonomik faaliyetler genellikle bölgeseldi. Feodal toplumda da sınıflı toplum yapısı meydana gelmişti. Bu yapı en üstten başlayarak sırasıyla kral, soylu sınıf, rahipler, şövalyeler, burjuvalar ve köylülerden (serfler) oluşmaktaydı. Büyük toprak sahipleri kendilerini koruma altına almak için daha güçlü kişilerin egemenliği altına girmeyi kabul etti. Büyük toprak sahipleri ancak savaş zamanı krala asker vermek şartıyla yurtluk veya malikane adı verilen topraklara sahip olabilirlerdi. Bu ilişki süzeren-vassal ilişkisiydi. Buna göre süzeren vassalı korur vassal da süzerena askeri destek verirdi. Kralların bu dönemde yetkileri kısıtlıydı. Feodal beyler üretim araçlarını ve askeri gücü elinde bulundurduğu için kralların karşısında güç oluşturmaktaydı. Köylüler ise feodal sistemin en geniş ve en yoksul tabanını oluşturmaktaydı. Feodal beylerin topraklarında çalışan köylüler toprağı ekip biçmekte, bütün angarya işleri yapmaktaydı. "Feodal işletmede, üretilen her şey, köylü emeğinin sonucu idi. Bu ürün, üç kısma ayrılabilir: a) senyörün kendine maledindiğı kısım b) köylünün ve ailesinin geçimi için gerekli olan kısım c) emek üretkenliğinin yükselmesi sonucunda, beslenmek için gerekli asgari miktardan fazla olarak, köylünün de elde edebildiğı ortak ürünün bir kısmı. Son iki kısım, gerekli-ürünü, birinci kısım ise artı-ürünü oluşturuyordu. Şu halde köylü emeğı de, gerekli-emek ve artı emek olarak ikiye bölünebilir."⁶⁷ Köylü emeğı ile elde ettiği ürünün sadece yaşamını sürdürebilecek kadarını kendisine almakta çoğunu

⁶⁶ https://www.academia.edu/8783268/%C4%B0lkel_K%C3%B6leci_ve_Feodal_Toplum

⁶⁷ https://www.academia.edu/8783268/%C4%B0lkel_K%C3%B6leci_ve_Feodal_Toplum

ise senyöre vermekteydi. Feodal toplumda köylülerin kölelerden farkı ise küçük de olsa bir ekonomiye sahip olmalarıydı. Köylüler toprağı ekip biçmek için gerekli olan üretim araçları ile doğrudan temas halindeydiler. Zaman içerisinde üretim araçlarında meydana gelen değişimler üretim şeklinde de evrilmeye neden oldu. Özellikle tarım alanında gelişen üretim araçları köylülerin zanaate vakit ayırmaları için vesile olmuştu. Köylüler tarımdan arta kalan zamanlarında zanaatle uğraşmış ve ürettikleri eşyaları senyörün iznini de alarak pazarlarda satmaya başlamıştı. Bu durum kırsal nüfusun kente doğru göçünü başlatmıştı. Kentlerde zanaatçılar arasında 13. yüzyıldan itibaren meslek loncaları⁶⁸ kurulmuştu. Loncalarda zanaatçılar arasındaki farklılıkların giderilmesi konusunda kararlar alınmakta ve bu kararlar bütün lonca üyelerini bağlamaktaydı. “15. yüzyıla gelindiğinde, Batı Avrupa şehirlerindeki üretim, ticaretteki birkaç yüzyıllık gelişmeye rağmen genel olarak temelde küçük ve basit mal üretimi şeklinde gerçekleşen zanaat üretimi biçiminde devam etmiştir. Loncaların koyduğu kurallar çerçevesinde, mesleğe yeni gireceklerin sayısı ve üretilecek mal miktarı önceden belirlenmiştir. Loncaların her zanaat kolunda dışa kapalı bir tekel konumunda olmaları, zanaat üretiminin loncalara bağlı bu niteliğinden dolayı, üretilecek malların sınırlı kalması sonucunu doğurmuştur. Bu süreç 15. yüzyıldan itibaren lonca düzeninin katılarak kendi içine kapanmasına yol açmıştır.. Yine 15. yüzyılda Coğrafi keşifler ile Dünya'nın o zamana kadar keşfedilmemiş bölümlerinin sömürgeleşmesi, Avrupa'ya büyük miktarda hammadde ve değerli madenin aktarılması sonucunu doğurmuştur. Kentlerde loncaların ortaya koyduğu katı kurallar ve kırsal kesimdeki feodal düzenlemeler, Avrupa'ya hem sömürgecilik hem de ticaret yoluyla aktarılan para sermayesinin, sanayi sermayesine dönüşmesini engellemiştir. Dolayısıyla, kırsal alanda feodal sistem ve onun kurumları, kentte ise loncalar çerçevesinde örgütlenen zanaat üretimi, gelişen ticaret karşısında bir engel konumuna gelmişlerdir. ” “ Gelişen ticaret ve yoğunlaşan sermaye birikimi, 16. yüzyıldan itibaren yeni bir sınıfın doğuşuna olanak tanımıştır. Buna paralel olarak, kırsal alanda da yaşanan değişimler doğrultusunda feodal üretim tarzı çözülerek

⁶⁸ Loncalar, kentlerin içinde çeşitli hammaddeleri satın alıp bu hammaddeleri kendilerine ait araç ve gereçler yoluyla işleyen ve aynı üretim kolunda üretim yapan zannatkarların bir araya gelerek oluşturdukları mesleki örgütler olarak tanımlanabilir. Osman Tezgel, *Manüfaktürün Ortaya Çıkışı ve Fabrika Üretimine Geçişte Manüfaktürün Rolü: Emek Süreci Bağlamında Bir Değerlendirme*, Çalışma İlişkileri Dergisi, sayı 1, Ocak 2013.

kapitalist üretim tarzı ortaya çıkmıştır.”⁶⁹ Feodal toplumsal yapı böylelikle tarihteki rolünü oynamış ve yerini yeni bir üretim tarzı olan kapitalizme bırakmıştır.

Yukarıda toplumların tarihsel olarak nasıl bir aşamadan geçtiklerini ve bugüne hangi üretim tarzlarını yok ederek ulaştıklarını açıklamaya çalıştık. Konumuz itibari ile (Asya Tipi Üretim Tarzı çerçevesinde) bütün tarihsel aşamalar hakkında değil, yer verilmesi gerektiğini düşündüğümüz ilkel toplum-köleci toplum ve feodal toplum hakkında kısaca bilgi vermeye çalıştık. Böylece tarihin farklı dönemlerinde köleci toplum ile başlayan feodal ve kapitalist toplumlarda da devam eden sınıflı bir toplum yapısına rastlanmakta ve bu üç toplumsal aşamanın sınıf savaşımının tarihi olduğu Marx tarafından belirtilmektedir. Yine bu toplumlarda üretim araçlarını elinde bulunduran sömüren sınıf ile üretim araçlarının sahipliğinden yoksun sömürülen sınıfın sürekli çatışma halinde olduğu bilinmektedir.

2.2. Asya Tipi Üretim Tarzı'nın Gündeme Gelişi ve Tartışmalar

Marx ve Engels doğu toplumlarının batıdan farklı iktisadi ve toplumsal yapıya sahip olduğunu XVII. yüzyılda Hint-Moğol Sultanı Orancebe'nin yanında yaşamış Fransız gezgini Bernier'dan esinlenerek araştırmaya başlamaktadırlar. Bernier'e göre içinde Türkiye'nin de bulunduğu Hindistan ve İran gibi ülkelerin toprakta özel mülkiyetin yokluğundan dolayı klasik feodal üretim tarzından farklı bir tarihsel aşama yaşadıklarını söylemektedir.⁷⁰ Bu durum, yani batı ile doğu arasında gözlemlenen tarihsel aşamalardaki farklılık, Marx'ın ortaya atmış olduğu toplumların tarihsel evrimi sürecinde bazı sorulara yol açmaya başlamaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere, K. Marx'ın tarihsel olarak toplumların İlkel toplum, köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum, sosyalist toplum ve komünist toplum aşamalarından geçeceğine dair bir teorisi bulunmaktadır. Fakat tarihsel aşama içerisine Asya Tipi Üretim Tarzı'nın konulmaması Marx'ın ifade ettiği bu teorinin batı merkezli olduğu, tarihsel gerçekliği yansıtmadığı yönünde eleştirilere neden olmaktadır. Aslında Marx'ın tarihsel aşama teorisini bu şekilde ele alması doğu toplumlarının dışladığından ileri gelmez. Marx'ın tarihsel aşamalardan bahsederken doğu toplumlarında meydana gelen değişik tarihsel

⁶⁹ Osman Tezgel, *Manüfaktürün Ortaya Çıkışı ve Fabrika Üretimine Geçişte Manüfaktürün Rolü: Emek Süreci Bağlamında Bir Değerlendirme*, Çalışma İlişkileri Dergisi, sayı 1, Ocak 2013.

⁷⁰Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, AR Yayın Dağıtım, s. 18.

dönemlerden bahsetmeme nedeni o dönem Almanya’da bulunan Marx’ın doğu toplumları için kısıtlı bir araştırma imkanına sahip olmasından da ileri gelmektedir. “*..Formenin yazıldığı dönemde, Marx ve Engels’in ilkel toplumlar üzerindeki bilgileri ancak şematik bir nitelik taşıyorlardı. Kabilesel (tribal) toplumların ciddi bir bilgisine dayanmıyorlardı bu bilgiler, çünkü modern antropoloji henüz emekleme dönemindeydi...*”⁷¹ Ayrıca Marx’ın toplumların tarihsel aşamalarını ortaya koyarken yaptığı dönemselleştirmenin (ilkel-köleci-feodal-kapitalist-sosyalist) oldukça katı bir biçimde algılanarak, toplumların kesinlikle bu aşamalardan geçmesi gerektiğini düşünen yazarlar da eleştirilmektedir. “ İnsan toplumunun gelişmesinin, kapitalizmin çıkışına götüren önemli aşamalarını ortaya koyarken, Marx tarihin gelişmesini ana çizgileriyle belirtiyor, böylece somut ve ayrıntılı araştırmalara verimli bir görüş açısı sağlıyordu; yoksa bu araştırmaları katı ve önceden saptanmış bir çerçeve içine sıkıştırmak istemiyordu. Dahası; bu yanılığa karşı açıkça uyarıda da bulunmuştu. “ Tarihsel gelişmenin irdelenmesinden çıkarılması olanaklı en genel sonuçların bu birleşimi” konusunda, şöyle yazıyordu: “*Kendi başlarına alınmış, gerçek tarihten koparılmış bu soyutlamaların, kesin olarak hiçbir değerleri yoktur... Ama bunlar, bize felsefe gibi, tarihi çağların kendisine uydurabileceği bir reçeteyi, bir şemayı hiçbir biçimde vermezler.*”⁷² Görüldüğü gibi Marx’ın çizdiği tarihsel dönemlerin bir reçete gibi algılanmaması gerektiği savunulmaktadır. Ancak bu durum Marksistler arasında da tarihin tekdoğrusal mı yoksa çokdoğrusal mı olduğu noktasında tartışmalara neden olmaktadır.

Daha sonraları doğu toplumları hakkında bilgilerin gelişmeye başlaması Marx’ın ve Engels’in bu konunun üzerine daha çok eğilmelerini sağlamaktadır. Marx, 1853’te *New York Daily Tribune*’de bir makale yayınlamakta ve şu ifadeleri kullanmaktadır: “*İklim ve bölgesel şartlar, kanal ve su yolları ile yapılan yapay sulama, Doğu tarımının temelidir. Mısır ve Hindistan’da olduğu gibi, Mezopotamya ve İran’da sulama kanallarının yardımı ile su baskınları toprağı bereketlendirsin diye kullanılır. Suyu iktisadi ve ortaklaşa kullanma ihtiyacı... uygarlığın geri ve arazinin çok geniş olduğu*

⁷¹ Eric Hobsbawn , *Marx ve Engels’in Yapıtlarında Prekapitalist Kuruluşlar, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi*, Çev. Kenan Somer, Bireyve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5, s. 56.

⁷² Jean Suret- Canale, *İlk Sınıflı Toplumların İrdelenmesinin Teorik Sorunları, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi*, Çev. Kenan Somer, Bireyve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5, s. 34.

Doğu'da iradi birleşmelerden ziyade, merkezi hükümetin müdahalesini gerektirmektedir. Bütün Asya hükümetlerine düşen iktisadi görev kamu işleri (public works) yapmaktır."⁷³ Böylece doğuda batıdakinden farklı olarak toplumsal dönemler arasında Asya Tipi Üretim Tarzı kavramı ortaya çıkmaktadır. Bu kavramın doğuşu - Marx'ın da Asya Tipi Üretim Tarzı'nı tarihsel dönemler arasında net bir yere koymaması- pek çok sorunun art arda sıralanmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede yazarlar da Asya Tipi Üretim Tarzı'nın sınıfsal bir toplum olup olmadığı, tarihsel dönemler arasında nereye konulacağı, herhangi bir tarihsel dönemden doğan mı herhangi bir tarihsel dönemi doğuran mı olduğu konusunda fikir beyan etmektedirler. Bu noktada birkaç yazarın düşüncelerine bakalım.

Eric Hobsbawn'ın konuya yaklaşımı kullandığı şu cümlelerden çıkarılabilir: “... Marx'ın düşüncesinin güçlükleri ve notlarının eksiltili (*elliptique*) niteliği yüzünden emin olunmamakla birlikte, bu çözümlemenin sonu şu biçimde bir tarihsel aşamalar şemasına varıyor gibidir: Doğu ve Slav⁷⁴ biçimleri tarihsel olarak insanın kökenlerine daha yakındırlar, çünkü daha gelişmiş bir toplumsal üstyapı arasından ilkel (köysel) topluluğun işlemlerini sürdürür ve içlerinde yetersizce gelişmiş bir sınıf sistemini taşırlar. (Elbette yazdığı dönemde Marx'ın her iki sistemin de dünya pazarının etkisi altında dağılmakta ve özgül niteliklerinin ortadan kalkmakta olduğunu saptadığını da ekleyebiliriz). Eski ve Cermengil sistemler, aynı derecede birincil olmalarına- yani doğusal sistemden türememelerine- karşın, ilkel komünizmden başlayarak biraz daha eklenmiş bir evrim biçimini simgelerler... Bundan dolayı, Asyagil, eski, feodal ve burjuva kuruluşların *gitgide ilerleyen* olmaları düşüncesi, basit bir doğrusal tarih görüşü anlamına gelmez. Tüm tarihin ilerleme olması anlamına da gelmez. Yalnızca bu sistemlerden her birinin, özsel ölçütlere göre, insanın ilkel durumundan gitgide uzaklaşmış olduğunu belirtir.”⁷⁵ Marx'ın Asya Tipi Üretim Tarzı'nı ilkel komün toplumdan sonra, fakat çok belirgin olmamakla birlikte, *en ilkel* sınıflı bir toplum olarak gördüğü bu kısa alıntıdan çıkarılabilmektedir. Ayrıca Hobsbawn'a göre doğrusal bir

⁷³ Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, AR Yayın Dağıtım, s.19.

⁷⁴ Slav Biçimini Hobsbawn aynı makalenin başka bir yerinde doğu ile benzerlik taşıyan fakat oldukça belirsiz bir biçim olarak tarif etmektedir.

⁷⁵ Eric Hobsbawn, *Marx ve Engels'in Yapıtlarında Prekapitalist Kuruluşlar, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi*, Çev. Kenan Somer, Bireyve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5, s. 65-66.

tarikh anlayışı söz konusu değildir. Yani, örneğin eskil ve feodal aşamalara geçmek için her toplumun aynı dönemlerden geçmeleri gerekmemektedir.

Ernst Hoffmann'ın yazdığı *Sosyo-Ekonomik Kuruluşlar ve Tarih Bilimi*⁷⁶ adlı makalesinde Marksist sosyo-ekonomik sistem kategorilerini doğu tarihine uygulamakta, kronolojik olarak belirttiği, şu sonuçlara ulaşmaktadır: “ 1) İ.Ö. dördüncü binyılın ikinci yarısı ile üçüncü binyılın başları: Asyagil üretim tarzı, Mezopotamya, Mısır ve Hindistan'da (Pencap ve Sind'de) ilk kez ortaya çıkar. Bu üretim tarzının tohum halindeki görünümüleri, yeni kazıların gösterir göründükleri gibi, hatta bitişik topraklarda (Filistin'de Yeriha, ya da Küçük Asya'da Çatalhöyük) daha da erken ortaya çıkabilmişlerdir. 2) İ.Ö. birinci binyılın ikinci yarısı: eskil üretim tarzı, Yunanistan ve öbür Akdeniz ülkelerinde ilk kez ortaya çıkar. 3) İ.S. birinci bin yılın ikinci yarısı: feodal üretim tarzı, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu ile bitişik Avrupa ülkelerinde ortaya çıkar... Marksist sosyo-ekonomik sistemler görüşünün ışığında yorumlanmış tarihsel verileri bu açıklığa kavuşturma denemesi, genel olarak bu sistemlerin su götürmez bir kronolojik sıraya göre birbirlerini izlemiş bulduklarını ortaya koyar. Dünyanın üç farklı bölümünde, bağımsız evrim süreçlerinin incelenmesi, ilkel toplumun yerini-çok farklı tarihlerde- ilkin köleci ya da feodal toplumlara değil, ama Asyagil topluma bıraktığını gösterir. Ve “Asyagil üretim tarzının öbürleriyle birlikte bulunduğu” yolundaki kanıt, antik ve feodal tarzlara oranla bu tarzın önvaroluşunu mantıksal planda olsun, tarihsel planda olsun- çürütmez. İlkel komünizm de (Asyagil sistem dahil) öbür sistemlerle birlikte bulunmuştur, ama bu, kronolojik bakımdan onun su götürmez biçimde birinci olmasını engellemez.”⁷⁷ Hoffmann Asya Tipi Üretim Tarzı'nın köleci ve feodal toplumdan önce geldiğini, ilk sınıflı toplumlardan olduğunu savunmaktadır. Bu makalesinde Hobsbawn'ın sosyo-ekonomik kuruluşların kronolojik bir düzen içinde olmadıkları yönündeki düşüncesini eleştirmekte, Hoffmann'ın kendisi ise tekdoğrusal tarih anlayışını savunmaktadır.

⁷⁶ Soyo-Ekonomik Kuruluşlar ve Tarih Bilimi adlı makale Berlin Humboldt Üniversitesi profesörlerinden Ernst Hoffmann tarafından yazılmış ve “Social- Economic Formation and Historical Science” başlığıyla “Marxism Today” dergisinin 1965 Eylül sayısında yayımlanmıştır.

⁷⁷ Ernst Hoffmann, *Sosyo-Ekonomik Kuruluşlar ve Tarih Bilimi, İlk Sınıflı Toplamlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi*, Çev. Kenan Somer, Bireyve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5, s.94.

Yevgeni Varga'nın⁷⁸ Asya Tipi Üretim Tarzı'na bakış açısını ise *Asyagil Üretim Tarzı Üzerine* adlı makalesinden yapılan alıntı ile açıklamaya çalışacağız. “Tarihsel olarak, üretim tarzları hiçbir zaman arı durumda varolmamışlardır. Sürekli bir değişme süreci içine girmişlerdir; geçmiş tarzın kalıntıları ve bir sonraki üretim tarzının tohumları, egemen üretim tarzıyla bir arada yaşarlar. Çeşitli üretim tarzlarının kimi ortak noktaları vardır: böylece uzlaşmaz sınıflardan oluşan her sınıflı toplum sömürüye dayanır ve sürekli bir sınıflar savaşımı alanı olur; bütün prekapitalist üretim tarzları, kişisel gereksinimleri karşılamaya yönelik üretim üzerine kurulmuşlardır; günümüzde, Asyagil üretim tarzı hiçbir yerde egemen tarz değildir. Bütün bunlar bir arada, Asyagil üretim tarzının feodalizmin bir türü olduğunu, destek kanıtlarla savunma olanağı vermiştir doğu bilimcilere, ama kanımızca, Marx'ın görüşünün yanlış ve yararsız bir düzeltilmesidir bu.”⁷⁹ Asya Tipi Üretim Tarzı'nın feodalizmin bir türü olduğu yönündeki düşünceleri eleştiren Varga makalenin devamında Asya Tipi Üretim Tarzı'nın bağımsız bir üretim tarzı olduğunu savunmaktadır. Bunu da iki şekilde ispatlamaya çalışmaktadır. İlk değindiği nokta arkeolojik buluntular sonucunda geniş nüfusa sahip doğu toplumlarının suyun iktisadi kullanımını merkezi olarak örgütleyecek bir yapıya sahip olması ikincisi ise tarihin ürünü olarak gördüğü dildir. Çünkü doğu toplumları “toprak sahibi” terimini hiç kullanmamaktadır. Ayrıca Asyagil üretim tarzı karşıtları olarak M. Godes, G. Dubrovski, E. Yolk gibi isimleri de eleştirmektedir.

Vasili Struve *Asyagil Üretim Tarzı Kavramı: Doğruluk ve Sınırlar* adlı makalesinde Asya Tipi Üretim Tarzı hakkında görüşlerini dile getirmektedir. V. Struve'a göre de tarih tekdoğrusal bir gelişmeye sahiptir. Bu nedenle Asya Tipi Üretim Tarzı ilkel sınıfsız toplumun dağılmasında nihai sonuçtur. “ Kuşkusuz, Asyagil üretim Tarzı, ilkel komünist rejimin yıkımından sonra insanlığı tehdit eden o durgun durum bir kez aşılınca, insanlığın gitgide ilerleyen gelişmesinin ilk aşamasıdır... Klasik Yunan ve İtalyan köleci toplumlar uygarlıkları, insanlık tarafından, sosyo-ekonomik nitelikleri Asyagil üretim tarzına dayanan Sümer ve Mısır toplumlarının evrimi sayesinde erişilmiş bulunan üretici güçlerin, şimdi bu daha yüksek düzeyi üzerinde kurulmuşlardır. Sümer

⁷⁸ Yevgeni Varga: Marksist-Leninist ekonomi biliminin dikkate değer bir temsilciydi. 1920'lerde Dünya Ekonomisi ve Dünya Siyaseti Kurumuna başkanlık etti. Yazıları Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler sorunları üzerine 75 kitap, broşür, 500'den fazla bilimsel makaleyi kapsamaktadır. 1964'te öldü. Varga'nın Politik Vasiyeti için bkz: *Birikim Dergisi*, Ağustos- Eylül 1977.

⁷⁹ Yevgeni Varga, *Asyagil Üretim Tarzı Üzerine, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi*, Çev. Kenan Somer, Bireyve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5, s. 147.

ve Mısır toplumları, büyük kamusal çalışmaları ile birlikte, İ.Ö. III. binyılın ortalarından başlayarak, emtia üretimi ve ticaret aracılığıyla, komşu eski Asya ve Yunanistan toplumları üzerinde çok erken bir etkide bulunmuşlardır.”⁸⁰

Yazarların tarihi tekdoğrusal ya da çokdoğrusal gelişim içinde görmeleri Asya Tipi Üretim Tarzı hakkında yaptıkları yorumlardan ileri gelmektedir. Tarihin tekdoğrusal bir gelişim gösterdiğini savunan Asya Tipi Üretim Tarzı teorisyenleri genellikle asyagil üretimi sınıfsız toplumdan sınıflı topluma geçişin ilk aşaması olarak görmekte ve doğu toplumları için ayrı bir tarihsel aşamalar çizilmesi gerektiği düşüncesini reddetmektedir. Tarihin çokdoğrusal gelişme gösterdiğini savunan teorisyenler ise Asyagil üretim tarzının kendisini, özel mülkiyetin hakim olduğu sınıflı topluma dönüştürmede içsel dinamizmden yoksun olduğunu bu nedenle durgun yapıya sahip olan doğu toplumlarında görülen Asya Tipi Üretim Tarzının batı toplumlarının tarihsel aşamalarında herhangi bir yere konulamayacağını savunmaktadırlar. Çokdoğrusal bir gelişimi savunan Kenan Somer şunları ifade etmektedir: “Özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumun varoluşu gerçek anlamda özel mülkiyetin varlığı dolayısıyla ekonomik güç sahibi durumuna gelmiş ve ekonomik gücünü siyasal güce dönüştürmeye, kendi sınıfsal devletini kurmaya, öyleyse bir devlet biçimi olarak demokrasiyi fethetmeye yetenekli bir temel sınıfın varoluşuyla örtüşür. Doğu despotizmi, sömürülenlerin özsel eğilimine de uygun olarak (“kerim devlet”), işte bu temel sınıfın oluşmasını engeller. Doğu despotizminde ekonomik güç sahibi ve bu gücünü siyasal güce dönüştürmeye yetenekli bir sınıf yoktur; siyasal güce sahip olduğu için ve sahip olduğu ölçüde ekonomik bir güç de kazanan egemen bir “sınıf” vardır. Daha öncede belirtildiği gibi, “sömürü hakkı”na değil “sömürü yetkisi”ne sahiptir bu “sınıf” ve sömürü yetkisini görev yetkisinden aldığı için de “bürokratik” bir nitelik taşır.”⁸¹

⁸⁰ Struve Vasili, *Asyagil Üretim Tarzı Kavramı: Doğruluk ve Sınırlar, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi*, Çev. Kenan Somer, Bireyve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5, s. 192-193.

⁸¹ Kenan Somer, *İlk Sınıflı Toplumlar, Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi Sunuş, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi*, Çev. Kenan Somer, Bireyve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5, s. 18.

2.3.Doğu Topluları için Farklı Bir Üretim Tarzı Modeli: ATÜT

Marx, “Asya despotizmi”ne ilk olarak 1843 yılında Contribution to the Critique of Hegel’s Philosophy of Right’ta imada bulunmaktadır. Bundan sonra da Marx ve Engels bu konuya ilgi göstermeye devam etmekte 1853’te New York Daily Tribune’de makaleleri yayımlanmakta Çin ve Hindistan hakkında karşılıklı yazışmalar yapmaktadırlar.⁸² Asya Tipi Üretim Tarzı ilkel komünal sınıfsız toplumlardan köleci sınıflı toplumlara geçişin bir türü olarak ortaya atılmaktadır. Bir önceki başlıkta Asya Tipi Üretim Tarzı’nın(kavramı ortaya atan Marx’ta da çok belli olmamakla birlikte) hangi tarihsel dönem içine koyulacağı ya da koyulamayacağı farklı yazarlar tarafından tartışılmıştı.

Marx doğu toplumlarının gelişiminin tarihsel olarak batıdakinden farklı izler sürdüğünü belirtmekte, doğu toplumlarının üretim tarzı için Asya Tipi Üretim Tarzı kavramını ortaya atmaktadır.

Marx doğu toplumlarındaki farklılığa ilkin topraktaki özel mülkiyetin yokluğundan yola çıkarak değinmekte ve bu yokluğun nedenlerini araştırmaktadır. Doğu toplumları için ortaya atılan Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) doğuda özel mülkiyetin gelişmemesine bağlı olarak kapitalizm aşamasına geçilemeyeceği ve bu durumda tarihsel zorunlu aşama olarak görülen sosyalizm ve komünizmi doğu toplumlarının yaşayamayacağına dair soruları meydana getirmektedir. Marx doğu toplumlarında özel mülkiyetin olmayışını merkezi yönetimin güçlü olmasına bağlamaktadır. Doğuda toprağın yegâne sahibi devlettir. Özel mülkiyetin yokluğu ve devletin toprağın tek sahibi olması özel mülkiyetin gelişmesine engel olmakta dolayısıyla sınıf temelli bir toplumun ortaya çıkmasını engellemektedir. Tarihin gelişimini sağlayan sınıfların Asya toplumlarında bulunmaması bu toplumların kendi tarihlerini devindirecek güçten yoksun “durağan” toplumlar oldukları tezinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Asya toplumlarında köy topluluklarının kendine yeter özelliği ve geniş toprağa hükmeden, kamu işlerini yerine getiren merkezi hükümetin bulunması da bu durağan yapının nedenini oluşturmaktadır. Asya toplumlarında toprağı işleyen emekçinin konumu ise ne köle ne de serf olarak adlandırılmaktadır. “Asya üretim tarzında birey... toprağa, sanki

⁸² Michael Curtis , *Şarkiyatçılık ve İslam*, (Çev. Mehtap Çakır), Matbu Yayınları, İstanbul 2015, s. 326.

kendisininmiş gibi bakar. Böyle olunca, birey üretiminin nesnel şartlarından (toprak) ayrılmamıştır. Asya üretim tarzında toprağı tasarruf eden birey, kölelik üretim tarzının kölesinden farklı olduğu gibi, feodal üretim tarzının serfinden de farklıdır. Köle ve serf, dereceli olarak, üretimin nesnel şartlarına tasarruf edemezler. Üçüncü kişiler için köle ve serf, hem emeğin aracı hem de amacıdır; yani üretim aracının kendisidir. Asya üretim tarzında ise, birey üretim aracı değildir, emek hürdür...birey hiçbir zaman mülk sahibi olmayıp tasarruf eden olduğundan, topluluğun birliğini temsil edenin kölesidir... öyleyse birey, hür olmakla beraber bir çeşit “genelleşmiş köle”dir.”⁸³ Yine bazı ATÜT’çü yaklaşımlardan yola çıkarak Asya ülkelerinde -kapitalizmin önemli bir özelliği olan- ürünün metaya dönüşümü gerçekleşmemektedir. Çünkü, üretici konumundaki köylü, ürünü kullanma değeri sağlamak amacıyla meydana getirmekte, oluşan artık-ürünün bir kısmını da devlete vergi olarak vermektedir. Durum böyle olunca, kapitalist sisteme geçişi sağlayacak olan, ekonomide değişim değeri için meta üretimi söz konusu olamamaktadır. Bu durum Divitçioğlu’nun Marx’tan yaptığı alıntıda da şu şekilde belirtilmektedir: “ Bugüne kadar hala süregelen bazı küçük ve eski Hint toplulukları, toprağın müşterek sahipliği, tarım ve el sanatlarının birlikte yapılması ve değişmeyen bir işbölümü üzerine kurulmuşlardır. Yeni bir topluluk doğunca bu değişmez plân ve şema örnek alınır. Binlerce dönümlük araziye kaplayan topluluklar bütün gerekli olanları üretebilecek toprak bir bütün oluşturur. Ürünün büyük bir kısmı (doğrudan doğruya) topluluğun ihtiyaçlarına tahsis edilir ve meta şeklini almaz. Bütün Hint topluluklarında üretim, metaların mübadelesi sonucunda ortaya çıkan bir işbölümünden bağımsızdır. Sadece artık onun da ancak bir kısmı, devlet eline geçtikten sonra meta olur. Zira bir miktarı hâlâ eski devirlerin kalıntısı olarak aynî rant şeklindedir. Bu toplulukların biçimi Hindistan’ın farklı bölgelerine göre değişmektedir. (Bununla birlikte) en basit yapıdaki (şekildeki) toplulukların hepsinde toprak müştereken sürülür ve ürün aralarında bölüşülür. Yün eğirmek ve kumaş dokumak her ailede yardımcı bir sanayidir.”⁸⁴ Asya toplumlarında kullanım değerli ürünün varlığı piyasa ekonomisinin önünü tıkamakta ve para gömüleme⁸⁵ işlevi ile kullanılmaktadır.

⁸³ Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, AR Yayın Dağıtım, s. 41.

⁸⁴ Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, AR Yayın Dağıtım, s. 22-23.

⁸⁵ Gömüleme: paranın dolaşımından çekilip para biçiminde biriktirilmesi. Kapitalizm öncesi toplumda bu çoğunlukla gelecekteki tüketimi sağlama bağlamak için yapılırdı. Kapitalizmde genellikle sermayeciler tarafından üretim aracı satın almak amacıyla yapılır. Ernest Mandel, Alan Freeman, *Marksist İktisat El Kitabı*, Çev. Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul 2010, s. 22.

Asya toplumlarında kentlerin durumuna bakılacak olursa kent ile kırsal arasında bütünlük söz konusu olamamakta, Antik Çağın siyasal-ekonomik-sosyal merkezleri olan kentlerden çok uzak bir resim çizmektedirler. “Marx, ATÜT’deki büyük kentlerin; gerçek kentler olarak veya gerçek iktisadi yapı üzerindeki suni bir fazlalık olarak değil, sadece kraliyet kampları olarak görülmesi gerektiğini yazmıştır. Delhi ve Agra gibi kentlerin varlığı neredeyse tamamen ordu üzerine kurulu olmuştur; bundan dolayı bu kentler, eğer kral herhangi bir zaman süresince savaşa girmek istiyorsa ona itaat etmek zorunda kalmıştır. Askeri kampın biraz daha ötesinde olan ve “kırsal alandan biraz daha iyi ve elverişli bir yerde konumlandırılmış olan” bu kentler Paris gibi değildir. Çünkü Asya toplumlarında kral, kırsalın ürettiği artık üretimin tek sahibidir; “aslında göçebe kampından başka bir şey olmayan bütün kentler, kralın – Steuart’ın (Sir James Steuart, İngiliz iktisatçı) tabiriyle- başıboş çiftlik işçileriyle yaptığı gelir değiş tokuşu vasıtasıyla ortaya çıkmıştır.” Gerçek anlamıyla kentler, yalnızca dış ticaret için son derece elverişli olan yerlerde veya devlet başkanının ve valilerin gelirlerini (artık üretim) iş gücüyle takas ettikleri yerlerde kurulmuştur.”⁸⁶

Asya tipi üretim tarzına sahip ülkelerin durağan toplumsal yapıya sahip oldukları düşüncesi yukarıda belirtilmişti. Bu durağan yapının gelenekselci kültür yapısından dinsel ideolojiye kadar pek çok nedenden dolayı ortaya çıktığı düşünülmektedir. Örneğin Selahattin Hilav Osmanlı toplumunu örnek göstererek durağan yapının oluşumunu şu şekilde ifade etmektedir: Osmanlı başka ülkelerin fethedilmesi ile fethedilen yerlerdeki üretimi örgütlemek, fethedilen yerlerin başkasının eline geçmesini engellemek, fethedilen yerlerin güvenliğini sağlamak gibi görevler yerine getirilmekte bu da Osmanlı gibi “durağan” toplumlarda var olan üzerine bir şeylerin yapıldığını, yeni şeylerin yaratılmaması sonucunu doğuruyor. Durağanlık da bundan kaynaklanıyor. Fethedilen topraklardaki dinleri de kabul ediyorsunuz haraç ve vergi alıyorsunuz böylelikle toplumsal hayatta kalitatif şeyler olmuyor. Sınıflar ortaya çıkmıyor, devrimsel sıçramalar söz konusu olmuyor. Gelişmemiş ekonomik yapıyı betonlaşmış gibi birbirine bağlayan ise dinsel ideoloji oluyor. Dinsel ideolojiye göre dünya geçici olduğundan sanayi gibi üretim biçimini devindirici toplumsal yapı ortaya çıkmıyor.⁸⁷Asya Tipi Üretim Tarzı kavramı Max Weber’in doğu toplumlarını batı

⁸⁶ Michael Curtis , *Şarkiyatçılık ve İslam*, (Çev. Mehtap Çakır), Matbu Yayınları, İstanbul 2015, s. 361.

⁸⁷ Selahattin Bağdatlı, *Selahattin Hilav’la Konuşmalar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 52

toplumlarından ayırmak için kullandığı patrimonyalizm kavramıyla da benzerlikler taşımaktadır. Weber doğunun egemenlik şekli olarak patrimonyalizm kavramını ortaya atmaktadır. “ Patrimonyalizm otorite, hanedan ailesinin kullandığı kişisel ve bürokratik güce dayanır; bu güç resmi olarak keyfidir ve hükümdarın doğrudan denetimi altındadır. Hanedana bağlı olan gruplar, iktidara talip olma hedefini gütmemekle birlikte, uygun koşullara sahip olunca şefin otoritesini zayıflatıp, kendilerine ait bir güç alanı oluşturabilmektedir. Söz konusu durumda patrimonyal otorite tipi, kendinden menkul bir merkezi güç ile onun zayıflıklarını kollayan bir çevre güç (feodal lordlar ya da arazi sahipleri) arasındaki ilişkiye gönderme yapmaktadır. Patrimonyal şef, bu durumda kendi otoritesine yönelen bu potansiyel tehlikeyi elimine etmek zorundadır... Batı, bu gerilimi çözme hususunda kapitalizmin ve modern burjuva toplumunun oluşumuna uygun bir zemin hazırlamışken, Doğu toplumsal etkileşimi elimine ederek yağmacı, despot bir egemenlik geleneği yaratmıştır. Çin, Hindistan, Mısır gibi devasa uygarlıkları örnek gösteren Weber, merkez-çevre geriliminde çevreyi baskılayıcı bir siyasal geleneğin bu toplumlarda başat olduğunu, dolayısıyla patrimonyalizmin bu uygarlıklarda yaygın otorite biçimi olduğunu belirtir.”⁸⁸ Marx ile Weber arasındaki belirgin fark ise toplumsal sınıfları ele alış şekilleri ile alakalıdır. Marx toplumsal sınıfların üretim ilişkileri temelinde oluştuğunu savunurken, Weber toplumsal sınıfların bireylerin pazarla ilişki içerisinde, pazardaki konumları itibariyle belirlenebileceğini savunmaktadır.⁸⁹

Asya Tipi Üretim Tarzına dönülecek olursa, Divitçioğlu Marx’ın Asya toplumlarındaki durağan yapılarının iki nedenden ötürü bozulacağı düşüncesini belirtmektedir. 1. İçsel dinamik, 2. Dışsal dinamik. İçsel dinamik olarak ticaret ve tefeciliğin ortaya çıkması durumu toplumsal ilişkileri bozacağı yönündedir. Divitçioğlu, içsel dinamik olarak ticaretin Asya Üretim Tarzındaki bünyenin sağlamlığından dolayı (kendini-destekler olması, kamu işlerini devletin yürütmesi.) mülkiyet ilişkilerini çözebilecek güçte olmadığını savunmaktadır. Ancak Marx’ın Asya Üretim Tarzında bu çözülüşün olacağı inancını da dile getirmektedir. “Asya Üretim Tarzının içsel dinamiğine göre ticaret ve tefecilik faaliyetleri kendi başlarına kaldıkları sürece sistemi değiştirecek etkinlikte değildir. Bununla, ticaret ve tefeciliğin mülkiyet ilişkilerini

⁸⁸ https://www.academia.edu/31798487/MAX_WEBERDE_DO%4%9EU_ALGISI_VE_T%3%9CRK_%4%BOYE_%3%96ZEL%4%BONDE_TARTI%5%9EMALAR

⁸⁹ Bryan S. Turner, *Marx ve Oryantalizmin Sonu*, (Çev. Çağatay Keskinok), Kaynak Yayınları, İstanbul 2001, s. 73.

değiştirebilen, dolaylı etkileri örtük red mi edilmiş oluyor? Bu belli değildir. Fakat Marx herhalde Asya Üretim Tarzının asli ögesi olan devlet mülkiyetinin değişebileceğini kabul etmektedir.”⁹⁰ Dışsal dinamik -Marx’ın verdiği örnek üzerinden- Asya Üretim Tarzına sahip toplumlar kapitalist sistemin darbesi ile önce meta üretimine sonra kapitalist meta üretimine geçmektedir. Burada İngiltere ve Hindistan örneği söz konusudur. İngiltere Marx’a göre Hindistan’da iki şekilde etkili olmaktadır. 1. Yıkıcı , 2. Yapıcı. Hindistan’da önceden sanayi ile tarım arasındaki birlikten oluşan sistem söz konusu idi. Bu Hindistan’ın kendine-yeter ekonomiye sahip olduğunun göstermekteydi. İngiliz müdahalesi sonucunda bu toplumsal sistem çözülüp toplumsal devrime neden oldu. “ Marx’ın tahliline göre, kapitalizmin darbesi altında (dışsal dinamik) Asya Üretim Tarzının bozulduğu ve yavaş yavaş ortadan kalkmaya mahkum olduğu anlaşılmaktadır. Bozulma süreci içinde topraklar üzerindeki devlet mülkiyeti yerini özel mülkiyete bırakmaktadır.”⁹¹ Yapıcı etkinin -kimi yazarlar tarafından yıkıcı faktör gözardı edilerek- olumlanması başka yazarlar tarafından sömürgeciliğin meşrulaştırıldığı yönündeki yorumlamalara neden olmaktadır. Bryan S. Turner’da *Marx ve Oryantalizmin Sonu* adlı kitabında Shlomo Avineri’nin Asya Tipi Üretim Tarzından kapitalist üretim tarzına geçişin kapitalist sömürgecilik ile mümkün olabileceği düşüncesini eleştirmektedir. Turner’ a göre, Avineri’nin bu düşüncesinin nedeni Arapların geri kalmışlığına ve durağan yapılarına karşın İsrail’in ilerici kapitalizme sahip olduğu düşüncesidir. Avineri, İsrail’in Filistin’i sömürgeleştirmesi sonucunda Filistin’in modernleşme sürecine geçtiğini eski toplumsal ilişkilerinin çözülerek yeni ilişkilerin meydana gelmeye başladığını savunmakta, Turner ise Avineri’yi Marx’ın sömürgecilik üzerine düşüncelerini yetersiz bir şekilde ele alması yönünden eleştirmektedir. ⁹² “ Altı Gün Savaşı sonrasında İsrail liderleri, Batı Yakası ve Gazze’nin gelecekte İsrail ekonomisiyle ilgili olarak oynayacakları ekonomik role ilişkin iki önemli karar aldılar. Bunlardan birincisi, İsrail ekonomisinde, işgal altındaki bölgelerden gelen Arap emeğinin sınırlı kullanımına izin verilmesiydi. Ekonomi 1966-1967 gerilemesinden çıkmaya başladıkça, İsrail’de 1967’de yüzde 10 olan işsizlik oranı 1973’te yüzde 3’ün altına düştü. Ekonomik yükselme emek pazarında bir kıtlığa neden

⁹⁰Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, AR Yayın Dağıtım, S.35.

⁹¹Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, AR Yayın Dağıtım, S.37

⁹² Bryan S. Turner, *Marx ve Oryantalizmin Sonu*, (Çev. Çağatay Keskinok), Kaynak Yayınları, İstanbul 2001, s.48-50.

oldu, bu yüzden de Arap emeği istihdamı belirgin biçimde artış gösterdi...İkinci kararsa işgal bölgelerindeki Arap pazarının İsrail metalarına açılması ve bu bölgelerden gıda ürünleri ithaline izin verilmesiydi... İsrail yüksek ücretli, sermaye-yoğun ve ihracata dayalı ekonomiyle nitelenen ileri kapitalist bir toplumdur; işgal bölgeleriye emek fazlasına sahip azgelişmiş bölgeler durumundadır. Ancak işgal bölgeleri diğer bağımlı bölgelerden farklı olarak, gümrük tarifesi ve kambiyo oranı ayarlamaları gibi klasik koruyucu önlemleri kullanacak durumda olmamıştır. Ayrıca, İsrail ekonomisini koruyan yüksek gümrük vergisi duvarları işgal bölgelerindeki Arap tüketicilerini, yabancı malları yüksek fiyatlarla satın almaya veya pahalı satan İsraili satıcılardan almaya zorlamaktadır...”⁹³ Turner’ın Filistin’in sömürülmesi ile ilgili verdiği bu bilgiler, bir ülkenin tarihsel aşamaya geçişinde ona ilerici adımlar attığı savunulan sömürgecilik anlayışının bir itirazıdır. Filistin ve İsrail örneğinde olduğu gibi sömürgecilik anlayışı bir ülkenin eski üretim tarzını ilerletmekten ziyade endüstrinin gelişmesinin önünü tıkamakta azgelişmişliğin tekrar tekrar üretilmesine neden olmaktadır.

2.3.1. Asya Tipi Üretim Tarzı: Çin Örneği

Çin’in asyagil üretim tarzı içinde ve durağan bir toplum yapısına sahip olduğu düşüncesine geçmeden önce Çin’in tarihi hakkında kısaca bilgi verelim. Çin tarihi çok eski zamanlara dayanmaktadır. İsa’dan önce üçüncü binyılın da gerilerine dayanan bir tarihi vardır. Çin’de pek çok hanedanlıklar kurulmakta ve yıkılmakta yerine yeni hanedanlıklar kurulmaktadır. (Qin hanedanı, Han hanedanı, Wei hanedanı, Jin hanedanı, Tang hanedanı, Ming hanedanı...)Çin’de ekonomik faaliyetlerin çok eski bir geçmişi olduğu bilinmektedir. 5-6 binyıl önce insanlar Çin’de tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Shang hanedanı döneminde (İ.Ö 1600-1027) demir aletler, bronz kaplar ve ipek üretimi ortaya çıkmaktadır. Han dönemine geldiğinde (İ.Ö. 206- İ.S. 220) Liu Pang imparator olmakta ve Han sülalesine adını vermektedir. Bu dönemde pek çok karışıklıklar meydana gelmekte Hun’lar ile savaş yapılmakta, Hun’lar yenilgiye uğratılmaktadır. Han’lar döneminde Batı’da topraklar genişlemekte, Avrupa ile ticarete gelişmeler yaşanmaktadır. 618 yılında Tang hanedanı Li Shimin tarafından kurulmaktadır. 624 yılına geldiğinde köylüye eşit miktarda toprak verilerek özel

⁹³ Bryan S. Turner, *Marx ve Oryantalizmin Sonu*, (Çev. Çağatay Keskinok), Kaynak Yayınları, İstanbul 2001, s.51-52.

mülkiyetin önüne geçilecek kararlar alınmaktadır. Tang döneminde ülkede idari açıdan pek çok gelişim olmaktadır. Hindistan, İran, Arabistan, Japonya ve pek çok ülke ile ticari ilişkiler bu dönemde gelişmektedir. Aynı şekilde Song ve Yuan hanedanları döneminde de ticari ilişkiler canlı kalmakta, Marco Polo bu dönemde Venedikten gelerek Çin'i gezmekte ve deneyimlerini *Geziler* adlı kitapta anlatmaktadır. Bu dönemde Çin'in barut, matbaa, pusula gibi buluşları başka ülkelere de yayılmaktadır. Ming hanedanlığı dönemi (1368-1644) Zhu Yuanzhang'ın tahta geçmesi ile kurulmaktadır. Ming hanedanı döneminde Avrupalılar Çin'e gelerek burada bazı ayrıcalıklar elde etmektedir. Portekizliler 1510'da Malakka'yı almakta, Ruslara kilise açmak, elçilik kurmak gibi haklar tanınmaktadır. 1644-1911 Mançu (Qin) hanedanının hüküm sürdüğü dönemdir. Mançu döneminde ayaklanmalar sıklaşmakta, içe kapanık politika izlenmesine karşın Avrupalıların Çin'deki egemenliği güçlenmektedir. 1840 yılında Afyon Savaşları'nın patlak vermesi ile birlikte Çin'de İngilizler ve Avrupalılar büyük imtiyazlar kazanmaktadır. Ülkede yabancı işgali ve *feodal* (Çin'de Asyagil üretim tarzının olduğunu savunanlar feodalitenin varlığını reddetmektedir). baskı köylülerin isyanına yol açmakta ve 1911 yılında Çin Cumhuriyeti geçici hükümeti kurulmaktadır. Çin'de hem feodal hem sömürge sistemin varlığı kalıcı bir devrimin varolmasını engellemekte bu da halkların sosyalist proleter devrime gitmeleri için itici bir faktör olmaktadır. 1 Ekim 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu Mao Zedong tarafından ilan edilmektedir. Böylece feodal toprak sahipliği ortadan kaldırılarak topraklar köylülere dağıtılmakta, ekonomik olarak Çin'de toparlanmalar meydana gelmektedir.

Çin toplumunun çok uzun yıllar kendisini izole edebilmiş olması bu toplumların tarihsel gelişme yasalarının batı toplumlarındaki gelişme yasalarından farklı olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Batıda ortaya çıkan ve bir sonraki tarihsel dönemselleşmeye geçilmesini sağlayan toplumsal devrimler Çin toplumu için geçerli olamamaktadır. Bu nedenle de Asyagil üretim tarzının tüm özelliklerini en iyi sunan üçbinyıla yakın kesintisiz yalıtılmış tarihiyle Çin toplumdur.⁹⁴ Çin'in farklı dönemlerde yaşadıkları toplumsal çatışmalara, bu çatışmalardan çıkarak hakim üretim

⁹⁴ Ferenc Tökey, *Çin'de Asyagil Üretim Tarzı, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi*, Çev. Kenan Somer, Bireyve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5, s. 114.

tarzını sürdürmede nasıl dirençli olduklarına dair bilgilere geçmeden önce Çin'in toplumsal kesimlerine kısaca bakmak yerinde olabilir.

Çin'de köylülerin toplumsal rolleri batıdaki köylülerden farklılıklar sergilemektedir. Çin'de köylüler kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere çalışmakta, hiçbir toprak sahibinin angarya işlerini yürütmek zorunda olmamaktadır. Batıda olduğu gibi köylüler toprak sahiplerine bağımlı değildir. Çin'de köylüler angaryaları devlete karşı yapmaktadırlar. Kentlerin örgütlenmesi Çin'de yine Orta Avrupa kentlerinininkinden farklıdır. Orta Avrupa kentlileri toprak sahiplerine karşı imparatorluğu, imparatorluğa karşı toprak sahiplerini savunarak kendi çıkarlarını korumak için stratejik adımlar atmaktadır. Çin kentlileri ise kendilerinin hiçbir zaman siyasi erk olarak karşısına çıkamayacağı merkezi otoriteyi desteklemektedir.⁹⁵

Asya tipi üretim tarzına Çin'de ilk olarak İsa'dan önce ikinci binyılda Şang-Yin döneminde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemin toplumsal yaşamı ile ilgili elde edilen bilgiler yazıtların üstündeki yazılardan elde edilen bilgilerdir. Bu buluntulardan elde edilen bilgiler Çin'de gelişmiş tarımın yanında hayvancılığın da önemli olduğunu açığa çıkarmaktadır. Bu dönemde zanaatçılığın -o döneme göre- gelişmiş olduğu, otoritenin bir tür kabilesel toprak mülkiyetine dayandığı belirtilmektedir. İsa'dan önce 10. ve 3. yüzyıllara gelindiğinde karşımıza Çou'lar dönemi çıkmaktadır. Bu dönemde sürekli erklige sahip olamayan yarı despotik devletler şeklinde hüküm süren prensliklerin sürekli savaşı ve egemenliği söz konusu olmaktadır. Çou'lar hanedanının diğer bütün prenslikler üzerinde hakimiyet kurmak istemesi başarıya ulaşmamakta, köylülerin ürünlerinden doğan rant yerel despotlara ancak ulaşabilmektedir. Çou hanedanının merkezileşmiş bir erklik oluşturma isteği ancak batı Çin prensliğinin yardımı ile bu çağın sonunda gerçekleşmektedir. Çou'lar döneminde asyagil üretim tarzının daha gelişmiş bir dönemine rastlanmaktadır. Çou'lar dönemi ilkel toplum ile köleci toplum arasında bir evrede karşımıza çıkmaktadır. Toprak ve köleler topluluğun malı konumundadırlar. Önceki dönemde kabile mülkiyetine hakim olanlar üretim tarzını değiştirmek şöyle dursun hakimiyetlerini pekiştirmek yolunda adım atan bir sınıf haline gelmektedir. Çin- Şi- Huang-Di hanedanı (İ.Ö 221-207) dönemi Çin prensliklerini birleştirmeye çalışmaktadır. Bu dönemde tüccar sınıfın çıkarları ile merkezi otoritenin

⁹⁵G. Lewin, *Çin Tarihinde Toplumsal Kuruluşlar, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi*, Çev. Kenan Somer, Bireyve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5, s.108-109

çıkarları uyum içindedir. Çin'in birleşik ve dış faktörlerden korunmasını sağlayan Çin Seddi bu dönemde yapılmaya başlanmaktadır. Ancak Çin, Çin- Şı- Huang-Di hanedanı döneminde de asyagil üretim tarzının köleci topluma evrimini sağlayamamaktadır. Tüccarlar ile merkezi otoritenin kısmen uyum içinde oluşu sadece asyagil üretim tarzının yenilenmesi niteliğini taşımaktadır. İ.Ö. 206- İ.S. 220 yıllarına denk gelen Han'lar hanedanı döneminde tüccarların ekonomik erkliği yine hüküm sürmektedir. Tüccarlar bu dönemde sürekli zenginleşmekte bu durumda ataerkil mali sistemin kamu maliyesini yoksullaştırmaktadır. Tüccarlar devletin yoksullaşması ile devlete borç para vererek devletin ve memurların vazgeçemedikleri bir konum elde etmektedirler. Zenginleşen tüccarlar resmi görevler satın almakta, özel mülk sahibi durumlarını, memur durumlarına bağımlı kılmaktadırlar. Han'lar hanedanı döneminde tüccarlar toprağın mülkiyetini satın almamakta bunun yerine köleler ve manifaktür atolyeleri satın almaktadır. Ama devlet sanayi üzerinde tekel kurmakta gecikmemektedir. Tüccarların ataerkil sömürüyle kaynaşması köylülerin üretim artıklarını devlet memurlarıyla paylaşması ile sağlanmaktadır. Bu dönem içinde İ.S. 9 yılında Wang Mang isimli bakanın saray ihtilali söz konusu olmaktadır. Bu ihtilal ile yapılmak istenen özel mülkiyet biçimini ortadan kaldırarak merkezi erkliğin üstünlüğünü sağlamaktır. Bu ihtilal köle ticaretinin yasaklanması, toprağın köylülere dağıtılması gibi reformlar içermesi yönüyle hem eski aristokrasinin hemde köylünün desteğini almasının karşısında halk ayaklanmasıyla sindirilmektedir. Bu durumda İ.S. 25 yılında Han hanedanı yeniden başa gelmekte, memurlar aristokrasisi ile zenginlerin uyumu devam etmektedir. Çin ilkçağının son bulmasına yol açan "sarı sarıklılar" tarafından 184 yılında gerçekleştirilen köylü ayaklanması da feodal yapının temel gereklerinin açığa çıktığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ayaklanma ile birlikte 420-589 yıllarında kuzey ve güney Çin hanedanları iki kısma ayrılmaktadır. Güneyde geleneksel bir sistemin devamlılığı söz konusu iken kuzeyde barbar fatihler küçük devletler kurmaktadır. Kuzey Çin'de geleneksel aristokrasinin etkinlik alanının daralması bireylerin ekonomik bağımsızlığını ön plana çıkarmaktadır. Kuzey Çin'de merkezi erkliğin kısıtlı olması kaos ortamı yaratmaktadır. Böylece, feodal sistemle benzerlik taşıyan, köylülerin bu güvensiz ortamda vergi ödeme ve gerektiğinde silah kuşanma şartıyla güçlü ailelerin koruması altına girmeleri söz konusu olmaktadır. Kuzey'de Vey'ler hanedanı 5. yüzyılda kuzey Çin'i kendi krallığı altında birleştirmekte, vergi

vermeyen güçlü ailelerin bağımsızlığını sınırlandırmaya başlamaktadır. Vey'ler hanedanının güçlü ailelere tanıdığı bu bağımsızlık özel mülkiyetin doğuşunu başlattığı gibi bir düşüncenin doğmasına neden olsa da 5. yüzyılda kendi birleşik krallığını oluşturup gücü ele almasından sonra güçlü ailelerin bağımsızlıklarının sınırlandırılması ile son bulmaktadır. Bu noktada geleneksel ataerkil düzenin başarı kazanmasında köylüler de etkili olmaktadır. Köylüler devletin sömürüsüne daha doğal bakmakta, feodal beylerin sömürüsüne devletin sömürüsünü tercih etmektedirler. 6. yüzyılda Vey'ler hanedanının yıkılması sonucunda bütün Çin'i birleştiren Sûy hanedanı kurulmaktadır. Yine bir sürü ayaklanmalar sonucunda sırasıyla Tang hanedanı (618-907), Sung hanedanı (960-1276), Moğol Yûen hanedanı (1280-1368), Ming hanedanı (1368-1644) kurulmaktadır.⁹⁶ Çin'in tarihi ile Ferenç Tökey'den aldığımız bilgiler bizi Çin'de asyagil üretm tarzının sürekli kendisini yenilediği, bir türlü bir sonraki aşama olarak görülen feodal ve ordan da kapitalist aşamaya geçilemediğine dair yoruma götürmektedir. Çin'de tüccarların bağımsızlıklarını ellerine aldıkları dönem -asyagil üretimin ruhuna aykırılık göstermeden- sadece geleneksel ataerkil toplumun gelişimi için bir destek olarak görülmekte, desteğe ihtiyaç kalmadığında da geleneksel merkezi erkler tarafından devlete bağımlılaştırılmaktadır. Çin'de tüccarların varlığı üretimi ticarileştirmekten yoksun bir varlığı sahiptir. “ Üretim çok büyük bir bölümü tecimselleşilmemişti, çünkü bu bölüm ya kişisel tüketime, ya aynî vergilerin ödenmesine yarıyor, ya da tekelci devlet işletmelerinden geliyordu. Tüm ürünlerin ancak çok küçük bir bölümü pazara ulaşıyordu. Öyleyse sermayelerin tüccarlar elindeki birikimi son derece sınırlıydı...”⁹⁷ Tüccarların sermayelerinin olmaması da sonuç olarak toplumun kapitalizme evrilmesini engellemekteir. Burada köleci, feodal ve kapitalizm evrelerinin yaşanmamış olması da sürekli kendini yeniden üreten asyagil üretim tarzının varlığına neden olmaktadır.

2.3.2. Asya Tipi Üretim Tarzı: Hindistan Örneği

Şimdi de asya tipi üretim tarzına sahip olduğu düşünülen bir diğer ülke Hindistan'a bakalım. Hindistan'ın geç yontma taş devrinden sonra ilk yerleşik hayata

⁹⁶ Ferenç Tökey, *Çin'de Asyagil Üretim Tarzı, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi*, Çev. Kenan Somer, Bireyve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5, s. 113-127.

⁹⁷ G. Lewin , *Çin Tarihinde Toplumsal Kuruluşlar, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi*, Çev. Kenan Somer, Bireyve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5, s. 108.

Milattan önce 7. binyıl başlarında İndus Havzası'ndaki Mehrgarh'ta geçildiği bilgisi bulunmaktadır. İndus uygarlığı milattan önce 1500 yılında Ariler tarafından yıkılmaktadır. Ariler İndus uygarlığına kendi sistemlerini yerleştirmekte ve yerleşik düzene geçerek -burada Hindistan sosyal ve toplumsal yaşamını oluşmaya başladığı- Ganj Uygarlığı medeniyetini kurmaktadır. Sanskritçe bu dönemde yazılmakta, kast sistemi bu dönemde ortaya çıkmaktadır. Ganj uygarlığının sonuna doğru küçük krallıklar oluşmaktadır. Ve sonrasında Gandhara, Kurupaçala, Matsya, Kaşi, Avanti, Kasala, Malla, Magadha, Aşvaka ve Cedi gibi devletler kurulmaktadır. Magadha Krallığı Milattan önce 6. yüzyılda Ganj vadisini kontrol altına almakta, Hindistan'ın kuzeybatı kesimlerini ise milattan önce 518'de Pers İmparatorluğu hakimiyeti altına almaktadır. Milattan önce 327 yılında İskender buraya sefer düzenlemekte ve Doğu Helenizmi'nin başlamasına vesile olmaktadır. Milattan önce 321 yılında Maurya Krallığı kurulmakta, üçüncü hükümdar Aşoka krallığı imparatorluk haline getirmektedir. Maurya İmparatorluğunun yıkılmasıyla birlikte pek çok küçük devletler ortaya çıkmakta bu durum milattan sonra 4. yüzyıla değin sürmektedir. Milattan sonra 330-540 yıllarında Gupta İmparatorluğu egemen olmakta Brahmanizm'in eski gücü yerine gelmektedir. Çeşitli iç isyanların ve saldırıların etkisiyle siyasi birliği sık sık bozulan Hindistan'ın siyasi birliği 7. yüzyılda Thanesvar Kralı Harsa tarafından sağlanmaktadır. Harsa'dan sonra ülkenin kuzey ve güney kesimleri bölgesel krallığa ayrılmaktadır. Daha sonraki yıllarda da Hindistan'da türklerin ve islamiyetin hakimiyeti söz konusu olmaktadır. ⁹⁸ Avrupa Ortaçağını yaşarken Arap tüccarlar Hindistan'ın zenginliklerini kullanmakta, Avrupa ile ticaret yapmaktadır. Avrupa'nın Hindistan'ın zenginliklerini ele geçirme isteği, coğrafi keşiflerle amacına ulaşmaktadır. İlk olarak Portekizliler bölgede kanlı girişimlerde bulunarak Hindistan'a girmektedirler. Böylece 1510 yıllarında portekiz egemenliği söz konusu olmaktadır. Hollanda'nın da daha önce Hindistan'ın yönetiminde söz sahibi olmak için girişimleri olmakta fakat buradaki Portekiz egemenliğini kıramamaktadır. 1602 yılında İngiltere'nin İngiliz Doğu-Hindistan Şirketi'ni örnek alarak Hollanda Birleşmiş Doğu Hindistan Şirketini kurmaktadır. Ve bu şirket savaş yapmak, anlaşma yapmak, toprak fethetmek gibi pek çok yetki ile donatılmaktadır. Fransızlar Doğu Hindistan Şirketi'ni 1664 yılında kurmakta ve Şirket daha çok devlet kurumu niteliğine dönüşmektedir. Fransızlar

⁹⁸ <https://tr.scribd.com/doc/263548775/Tarih-Sinif-I-Hindistan-Tarihi>

tarafından kurulan şirkette siyaset ticaretin önüne geçmekte, bu nedenle de Fransızlar diğer ülkelerden daha az ticari başarı sahibi olmaktadır. 1599 yılında İngilizler tarafından kurulan İngiliz Doğu-Hindistan Şirketi Hindistan'da pek çok alanda söz sahibi olmaktadır. Böylece Doğu'da egemenliği elde tutmak için İngiltere, Hollanda, Portekiz, Fransa arasında rekabet oluşmaktadır. 18. yüzyılda İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi egemenliği tüm diğer rakiplerini bastırmış görünmektedir. İngilizler Hindistan'da hakim güç olduktan sonra yerli halk üzerinde çeşitli baskılar yapmaktadır. Hintli üreticilerinin yalnız kendileri için mal üretmelerini sağlamakta, istenen şartları yerine getirmek için askeri yöntemler de uygulanmaktadırlar. Şirket'de devlet memuru olarak görev yapan Hindistan'ın ilk genel valisi Warren Hastings, İngilizlerin Hindistan'da yönetiminin daha güçlü olması için çeşitli düşünceler ortaya atmakta ve başarılı da olmaktadır. Hastings, kültür politikası oluşturarak Hindistan'ın diline, dinine ve kültürel yapısına saygı duyulması gerektiğini ve İngiliz devlet memurlarının da Hindistan kültürel yapısına yabancı olmaması gerektiğini ileri sürmektedir. Colebrooke, Wilkins ve William Jones gibi memurlar da Hastings politikasının sonucunda 18. yüzyılda bilimsel incelemeler yapmaya başlamaktadırlar. William Jones daha sonra siyasi olarak kendi ülkesinde liberalizmi Hindistan'da ise otoriterizmi savunmaktadır. Ayrıca William Jones dilbilim, hukuk, tarih gibi alanlarda önemli çalışmalar yapmış olmaktadır.⁹⁹ İngiltere'nin Hindistan egemenliği ise 20. yüzyılın ilk yarısında Mahatma Gandhi'nin öncülüğünde yapılan başkaldırı sonucunda kırılmaktadır.

Eski çağlardan bu yana pek çok istila ve ayaklanmalar yaşayan Hindistan'ın da toplumsal aşamalardaki gelişimi –bazı yazarlarca- Çin ile aynı kaderi paylaşmaktadır. Çin'de var olduğu düşünülen “durağan” toplum yapısı Hindistan içinde geçerli olmaktadır. Hindistan tarihsel olarak kendini bir sonraki aşamaya geçirebilecek güçten yoksundur. Avrupa toplumlarında varolan özel mülkiyet kavramı Hindistan'da görülememekte bu da Hindistan toplumunun kapitalist aşamaya geçmesini engellemektedir. Bu durum Hindistan'ın da tıpkı Çin ve daha birçok doğu ülkelerinde görülen ve sürekli kendini yenileyen asyagil üretim tarzına sahip olması sonucunu doğurmaktadır. Asya üretim tarzının Hindistan'da çözülüşü, Marx'ın dışsal dinamikler

⁹⁹https://www.academia.edu/19986514/Hindistanda_%C4%B0ngiliz_S%C3%B6m%C3%BCrgecili%C4%9Fi_Oryantalizm_ve_William_Jones

sonucu adımı verdiği, İngiliz sömürsü ile gerçekleşmektedir. Yukarıda *Doğu Toplumları için Farklı Bir Üretim Tarzı Modeli: ATÜT* başlığı altında da bahsedildiği gibi Marx, İngilizlerin Hindistan'daki sömürsünün asyagil üretim tarzını çözen ve kapitalist sisteme geçilmesini sağlayan dışsal bir dinamik olduğundan bahsetmekte, Hindistan toplumunun kendine yeter ekonomik yapısı ve toprak üzerindeki devlet mülkiyetinin bu süreçle birlikte özel mülkiyete dönüştüğünü anlatmaktadır. (Marx'ın aynı zamanda sömürünün yıkıcı etkisinin altını çizdiği de unutulmamalıdır).

Hindistan'ın doğu despotizmine, durağan toplum yapısına batıdan farklı tarihsel gelişim aşamaları yaşadığına dair düşünceler sadece marksist yazarlar arasında tartışmalara yol açmamakta liberal düşünürler de bu konuda fikir birliği sağlayamamaktadırlar. Hindistan'ın durağan despotik yapıya sahip olup olmadığı konusunda liberal-muhafazakar yazar Edmund Burke'un düşünceleri şu şekildedir. Edmund Burke, Hindistan'ın İngiltere egemenliği hakkında görüş bildirmekte ve İngiltere'nin egemenliğinin gerekliliğini savunmaktadır. Burke'a göre, Hindistan'da hükümetin dağılması ile Batı'nın müdahalesi bu ülkenin barış, mutluluk ve güvenliğini sağlayacaksa bu durum hem Hindistan için güzel bir şey hem de Avrupa'yı onure eden bir durumdur. Birleşik Krallık'ın Hindistan'ın iyi yönetimi için en olumlu yöntemi denemesi gerektiği, aksi bir durumda Birleşik Krallık'ın da olumsuz yönetim şekliinden etkileneceğini düşünmektedir. Burke, Hindistan'ın ilk genel valisi Warren Hastings'in yönetim anlayışı -Hindistan'ın geleneksel yapısı olarak gösterdiği- despotizmi kendi kişiliğinde vücut buldurmasını eleştirmektedir. Burke, Hastings'in Hindistan toplumunun despot yapısının, geleneğinin bir ürünü olduğu ve oradaki halkın geleneklerinin iyi bilinmesi, onların kültürlerine göre ayak uydurulması gerektiği yönündeki düşüncelerine karşı çıkmaktadır. Hindistan'ın despot durağan yapısı olmadığını savunmaktadır. Burke, Hindistan'ın sömürü dönemine girmeden önce, Babür İmparatorluğu egemenliği altında olduğu dönemden yola çıkarak o dönemde de hakim anlayışın despotizm olmadığını savunmaktadır. Burke göre, Cengiz Han ve Timurlenk'in yönetimi keyfi bir anlayıştan uzak ve adildir. İslam kanunları toplumun her kesini kapsamakta, islamda insanların kanunlara, mülkiyet haklarına sahip olduklarını belirtmektedir. Hastings'in tersini savunmasının nedeni, Burke göre, Hasting'in kendi keyfi yönetimine meşruluk kazandırmaktır. Burke'un Hindistan'da despotik yapının olmadığını savunmasının nedeni ise Hastings'in Hindistan'da

kullandığı despot hakimiyetin İngiltere'nin yönetim anlayışını da olumsuz yönde etkileyebileceği düşüncesinden ileri gelmektedir. ¹⁰⁰

İngiltere'nin Hindistan'daki sömürüsü ve Hindistan'ın despotik yapısı hakkında görüş bildiren bir diğer liberal düşünür ise J. Staurt Mill ve babası James Mill'dir. James Mill'e göre Hindistan'da İngilizler yokken despotik bir yönetim anlayışı söz konusudur. Hindistan'da toprak sahipleri despotların egemenliği altında bulunmaktadır. Yönetimde alınan kararlar bireyselliği arka planda tutmakta, özel mülkü engelleyen önlemler alınmaktadır. Bu nedenlerden dolayı James Mill'e göre Hindistan, Avrupalıların tarihsel gelişimini yaşayamamakta bu durum Hindistan'ı medeniyet olarak Avrupa'dan daha geri bir konuma itmektedir. James Mill İslami despotizmin Hindu despotizminden daha yumuşak olduğunu düşünmekte bunu da İslami despotizmde kast sisteminin olmayışına, İslami despotizmde hükümet görevlilerinin kurallı bir şekilde dağıtılırken Hindu despotizmde bütün yetkilerin tek bir yerde bir araya getirilmesine ve Hindistan'da papazların yetkisinin kralların yetkilerine yakın olmasına bağlamaktadır. James Mill'e göre, Hindistan'ın hükümet şekli Asya tipi hükümet modeli mutlak ve monarşik olmakla birlikte, Asyatik monarşilerde kral kendi yetkisini ve otoritesini sağlamlaştırmak için adımlar atmaktadır. Her bölgede kendi otoritesini kuvvetlendirecek temsilcilerinin nüfuz etmesini sağlamaktadır. Asya tipi hükümet modelini benimseyen toplumlarda kral büyük bir ordunun başındadır ve yargıya da kral hükmetmektedir. James Mill İngiltere'nin Hindistan'ı daha uygar bir seviyeye ulaştırmak daha yüksek bir düşünsel seviyeye yükseltmek gibi bir görevi olduğuna inanmaktadır. Ayrıca James Mill William Jones'un Hindistan hakkındaki düşüncelerine de eleştirel yaklaşmaktadır. Mill, William Jones'un Hindistan'ın geleneksel olarak otoriter bir yapıya sahip olması nedeniyle Hindistan için uygulanacak yönetim anlayışının da bu toplumun geleneklerine, inançlarına, dillerine, dinlerine hakim olarak oluşturulması gerektiği düşüncesini eleştirmektedir. ¹⁰¹

J. Staurt Mill de diğer düşünürler gibi Hindistan'ın durağan bir toplumsal yapıya sahip olduğunu düşünmektedir. J. Staurt Mill Hindistan ve Çin'in üretiminde gelişimin olmadığından, biriktirme tutkusunun ortaya çıkmadığından bahsetmektedir. Bu

¹⁰⁰ Michael Curtis , *Şarkiyatçılık ve İslam*, (Çev. Mehtap Çakır), Matbu Yayınları, İstanbul 2015, s. 153-200.

¹⁰¹ Michael Curtis , *Şarkiyatçılık ve İslam*, (Çev. Mehtap Çakır), Matbu Yayınları, İstanbul 2015, s.263-283.

ülkelerin ilerici toplumsal yapıyı sağlayamadıklarını bunun da durağan devlet modeli örneğini oluşturduğunu dile getirmektedir. J. Staurt Mill de babası James Mill gibi Hindistan'ın eski yönetim anlayışını değiştirmesi gerektiğini savunmaktadır. J. Staurt Mill Hindistan'daki toprak mülkiyeti sistemini de eleştirmektedir. Toprağın sahibi olan kral köylülere, köylülere ryot denmekte, toprağı kiralamakta ve vergileri de bu kira olarak almaktadır. Kral bu sistemde topraktan elde edilen üründen istediğı kadarını almakta serbesttir. Ayrıca kiraların kralın isteğine göre ve genelde yüksek meblağlar şeklinde alınması sermaye birikimini ve ekonomik gelişimi engellemektedir. Mill'e göre, kira tutarları sabitlenerek çiftçiler özel mülkiyet sahibi köylülere dönüştürülmelidir. J.Staurt Mill özel mülkiyetin ahlaki olanla ilişkili görülmesinin sosyal ve ahlaki olarak ilerlemeyi getireceğini ve güvenliğı arttıracığını düşünmektedir.¹⁰²

Hindistan'ın durağan bir toplum yapısının olduğu bahsedildiğı gibi liberal düşünürler tarafından onaylanmaktadır. Liberal düşünürler Hindistan'ın Avrupa'nın tarihsel gelişiminden daha gerilerde seyrettiğini düşünmektedir. Ancak burada liberal düşünürlerin marksist düşünürlerden farkı şu noktada ortaya çıkmaktadır. Liberal yazarlar -toplumların tarihsel aşamalarda farklılıklar gösterebilmesini olağan karşılamakla birlikte- farklı toplumsal yapıya sahip ülkelerin gelişiminin nasıl sağlanacağına dair yöntem geliştirme çabasında bulunmaktadır. Ancak bu çabalar genellikle asyagil toplum olarak gösterilen ülkelerin bu asyalılıklarını sürekli hale getirme yolunda alınan önlemlerden oluşmaktadır. Yukarıda Hindistan üzerinden verilen liberal yazarların düşünceleri Hindistan toplumunu "uygar" gelişim seviyesine ilerletmek olarak dile getirilse de -bizler biliyoruz ki- uzun yıllardan beri Asya toplumlarının üzerine yapıştırılmaya çalışılan durağan toplum yapısı ve azgelişmişlik kavramları doğu toplumlarının daha fazla yoksullaştırılması için oluşturulmuşlardır. İngiltere'nin Hindistan üzerindeki sömürsü hakkında geliştirilmeye çalışılan yöntemler gerçekte Hindistan toplumunu "uygar" bir seviyeye çıkarma eyleminden yoksundur. Hindistan'ı "uygar" seviyeye ulaştırmak için oluşturulan söylemler daha çok sömürünün nasıl yapılması gerektiğine dair soruna dönüşmektedir. Tarihte de gördüğümüz üzere azgelişmiş ya da üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırılan ülkelere kapitalist gelişimini

¹⁰²Michael Curtis , *Şarkiyatçılık ve İslam*, (Çev. Mehtap Çakır), Matbu Yayınları, İstanbul 2015, s.284-297.

tamamlamış emperyal güçlerin –sözde toplumu ileri toplumsal düzeye taşımak için- müdahale etmeleri “azgelişmiş” ülkelerin kapitalizmin acımasız ekonomik koşulları altında iyice ezilmelerine yol açmaktadır.

III. BÖLÜM

ASYA TİPİ ÜRETİMİN AZGELİŞMİŞLİK BAĞINTISI VE ÜLKEMİZDE ASYA TİPİ ÜRETİM ÜZERİNE FARKLI GÖRÜŞLER

3.1. Divitçioğlu'nun Asya Tipi Üretim Tarzı'nı Osmanlı Devletine Uyarlayışı

Sencer Divitçioğlu'nun Kemal Tahir'le tanışması onu Asya Tipi Üretim Tarzı ile ilgili araştırmalar yapmaya yönlendirmiştir. Sencer Divitçioğlu Asya Tipi Üretim Tarzı'nı yeniden ele almada (işin kökeninde) Selahattin Hilav'ın önemli bir isim olduğunu Kemal Tahir'in de ondan öğrendiğini belirtmektedir. Sencer Divitçioğlu ATÜT çalışmasını farklı isimlerle bir araya gelerek aylarca yapılan tartışmaların sonucunda oluşturduğundan bahsetmektedir. İbrahim Öngüt, Oktay ve Aysel Yenal, Kevork Acemoğlu, Selahattin Hilav bu tartışmaları yürüttüğü isimlerdir.¹⁰³ Sencer Divitçioğlu'nun ATÜT ve Az Gelişmiş Ülkeler adlı deneme çalışması 1966 yılında yayınlanmaktadır. Divitçioğlu'nun Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu adlı kitabı da profesörlüğe müracaat kitabıdır. Bu kitapta Osmalı-Türk toplumunun batı toplumundan farklı bir tarihsellikte seyrettiğine dikkat çekmektedir.

Divitçioğlu'na göre, toplumlar farklı dönemlerden geçerek kendi üretim tarzlarını belirlemektedir. Asya Tipi Üretim Tarzı da bireylerin-toplumların kendilerine özgü üretim tarzlarını seçerek oluşturdukları tarihsel bir süreçtir. “ ...İnsan doğayı değiştirdiği sürece üretim güçlerini de değiştirir, bunların nitel ve nicel düzeyini geliştirir. Bu değişme ve gelişme sürecinde, devinen üretim güçleri kendisi ile uyuşan üretim ilişkilerini yaratır ve bu değişen üretim ilişkileridir ki üretim tarzlarına değişik mülkiyet ilişkilerinin damgasını vurur: ilkel topluluk, kölelik, Asya Üretim Tarzı, feodalite, kapitalizm ve sosyalizm. Toplumların tarih içinde geçirmiş olduğu çeşitli aşamalara toplumların “dönemleşmesi” olgusu denilir. Her toplum değişik üretim tarzlarından geçerek, uzun ve battal ömrü süresince, emeğin üretimin nesnel şartları ile

¹⁰³ İbrahim Ekinci , Hakan Güldağ, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 93-95.

olan ilişkisinde, birlikten kopuşa doğru evrilen bir tarih süreci çizer. Kopuş, kölelik ve asya üretim tarzlarında başlamış, böylece toplumların dönemleşme sürecinde iktisadi sınıflar ortaya çıkmıştır. Bu kopmanın tam olarak gerçekleştiği nihai aşama kapitalist üretim tarzıdır.”¹⁰⁴

Divitçioğlu Osmanlı toplumsal yapısını incelerken, Marx’ın ortaya attığı Asya Tipi Üretim Tarzı ile benzerlikler taşıdığını görmekte ve Osmanlı toplumsal yapısını ATÜT çerçevesinden okumaktadır. ATÜT ile Osmanlı toplumsal yapısının özelliklerini kıyaslamakta ve Osmanlı’nın neden Asyatik toplumlar arasında sayılması gerektiğine cevap vermeye çalışmaktadır. Osmanlı’nın batı toplumlarının köleci-feodal yapılarından farklı daha çok Asyagil üretim tarzı ile örtüşen üretim ilişkilerini içinde barındırdığını savunmakta, kendi deyimiyle osmanlının, en istikrarlı AÜT dönemi olan 14. ve 15. yüzyıllarını baz alarak incelemektedir.

Divitçioğlu konuya ilişkin açıklamalarına tımar sisteminin özelliklerinden başlayarak “Osmanlı toprakları kimlere neden tımar verildi?” sorusunu yanıtlamaktadır: “1. Tımarlar sultanın beratı ile devleti idare eden kimselere verilmiştir. 2. Tımarlar fethedilen topraklardaki eski tımar sahiplerine onları da devlete katmak için verilmiştir. 3. Tımarlar taht kavgalarında şehzadeleri tutan devlet ricalini ödüllendirmek için verilmiştir.”¹⁰⁵ Tımarın verilme amacını üç noktada toplayan Divitçioğlu, Osmanlı toplumundaki tımar sisteminin batıdaki feodal sistemden farklı izler taşıdığını ileri sürmekte ve tımar sistemi hakkındaki görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir; Tımar sahibi vergi toplamakta, karşılığında ise devlete asker vermektedir. Bundan dolayı, “sipahi... gibi imparatorluk memurları ile köylü arasında, toprak işçiliğinin organizasyonu bakımından iktisadi bir tabiyet mevzubahis değildir.” Tımar sahibi ne mülkün sahibidir ne de toprağı tassuruf etme hakkına sahiptir. Osmanlıda toprakların rekabesi kesinlikle devlete aittir. Tımar sahibi devletin bir memuru, temsilcisidir. Devlet adına topraktan yaratılan rant üzerinden vergi toplar ve devlet adına asker cemedir. Tımar hakkı babadan oğula geçmez.¹⁰⁶ Divitçioğlu Ömer L. Barkan’dan da alıntı yaparak türk tarihçilerinin osmanlı tımar sistemini feodalizm olarak görmediklerini savunmaktadır. “ Osmanlı imparatorluğunda sahib-i arz ve sahib-i raiyet sıfatıyla

¹⁰⁴Sencer Divitçioğlu, *Bayağı İktisat, Cambiridge Okulu ve Marksizm*, Birikim Dergisi, Sayı 5, Temmuz 1975.

¹⁰⁵ Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, AR Yayın Dağıtım, S.51.

¹⁰⁶ Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s. 52-53.

köylünün karşısına çıkan kimselerin tam manasıyla ne arzın ne de raiyetin sahibi olmadıkları, son derece teşkilatlı ve merkeziyetçi bir devletin memuru sıfatıyla haiz buldukları muhakkaktır. İmparatorluğun her taraftan temin ettiği idare adamı ve asker tipi olan tımarlı sipahi ne bir derebeyi, ne de yerli toprak asaletini temsil eden bir toprak zengini değildir.”¹⁰⁷ Halil İnalçık’ın da aynı düşünceye sahip olduğunu kendisinden alıntı yaparak şu şekilde belirtmektedir: “bütün tımarlar doğrudan doğruya sultan tarafından verildiğinden, bu beylerin özel orduları ile feodal senyörler haline gelmeleri önlenir. Diğer taraftan, sultan büyük bir kul grubuna malik olduğundan beylerin gücünü daima tahkik edebilir.”¹⁰⁸ Böylece Divitçioğlu tımar sisteminin feodal sistem ile karıştırılmaması gerektiğini açıklamaya çalışmaktadır.

Divitçioğlu’nun Osmanlı’nın toplumsal yapısında ele aldığı bir diğer konu da Osmanlı Beyliği’nin kuruluşundan beri devlet toprağının (miri toprağın) bir kısmının rantının şeyh ve dervişlere verilmesi konusudur. (Şeyh ve dervişlere verilen miri topraklar hayri ve aile vakıfları olarak geçmekte, bazılarında vergi alınmamaktadır. Bu durum şeyh ve dervişlere verilen vakıfların özel mülkiyet ile benzer özellikler sergilediğini göstermektedir.) Divitçioğlu bu durumun Miri toprak sisteminde bir hayli sapmalar meydana getirdiğinden bahsetmekte, ancak mülkiyet ilişkilerinde köklü değişikliği yapacak güçte olmadığını da savunmaktadır. “Osmanlı toplumunda toprakların rakabesi devlete aittir. Sipahi tımarlarının varlığı miri toprak rejimini hiçbir şekilde aksatmaz. Aksine tımar tipi dirlik miri arazi rejiminin varlığını gerektirir. Genellikle vakıf şeklinde kalıplanmış olan zaviye mülkiyeti ile asker ve ülema zümrelerinin malikaneleri ise, hem istisnai bir mülkiyet şeklidir, hem de devletin devamlı denetimi altındadır. Bu bakımdan osmanlı toplumunda hakim mülkiyet şekli miri toprak rejimidir. “¹⁰⁹ Zaviye-vakıflar ile ilgili açıklamada da bulunan Divitçioğlu bu konuya ilişkin şunları söylemektedir. Zaviye-vakıflar iki amaçla kurulmuşlardır; 1. Ekilmemiş toprakları iskan etmek, 2. Yol güzergahında ve derbentlerde güvenliği temin etmek. Osmanlı toplumunda kamu hizmetlerini yerine getirmekle yükümlü olan vakıflar kadılar tarafından denetlenmektedir. Denetim altında tutulmasının sebebi ise başta hayri

¹⁰⁷ Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s. 55.

¹⁰⁸ Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s. 56.

¹⁰⁹ Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s. 60.

olarak kurulan vakıfların daha sonra aile vakıflarına dönüşerek toprağın özel mülkiyete geçişini engellemektir.¹¹⁰

Osmanlının toplumsal yapısını incelerken üzerinde durulması gereken, önem arz eden devşirme usulü de Divitçioğlu tarafından incelenmektedir. Divitçioğlu, devşirme usulünden önce I. Murat zamanında savaştan sonra esir edilen hristiyan gençleri ile pençik örgütü adında bir örgüt kurulduğunu belirtmektedir. Bu gençlerin devletin kulları vasfında olup, bir kısmının kapıkulu askerlerini oluşturduğundan bir kısmının ise acemi ocağından geçtikten sonra devlet yönetiminde yerlerini aldığından bahsetmektedir. Divitçioğlu'na göre, devşirme ve pençik oğlan örgütü ile yapılmak istenen osmanlı hanedanının dışında kalan sınıfların örgütlenerek devlete karşı güç oluşturmalarının karşısında bir güç oluşturmaktır. “ Ede Balı, Çandarlı ve İvaz Paşa gibi devlet büyükleri ahi örgütüne mensup idiler. Mihaloğulları, Evranosoğulları ve Turahanoğulları gibi akıncı beylerin ise kalabalık akıncı kuvvetleri var idi. Osmanlı Devleti genişledikçe bu zümrelerin kuvvetlenip, nüfuzlarını arttıracakları apaçıktır. Nitekim, Murat'ın cülusundan sonra Ankara Ahilerinin birdendire başkaldırdıklarını ve akıncı beylerinin Trakya'da büyük araziler edinmiş olduklarını görüyoruz. Osmanlı Devleti'nin biricikliğine karşı girişilen bu iktisadi güçlenmeyi kırmak, Osmanlı iktisadi sisteminin istikrarlı temellerini bozma eğilimini önlemek için sultanın yeni müttefik kuvvetlere ihtiyacı olmuştur. Bu kullar devlet için yetiştirilen kullardır. I. Murat'ın karşılaştığı bu kritik durumda, aslı köle olan Lala Şahin Paşa'nın Rumeli beylerbeyliği'ne atandığı unutulmamalıdır. Dikkat edilirse, oluşan bu kul zümresi işlevsel olarak iş başaran, devlet gibi anonim nitelikte olan bir zümredir. Köklerinden kopmuş, devlet ile özdeş olmuş bir insan kütesidir. Bağlı oldukları tek yer padişahın kişiliğinde yansıyan Osmanlı Devletidir. O padişah ki, kendisi de işlevsel olarak bir kuldur. Çünkü, hükümdar ailesi bile... şehzadelerin anaları esir olduğundan kul ailesine katılabilir, Sultanın kendisi de bir esir çocuğudur.”¹¹¹ Divitçioğlu'ndan yapılan bu alıntı Divitçioğlu'nun osmanlının batının gelişiminden farklı, asyatik bir toplum olduğuna dair düşüncesinin göstergesidir. Osmanlı'da merkezin dışında oluşan güç odaklarının merkez tarafından sindirilerek toplumsal gelişimi durduran etkisi söz konusu olup, bu da asyagil üretim tarzının bir özelliğidir.

¹¹⁰Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s. 90.

¹¹¹ Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s. 64-65.

Divitçioğlu'nun Osmanlı reayası hakkında bildirdikleri de yine asyatik toplum yapısına uygun düşmektedir. Divitçioğlu'na göre; reaya toprağın tasarruf hakkına sahip olmakla birlikte reayanın toprak sanki kendisininmiş gibi düşünmesi de osmanlıda reayanın, yani bireyin, üretimin nesnel şartlarından ayrılmadığını göstermektedir. Osmanlıda köylüler işte bu nedenle -yani toprağın nesnel şartlarından uzaklaşmamış olmaları, toprağın tasarrufuna sahip olmaları- hür köylüler olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten tımarlı sipahi reayanın üzerinde kişisel bir hakka sahip olmayıp, devletin kendisinin denetimine bırakılan topraklar üzerindeki memuriyet görevini yerine getirmektedir. Devlet memuru vasfıyla sipahi, köylünün mallarının mirasçısı olamaz. Köylülerin oğulları aynı çiftlikte raiye olarak kalmak zorunda değildir. Osmanlı toplumunda tımarlı sipahi reayayı angarya işlere koşturamaz ve raiye sipahiye hediyeler vermek zorunda da değildir. Bu nedenlerden dolayı Osmanlı toplumunun reayası konum olarak ne ekonomik ne de hukuki anlamda Orta Çağ serfinin konumundan farklılıklar sergilemektedir. Divitçioğlu'na göre Osmanlı toplumunun çelişkisi şu noktada başlamaktadır ; Osmanlı'da reaya toprağı tasarruf hakkına sahip iken hürdür, ancak devlet tarafından sömürülen sınıftır (artığa devlet el koymaktadır). Osmanlı insanının emeğine yabancılaşması buradan kaynaklanmaktadır. Osmanlı'da birey sınıf olarak sömürüldüğünden ötürü sömürüyü algılayamamaktadır. Sömürü olayını bireysel olarak içselleştirememektedir. Birnevi örtük olan bir sömürü söz konusudur. Bu nedenle de devletin gerçekleştirdiği sömürü daha masum görünmektedir. Devletin sömürüsü bu nedenlerden dolayı meşru sayılmaktadır.¹¹² Divitçioğlu'nun Osmanlı ile ilgili düşünceleri de söylediği şu sözlerden açığa çıkmaktadır; “ Osmanlı toplumu sınıflı bir toplumdur. Sultan, asker, ülema hakim, reaya ise tabi sınıftır. Maamafih, Osmanlı ekonomisinde kişinin kişiyi sömürmesi söz konusu değildir. Sömürme devletin işlevlerini ifa eden bir sınıfın, üretim işlerini ifa eden reaya sınıfını sömürmesi şeklinde ortaya çıkar. Osmanlı toplumunda devlet tarafından ele geçirilen artık-ürünün bir kısmı mutlaka kamu işlerine ve hizmetlerine tahsis edilmelidir. Bu açıdan bakılınca XIV. ve XV. yüzyıllarda Osmanlı devletinin a priori ceberrut ya da demokrat olduğu söylenemez. Osmanlı imparatorluğunun sınıflı yapısından dolayı,

¹¹²Angarya Fatih Mehmet devrinde yılda sadece yedi gün olarak saptanmıştır. Bu da ancak reayanın sipahiye vermek zorunda olduğu öşürün karşılığında ki ürünün, sipahinin samanlığına taşınması dolayısıyladır. Ama reaya bu yedi günlük angarya süresinin üçgününü nakden satınalabilme hakkına sahiptir. Daha sonra Kanuni döneminde angarya süresi iyice azalıyor. Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s. 70-72.

genişlemesi kaçınılmaz olan toplumsal çatışmalar, XIV. & XV. yüzyıllar arasında, belki de bu mantığın kusursuz işleyişinden dolayı ortaya çıkmamıştır. XV. yüzyılın başlangıcından, ülemadan Şeyh Bedreddin'in önyak olduğu isyan hareketinin ne dereceye kadar bir 'köylü isyanı' olduğu, tarihçilerin araştırmalarına bağlıdır."¹¹³ Hemen ekleyelim ki, Osmanlı toplumunun köleci toplum aşamasını yaşamadığını söyleyen Divitçioğlu, buna bağlı olarak feodal aşamayı görmediğini belirtmektedir. Osmanlı toplumunun üretim tarzının köleliği engellediğini, cariyelerin ve hizmetkârların olduğunu fakat azat edildikten sonra Osmanlı Toplumunun sosyal ve ticari hayatında hiçbir engele takılmadan yükselebildiklerini, böylece onların köle olarak adlandırılmayacağını savunmaktadır.¹¹⁴

Osmanlı'nın vergi sistemi ile ilgili Divitçioğlu şunları söylemektedir; Osmanlı toplumunda vergiler aynı veya nakdi şekillerde bazen de genelleşmiş-angarya şeklinde toplanmaktadır. Osmanlı toplumunda öşür vergisi ilkel olmakla birlikte yıllık alınır ve düzenli bir vergi sistemidir. Ayrıca toprakların getirdiği verime göre toplanan ürünün yüzdesi alınarak belirlenmektedir. Artık-ürünün nakdi vergi(çift akçası ve avarız akçası) olarak devlete geçirilmesi durumu ise daha ileri düzey bir vergi sisteminin göstergesi olup, verginin devlete nakdi olarak geçirilmesi için artık-ürünün pazarda nakde dönüştürülmesi gerekmektedir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun bir başka ve oldukça önemli sayılan geliri ise ülke dışından elde edilen dış- artık üründür. Bu şekil bir dış-artık ürüne ulaşmanın yolu ise savaştır. Savaş ile başka ülkelerden elde edilen dış-artık ürünün talan edilmesi Osmanlı ekonomisinde oldukça büyük önem taşımakta fakat asli bir önem taşımamaktadır. Çünkü talandan elde edilen dış-artık ürüne Osmanlı'da hakim olan zümre tarafından el konulmaktadır. Bunun az bir kısmının, ticaret vasıtasıyla büyük şehirlere dağıldığından bahseden Divitçioğlu, (yine köy birimlerine de bu artığın çok az kısmı sızar) büyük bir kısmının hakim sınıfın lüks tüketim ihtiyaçlarını karşılamak üzere ülke sınırlarını aştığını söyler. Divitçioğlu'na göre, Osmanlı'nın dış-artık ürün elde etme yöntemi olan talan bir nevi "emperyalizm"dir.¹¹⁵ Osmanlı'da şehirlere meta üretiminin olduğundan bahseden Divitçioğlu, şehirlere yakın köylerin şehir ekonomisinden etkilenecek şehir ekonomisine

¹¹³ Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s. 93.

¹¹⁴ İbrahim Ekinci , Hakan Güldağ, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 208.

¹¹⁵ Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, AR Yayın Dağıtım, s.86.

katıldıklarını söylemekte, ancak ülkenin bütünü için böyle bir bütünleşmenin söz konusu olmadığından bahsetmektedir. Bunun ancak XVI. yüzyıldan itibaren söz konusu olabileceğini belirtmektedir. Şehir ekonomisinin hakim ekonomi olmadığını bir örnekle açıklamaktadır. “...Fakat herhalde, şehir ekonomisinin hâkim ekonomi olmadığı, örneğin Balkan şehirlerinde vergilendirilen ocakların toplam ocak sayısının yüzde sekizini oluşturmasıyla bellidir. Bu açıdan bakılınca, Osmanlı ekonomisinde, kullanmadığı değerli mal üretimi ile mübadele-değerli meta üretiminin birlikte yaşadığı görülür. Bu tasnif kabaca, paralı ekonomi ile aynı ekonomi, şehir ekonomisi ile köy ekonomisi tasnifleriyle uyuşmaktadır.”¹¹⁶ Dıvıçioğlu zaten asyagil toplumlarda ve dolayısıyla Osmanlı toplumunda meta üretimi ile ilgili son olarak şu kanıya varmaktadır: “Aslında Asyal köy alt birimlerinde ne meta üretimi ne piyasa ne de ticaretin yerleşmesi için nesnel bir sebep yoktur. Çünkü o yörede yaratılan artık-ürün kendi içinde kalmayıp, devlet merkezine doğru kaçmaktadır. Bundan dolayı da, Asya üretim tarzında ‘piyasanın yaygınlığı’ merkezin tekelinde olup, altbirimleri de kapsayarak ülkenin tümüne doğru genişemez. Bu ülkenin, sergilenen ikili-ekonomi karakterinden ötürü, gelecek yüzyıllarda kapitalist üretime geçiş süreçleri aksayacak ve hele batı sömürgeciliğinin sızması ile birlikte aksayış yekınmeye kadar gidip, onu az gelişmişlik çemberinde tutacaktır.”¹¹⁷

Dıvıçioğlu’na göre, Osmanlı’da artık ürünün devlet ricali tarafından istenildiği gibi kullanılması sonunda toplumsal yapıyı değiştirme eğilimi göstermektedir. Dıvıçioğlu Osmanlı toplumsal yapısında klasik feodalitenin gelişmediğini ancak özel mülkiyetin XV. yüzyıl sonrasında Osmanlı’nın iktisadi yapısını bozduğunu savunmaktadır. “XIV. ve XV. yüzyıllarda Trakya’da Edirne, İstanbul’da Haslar Kazası, Anadolu’da ise Bursa ve Biga’da ortakçı (kesimci) kullara rastlamaktayız...ortakçı kulların iktisadi-hukuki statüsü tamamen serflerinkiyle aynıdır. Miras usulleri, kişisel olarak toprağa bağlılıkları, içevlilik, angarya ve hediye gibi yükümlülükleri onları serften ayırmaz. Bundan dolayı, ortakçılık ve servaj benzer mülkiyet ilişkilerinin bir sonucudur..XIV. ve XV. yüzyıllarda rastlanan ortakçılık şekli, Osmanlı toplumsal bünyesinde klasik feodalite üretim tarzına doğru açılan bir yol gibi gözükmektedir. Fakat, bu yolun ta başlangıçtan beri tıkalı olduğunu söyleyelim. Osmanlı toplumunda

¹¹⁶ Sencer Dıvıçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, AR Yayın Dağıtım, s.79.

¹¹⁷ Sencer Dıvıçioğlu, a.g.k, s.143.

reaya ne üretimin amacı, ne de aracıdır. Ortakçı kul ise, üretimin nesnel şartlarından hemen hemen kopmuştur. Bundan dolayı angaryaya konu olabilir. Oysa, toprağı tasarruf eden raiye angaryaya koşulamaz. Osmanlı iktisadi sistemi ancak hür köylü ile devam edebilir. Hür insanın bulunduğu toplumda ise servaj gelişemez. Nitekim, Osmanlı toplumunda ortakçı kul mülkiyet şekli hiçbir zaman yaygın olmamış, daima ‘manalı bir istisna’ olarak kalmıştır. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyal ve ekonomik iklimi, sosyal bir rejim olarak servaj sisteminin yaratılmasına ve muhafazasına müsait bulunmuyordu. Örneğin: 1489 tarihinde Haslar kazasında mevcut olan ortakçı kulların sayısı iki binden biraz fazla iken, 1530’da bu zümre tamamen ortadan kalkmıştır. Yine, Sultan Süleyman tahrirlerine göre ortakçı kulların sayısı Rumeli’de vergi veren nüfusun yüzde ikisine, Anadolu’da ise yüzde yarımına kadar düşmüştür.”¹¹⁸

Divitçioğlu’na göre Osmanlı’nın özel mülkiyet şekline evrilmesi, klasik feodal mülkiyet şekline doğru evrilmesinden daha elverişli olmaktadır. Çünkü, “mülkiyet ile tasarruf arasındaki ayrıntı, toprakları tasarruf etmekten mülk edinmeye geçiş sürecini kolaylaştırmaktadır. Sonra topraktan yaratılan rant geliri, eğer bir yere yatırılacaksa, ancak toprak üzerine yatırılabilir. Çünkü, toprak XV. ve XVI. yüzyılların tek üretim faktörü olduğu gibi, bir de diferansiyel rant yaratmaktadır. Bu bakımdan, Osmanlı mülkiyet ilişkilerinin...özel mülkiyete evrilmesi, klasik feodal mülkiyet şekline doğru evrilmesinden daha kolaydır. Bu eğilimin ticaret tarafından kuvvetlendirildiğini söyleyelim. Devlet ricali elinde biriken gelir ticaret kanalıyla piyasaya arz edilince gelirin yeniden-bölüşülmesi tüccar zümresi lehine olur.

Böylece büyük rant sahipleri ile tüccar ve tefeci zümresinin artan iktisadi gücü, biriktirilen nakdi sermayeyi yatıracak bir yer arayacaktır. Bu fonların bazı ellerde birikimi, özellikle XVI. yüzyılın başlarında, kapıkulunun Anadolu’ya geçmesinden sonra, mevcut mukataa ve iltizam şekillerini de değiştirmeye başlayacak ve gelecek yüzyıllarda toprakların özel mülkiyete geçiş sürecini hızlandıracaktır.”¹¹⁹

Divitçioğlu Osmanlı’nın toplumsal ekonomik yaşantısını, adalet anlayışını simgeleyen ve sekiz maddeden oluşan *Daire-i Adliye*’nin de durağan toplumsal yapıyı yansıttığından bahsetmektedir. Divitçioğlu *Daire-i Adliye*’yi şu şekilde belirtmektedir:

¹¹⁸ Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s. 102-104.

¹¹⁹ Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s.105.

Devletin, toprağın mülkiyetine tek başına sahip olmasının nedeni üstlendiği kamu işlerini ve hizmetleri yerine getirmesinden ileri gelmektedir. Adalet mülkün temelidir!¹²⁰

“İnsanlar kendi tarihlerini yapar, fakat bunu keyfi olarak, kendileri tarafından seçilmiş şartlar dahilinde yapmayı, aksine doğrudan-doğruya verilmiş, geçmişten tevarüs (miras alma) şartlara göre yaparlar. Bütün ölü neslin geleneği, yaşayanların zihnine bir ağırlık olarak basar.” Toplumların çelişkilerini belirleyen son kertede iktisat, yani üretim güçleri ise de, toplum geçmişten kalan ya da gününde mevcut bulunan üstyapı kurumlarından, özgül davranışlarından ve uluslararası ilişkilerden, tersinmez olarak etkilenmezlik edemez. Toplumdaki çelişkiler aslında bütün toplumsal olaylar tarafından belirlenmektedir.¹²¹ Osmanlı toplumunda son kertede iktisat tarafından devlet ve reaya olarak belirlenen sınıf ilişkileri, bu toplumun Abbasi, Büyük Selçuklular, Moğol, Oğuz ve nihayet Anadolu Selçukluları toplumlarından tevarüs ettiği din, töre, hukuk, gelenek ve devlet zihniyeti gibi üst yapı kurumlarının potasından eridikten sonra şekil almıştır. Bundan dolayı, Osmanlı toplumunda sınıfların aldığı, şekil ve bu sınıflar arasındaki ilişkiler, Roma ve Germen toplumları üzerine kurulan Avrupa feodal üretim tarzının sınıflaşma ve sınıf ilişkilerine benzememektedir. Böyle olunca, Osmanlı toplumu, toplumsal çelişkilerdeki görüntü bakımından, Avrupa feodalitesinden ziyadesiyle farklıdır.”¹²² Divitçioğlu'nun bu cümlelerinden de çıkarılabileceği gibi toplumların bir toplumsal aşamadan diğerine geçmesinde hangi toplumdaki geldikleri ve bu toplumdaki nasıl bir geleneği miras aldıkları da son derece önemlidir. Zira Osmanlı toplumunun feodal üretim tarzını değil asyatik toplum yapısını bünyesinde taşıması onun içinde yeşerdiği eski toplumsal yapıların gelenekçi yapısı ile alakalıdır. Divitçioğlu'nun bu düşünceleri tarih ile ilgili yaptığı çalışmalarda da karşımıza çıkmaktadır.

Divitçioğlu Marx ve Engels'in Asya Üretim Tarzı için ilk izlenimi, asyatik ülkelerin bu modeli tarihsel, fakat tarihsiz zamanda yaşamış olmaları olarak belirtmektedir. “Asya üretim tarzını yaşamış ülkelerin hangi ülkeler oldukları (Hindistan hariç) bile bilinmemektedir. Bu bakımdan, Asya üretim tarzı kavramı

¹²⁰Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s.94

¹²¹ Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s.131.

¹²² Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s.134.

zamansız ve mekansız bir kavram gibi gözükmektedir. Öyleyse bu konu ile ilgilenenin yapacağı iş, Asya üretim tarzı kavramsal modelini, belli bir ülkenin, belli bir tarihsel çağı için kurulmuş olan toplumsal modeli ile karşılaştırmaktır.”¹²³ Divitçioğlu bu sözlerinin ardından Osmanlı'nın toplumsal yapısı ile Asya üretim tarzını karşılaştırmakta ikisi arasındaki farklılıkları ve özellikleri başlıklar halinde toplamaktadır. **1. Her iki modelde de toprak mülkiyeti** (özel mülkiyet yok, müşterek mülkiyet, komün mülkiyeti, devlet mülkiyeti söz konusu), **2. Her iki modelde de sınıflaşma** (devlet ceberrut ya da demokratik, halk genelleşmiş köle, birey üretimin nesnel şartlarından ayrılmamış). (Burada şunu belirtmek gerekir ki Divitçioğlu Osmanlı Devleti'nin Marx'ın asyatik devletlerinden daha gelişmiş, ileri üretim güçlerine, fevkaledede gelişmiş teşrii, idari, kazai ve mali organlara sahip bir devlet olduğunu da belirtmektedir). **3. Her iki modelde sınıf çatışması** (artık-emeğin, haraç, vergi ve angarya gibi şekillerle hakim sınıflara geçmesi sınıf çatışması sebebi). **4. Her iki modelde de devletin yaptığı kamu işleri;** bu maddede bir uyumsuzluk gören Divitçioğlu bu uyumsuzluğun Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı'nın kamu işlerini kulanmadaki farklı nedenleri dolayısıyla olduğunu belirtmektedir ve şu açıklamayı yapmaktadır: “Tarıma dayanan orta-çağ ekonomilerinde üretim üç temel etkene dayanır: Su, toprak ve insan. XIV ve XV. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun yerleştiği anadolu ve rumeli topraklarında doğal coğrafya şartları (nehirler, yağışlar ve kuraklıklar) suyun, örneğin Mısır'da olduğu gibi, tarım için bir nimet ya da afet halini almasına müsaade etmez. Anadolu toprağında ne nehir ve yağmurlardan dolayı ürünü toptan mahveden seller, ne de ekini kavuran şiddetli kuraklıklar gözükür... osmanlı ekonomisinde doğal coğrafya şartlarından ötürü, üretici etken olan insan, düzenlenmesi gereken sudan daha önemli olunca, Osmanlı toplumunda kamu iş ve hizmetlerinin neden dolayı insana (reayaya) doğru yöneltildiği anlaşılır. Osmalı toplumunda onsuz-edilemez olan üretgen etken, insandır. Hele bu etken diğer bir üretim faaliyeti olan savaş için gerekli olursa...”¹²⁴ **5. Her iki modelde de köy üretim şekli** (kendini destekler olması). **6. Her iki modelde de köy ve şehir iş bölümü;** Bu maddenin Osmanlı toplumu ile uyumsuzluk gösterdiği nokta ise Asya Üretim Tarzında şehir ve köyün farklılaşmamış olmasıdır. Ancak Osmanlıda şehir ve köy birbirinden kopmuştu. **7. Her iki modelde de durağan hal.** “ incelediğimiz yüzyıllarda köylü ekonmisinin

¹²³Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s.118.

¹²⁴ Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s.121-122.

varlığı ve yapılan verimsiz yatırımlar ile devlet ricalinin yerli ve yabancı mallara yaptıkları aşırı tüketim harcamaları, Osmanlı ekonomisini durgunluk içinde bırakan başlıca sebepler olmalıdır. Osmanlı ekonomisinin gelişmesini önleyen bu içsel dinamik, XIV. yüzyıldan itibaren yön değiştiren Şark ticaret yolunun büsbütün kapanması ve XVI. yüzyılda Amerikan gümüş ve altının memleketi istila etmesi ile başlayan dışsal dinamik ile birleşince, Osmanlı ekonomisinin duraganlığı daha da şiddetlenecektir...”¹²⁵

İkinci izlenim ise “toplumların dönemselleşmesinde bu tarihsel aşamanın (ATÜT’ün) hangi sırayı işgal ettiği sorusudur.... Asya Üretim Tarzı ile feodal üretim tarzı arasında saptanacak yakınsallık ve iraksallıklar, toplumların gelişme yasalarının tekdoğrusal mı, yoksa çokdoğrusal mı olarak belirlendiğine cevap verecektir.”¹²⁶ Divitçioğlu’nun eleştirdiği bir nokta da Marx’ın “toplumsal ilişkiler sıkça üretken güçlere bağlıdır. İnsanlar yeni üretken güçler elde ederken üretim tarzlarını değiştirirler. Üretim tarzlarını hayatlarını kazanma yollarını değiştirirken, toplumsal ilişkilerini de değiştirirler. Kol değirmeni metbunun mevcut olduğu bir toplumu, buhar değirmeni ise sanayi kapitalistinin mevcut olduğu bir toplumu verir.” cümlesinden yola çıkarak toplumsal ilişkileri yalnız üretim güçlerinin bir işlevi olarak algılamamanın yanlış olduğu noktasındadır. Ancak Divitçioğlu, bu ifadenin Marx’ın kastettiği gerçek içerik incelendiğinde üretim güçleri gibi iktisadi kategorilerin üretimin toplumsal ilişkilerinin soyutlanmış ve teorik ifadeleri olduğunun görüleceğini söylemektedir.¹²⁷

Son olarak Divitçioğlu’nun batı toplumunun feodal toplumsal yapısı ile Osmanlı’nın Asya Tipi Üretim Tarzı hakkında yaptığı bazı değerlendirmeler de şöyledir. Divitçioğlu feodal sistemde senyörün toprak sahipliğinin ya toprağın serbest mülksahibi şeklinde olduğundan, ya da prensin mükafat olarak verdiği toprağın tasarruf ettirilmesi ile olduğundan bahsetmektedir. Feodal beylerin toprak üzerinde mali, idari, kazai ve askeri hakları olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca senyörün toprağı işleyen köylüler üzerinde de doğrudan ilişkisi söz konusudur. Yani senyör köylüler üzerinde hukuki bir hakka sahiptir. Böylelikle sömüren ile sömürülenin doğrudan ilişkisi söz konusudur. Ayrıca ayrıcalıkların veraset yoluyla aile içinde birbirine geçmesi batıda devlet otoritesinin zayıflaması sonucunu doğurmaktadır. Ancak Osmanlıda miras ile

¹²⁵ Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s.126.

¹²⁶ Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s.127.

¹²⁷ Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s.128.

ayrıcalıkların geçmesi söz konusu olmamakta, sömüren ile sömürülen doğrudan karşılaşmamaktadır. (Osmanlı'da devlet memuru gibi görülebilecek tımarlı sipahiler artık-ürünü devlete ulaştırmaktadır. Osmanlı'da sömüren sipahi değil, devlettir).¹²⁸ Divitçioğlu, feodal üretim tarzında üç sınıftan bahsedilirken (1. Karal+din adamları, 2. Askerler, 3. Köylüler), Asya Üretim Tarzı'nda iki sınıfın (1. Sultan+din+asker, 2. Halk) olduğundan bahsetmektedir. Feodal Üretim Tarzı'nda sınıf-temsilli-seçilmişler meclisinin olduğunu Asya Tipi Üretim Tarzında ise sultan-temsilli-atanmışların olduğunu söylemektedir. Yani. bir tarafta atanmışların diğer tarafta ise parlamentonun var olduğunu anlatmaktadır. Bunu, asya tipi üretim ile Avrupa feodalizmini ayıran iki asli kurum olarak tanıtmaktadır. Parlamentoda önce komünün geldiğini, komünün parlamentodan büyük olduğunu, her komünün kendi içinde büyük parlamento kurduğunu ve Osmanlı'da böyle bir sistemin olmadığını böylelikle de Avrupa'nın Osmanlı'dan ayrıldığını savunmaktadır. Divitçioğlu, az gelişmiş Asya tipi toplumların önünde üç yol olduğundan bahsetmektedir;

1. Kapitalist Sistem
2. Kerim Devlet; Kamu hizmetlerini yerine getirmekle görevli.
3. Halk Sosyalizmi

Hatta yenilenmiş bir AÜT modelinin, toplumda herhangi bir sınıfa dayanmayan sosyalist bir sisteme dönüşebileceğini de söylemektedir.¹²⁹

Sencer Divitçioğlu, ATÜT'ün ülkemizde en çok sinemacılar tarafından benimsendiğinin altını çizmektedir. ¹³⁰ Ülkemizde ATÜT'ü savunan sinemacıların bazıları şunlardır; Metin Erksan, Halit Refiğ, Duygu Sağıroğlu, Ayşe Şasa, Atıf Yılmaz. 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamıyla birlikte sinemacılar sosyal-gerçekçi nitelikte filmler yapmaya başlamaktadır. Bu dönem filmlerinin niteliğini daha çok mesaj veren, düşündürten filmler oluşturmaktadır. (Yılmaz Güney filmleri, Metin Erksan'ın Susuz Yaz filmi). Bu dönem toplumsal sorunlara değinen filmler toplumsal gerçekçi filmlerin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Sinemadaki bu özgürlükçü tavır 1965'te Adalet Partisi'nin iktidara gelmesi ile birlikte silinmektedir. Sinemanın geniş halk kitlelerine

¹²⁸ Sencer Divitçioğlu, a.g.k, s. 137-138.

¹²⁹ İbrahim Ekinci , Hakan Güldağ, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s.196-204.

¹³⁰ İbrahim Ekinci , Hakan Güldağ, *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s.96.

ulaşabilmesi ve toplumun aksayan yönlerini açığa çıkarması özelliği onun iktidar çevrelerince baskılanmasına neden olmaktadır. Bu durumda yönetmenler de biraz da baskılanmanın etkisi altında sorunu teorik yanılsamalara uğratmayı tercih etmektedirler. Halk Sineması, Ulusal Sinema (halk sinemasından sonra geliştirilen tez), ATÜT, Milli Sinema gibi tezler bu aşamadan sonra ortaya çıkmaktadır. Sinemacıların 1966-1967 yıllarında Ulusal Sinema kavramına eğildiği görülmektedir. Ulusal Sinema Halit Refiğ'in açıklamasına göre; emperyalist yayılma karşısında ulusal bağımsızlığın direnmesi ve başkaldırması olarak hem Halk Sineması'na hem de batı sineması hayranlığına karşı duyulan tepkiden doğmuştur ve halktan destek gelmezse ancak bilinçli bir devlet politikası ile yaşayabilir.¹³¹ Ulusal Sinemacılar haklılıklarını bilimsel bir zemine oturtmaya çalışmakta bunun için de ATÜT kavramını savunmaktadırlar. ATÜT mantığına uygun olarak ulusal sinema tez savunucuları Türk toplumunun Batı'dan farklı olduğunu, kapitalizm ve sınıfların oluşmadığını, hâlâ Doğulu olduğumuzu savunmaya başlamaktadırlar. Sinemacıların ATÜT'e karşı olan ilgileri türk tarihi ile yeni tanışmış olmalarından ziyade Kemal Tahir'in etkisi ile meydana gelmektedir. Tahir'e göre, Türkiye'de sınıf ve sınıf kavgası oluşmamış olup, Türkiye'nin Batı tipi bir tarihi yoktur.¹³²

Daha önce belirttiğimiz gibi Divitçioğlu'nun tarih çalışmalarında da asyagil üretim tarzı düşüncelerinde uyumluluk göze çarpmaktadır. Asyagil üretim tarzına çıkan tarih çalışmalarından birkaç makaleyi vermek burada yerinde olabilir. Divitçioğlu'nun *Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında* adlı kitabındaki makalelerin bazıları bize bu örneği sunmaktadır. Divitçioğlu'nun bu kitabı I. a Nasıl Bir Tarih?, I. b Nasıl Bir Tarih?, II. Osmanlı Toplumunun Kuruluş Sürecini Açıklama Yolunda Kullanılacak Tikel Bir "Model", III. Risaletü'l İslam'da "İktisat", IV. Batı Çoğulcu Devleti Versus Osmanlı Bütüncül Devleti (XIV-XV. Yüzyıllar), V. " Oyun Teorisi" Bağlamında Celâli İsyancıları (1596- 1611), VI. Selçuklu ve Osmanlı Sosyal Kuruluşlarında Ortak Canon, VII. Karlıklardan Karahanlılara, VIII. Karahanlılarda Akrabalık Yapısı Üzerine, IX. Kapitalizm- Öncesi Üretim Tarzları (Göçebe Üretim Tarzı) başlıklı dokuz adet

¹³¹Aydın Mukadder Çakır, *1960'lar Türkiye'sinde Sinemadaki Akımlar*, http://www.academia.edu/1766343/1960lar_T%C3%BCrkiyesinde_Sinemadaki_Ak%C4%B1mlar.

¹³²Aydın Mukadder Çakır, *1960'lar Türkiye'sinde Sinemadaki Akımlar*, http://www.academia.edu/1766343/1960lar_T%C3%BCrkiyesinde_Sinemadaki_Ak%C4%B1mlar.

makaleden oluşmaktadır. Kitabın I. Bölümünde yer alan ifadeler yukarıda Bilimsel Yöntemi adlı başlık altında değinildiği için burada ayrıca değinilmeyecektir.

Kitabın üçüncü makalesi olan *Risaletü'l İslam'da "İktisat"* ta Divitçioğlu asyagil üretim tarzına sahip olduğunu düşündüğü Osmanlı toplumunun ekonomik yapısındaki sıralamaları incelemektedir. "XV. Yüzyıl ulemasından Hacı Ahmed bin Seyyid-i Bigavî'nin Arapçadan çevirdiği *Sir'atü'l İslam'ın "İktisadi Meslekler"* bölümünde bu meslekler, gelişigüzel sıralanmıştır: a) gazâ; b) ticaret; c) zanaat; d) tarım. Bu, dönemi için bilinen bir saptamadır ve hiçbir fevkalâdeliği yoktur. Ancak ondan çok önce, daha XIV. yüzyılın ortalarında, adı bilinmeyen bir Türk düşünürün aynı Arapça eserden istinsah ettiği *Risaletü'l İslam (RÎ)* adlı kitapta aynı iktisadi meslekler zikredilmiş olmasına rağmen özgün metnin aksine, bu kez mesleklerin sıral (ordinal) bir değerlendirilmesi yapılmıştır."¹³³ Bu sıralamada birinci sırada gazâ, ikinci sırada ticaret, üçüncü sırada tarım, son sırada ise zanaat bulunmaktadır. Divitçioğlu RÎ adlı kitaptaki bu sıralamanın nedenini ortaya koymaya çalışmakta ve makaleyi, XIV. yüzyılda Osmanlı'nın ekonomik yapısının *geçimlik*¹³⁴ düzeyde olduğunu varsayarak oluşturduğundan bahsetmektedir.¹³⁵ Ona göre RÎ yazarının zanaatı en sonda saymasının nedeni, zanaat kesiminde farklı iki görüşün var olmasıdır. "Bir yandan, Ahi birliklerine bağlı esnaf, fütüvvetin dünya görüşüne (kardeşlik, dayanışma, yardımlaşma) uygun olarak kanaatkârlıkla üretim ve hakkaniyetle bölüşüm çerçevesinde toplumdaki iktisadi işlevini sürdürürken, öte yandan, Moğal hakimiyeti altındaki Selçuklu Sultanlığı sınırları içinde yaşanan kargaşa, Ahi ulularının (şeyh) toplumda siyasal işlevi üstlenmeleri gibi bir ortam yaratmıştır."¹³⁶ Divitçioğlu XIV. yüzyılda, Osmanlı'da tarım mallarına karşı talebin artması sonucunda tarım ürünlerinin fiyatının artacağından bahsetmekte, bu durumun da sıralamada rant yaratan tarıma, zanaata göre öncelik verilmesinin nedenini oluşturduğunu belirtmektedir. Divitçioğlu gazâ konusunu ise Osmanlı'nın hiçbir mübadeleye girmeden malları gaspetmesi olarak belirtmektedir. Bunun sonucunda iktisadi artığın meydana geldiğini, böylece ekonominin geçimlik

¹³³ Sencer Divitçioğlu, *Risaletü'l İslam'da İktisat, Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında*, Alfa Basım Yayım, Ocak 2016, s. 51.

¹³⁴ Geçimlik ekonomi: Üretimin kendine yeter yani temel ihtiyaçları karşılayacak kadar ve iktisadi artıktan oluşurmayacak şekilde yapıldığı ekonomidir.

¹³⁵ Sencer Divitçioğlu, *Risaletü'l İslam'da İktisat, Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında*, Alfa Basım Yayım, Ocak 2016, s.54.

¹³⁶ Sencer Divitçioğlu, *Risaletü'l İslam'da İktisat, Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında*, Alfa Basım Yayım, Ocak 2016, s. 55.

ekonomiden artıklı ekonomiye geçtiğini belirtmektedir. Ve son olarak savaşın birinci işlevinin gayri safi ürünü arttırmak, ikinci işlevinin artığı bölüştürmek olduğunu, bölüşüm sonucunda malların ve esirlerin nakde dönüştürülmesi ihtiyacının ortaya çıktığını, bunun da mal ve esir piyasalarının kurulmasını, ticaretin gelişmesini, para talebinin artmasını doğurduğunu anlatmaktadır. Bu nedenle Divitçioğlu, Rİ yazarının iktisadi meslek sıralamasında savaş kesimini, ticaret kesiminin önünde saydığını belirtmektedir.¹³⁷ Divitçioğlu'nun bahsedilen makalesi incelendiğinde görülecektir ki, Osmanlı toplumunun ekonomik yapısı asyagil üretim tarzı ile örtüşmektedir. İlk olarak gözümüze çarpan ifade geçimlik ekonomi yapısıdır. Asyagil üretim tarzına sahip ülkelerin geçimlik bir ekonomiye sahip oldukları, bunun da artık ürünün yaratılması sonucunda oluşacak yeni üretim şekillerini engellediği bilinmektedir. Diğer bir husus gaza anlayışıdır. Osmanlı toplumunun ekonomik olarak gazaya öncelik vermesi de asyagil üretim tarzı özellikleri ile uyumaktadır. İslami toplumlarda durağan despotik yönetim anlayışı İslam toplumlarının da asyagil üretim tarzının özelliklerini taşıdığı yönünde düşünceler oluşturmaktadır. Gaza anlayışı da Osmanlı'ya İslam geleneğinden gelmektedir. Yine zanaat konusu da İslami gelenekten kaynaklanarak Osmanlı'nın asyatik yapısını oluşturmaktadır. Divitçioğlu'nun makalede bahsettiği zanaatçıların fütüvet dünya görüşüne sahip olmaları bu görüşün de kanaatkâr yapısından kaynaklı artık-ürünün ortaya çıkmasını engellemektedir.

Kitabın Dördüncü makalesi, *Batı Çoğulcu Devleti Versus Osmanlı Bütüncül Devleti (XIV. ve XV. Yüzyıllar)* başlıklı makalede Osmanlı toplumunun Batı toplumlarından farklı olan yapısına değinilmektedir. Başlıktan da çıkarılabildiği gibi bu makale Batı'nın çoğulcu, Osmanlı'nın bütüncül yapısı hakkında yazılmıştır. Çoğulcu yapı ile kastedilen toplumun tümünü ilgilendiren bir kararın toplumun tümü tarafından alınması, toplumun her kesiminin söz hakkının olmasıdır. Bütüncül yapı ile kastedilen ise toplumun tümünü ilgilendiren bir kararın tek bir otorite tarafından alınmasıdır. Divitçioğlu XIV ve XV. yy da Fransız ve İngiliz yönetiminde çoğulcu, Osmanlı yönetiminde ise bütüncül bir yapının olduğunu her üç ülkeyi kıyaslayarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Divitçioğlu, Fransız ve İngiliz toplumlarında üç zümrenin

¹³⁷ Sencer Divitçioğlu, *Risaletü'l İslam'da İktisat , Ortaçağ Türk Toplumlari Hakkında*, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016, s.56-60.

varlığından bahsetmektedir:¹³⁸ 1. Din adamları, 2. Soylu Savaşçılar, 3. Köylüler ya da halk. Toplum bu düzen içinde uyumlu bir şekilde yaşamını sürdürmektedir. Divitçioğlu üç zümrenin arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların işbirliği ile nasıl giderilebileceğini türk toplumunun bildiğini söylemekte, bunu da Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig¹³⁹ adlı eserinden beyitlerle açıklamaktadır.

1. İl tutmak için çok asker, at ve ordu gerek
2. Asker için bir sürü nesne ve mal gerek
3. Nesnelere almaya gerekli zengin halk
4. Halkın zenginliği için gerek doğruluğu düzgün halk

Beyitlerin anlamı şu: Ordu(1) için mal (2,3) gerekir; mal için düzgün töre (4), yani adalet gerekir. İşte üç zümre: Ordu (er, at, sü), ekonomi (tavar, tü, baylık) ve adalet (tüz, törü).¹⁴⁰

Divitçioğlu, üçlü zümre ve Daire-i Adliye ile devletlerin çoğulcu mu yoksa bütüncül mü olduğunu açıklamanın yeterli olmadığını düşünmekte ve üç devletin merkezi yönetiminin başında bulunan kişi veya kurumları tablolamaktadır. Fransız, İngiliz ve Osmanlı meclislerini anlamak için farklı yazarlardan alıntılar yapmaktadır. Divitçioğlu XIV. yy'da Fransa'da halktan kişilerin kendi aralarında meclis kurduklarından, üçlü zümre temsilcilerinin hem genel yönetim ve hem de yerel yönetime (önceleri krala mali ve ticari konularda yardım edilmesi amaçlı) çağrıldığından ve bunların zamanla güçlenerek kralın yetkilerini kısıtladığından bahsetmektedir. (Ayrıca *Commune* ve *Bonne Ville (de roi)* adıyla iki taşra örgütünün de halkın toplumsal örgütlere katılmasında etkili olduğunu açıklamaktadır.) İngiltere için de benzer şekilde halk arasında toplantılar yapıldığından ve bazı toplantılara kasabalardan gelen *commun* delegelerinin girmesi sonucu üçlü zümre temsilcilerinin güç kazandığından bahsetmektedir. Yine Divitçioğlu'na göre, Osmanlı toplumunda bütün kurullar sultanın gölgesi altındaki ilmiye ve seyfiye sınıfından oluşmakta bu da atanmışlardan oluşan bir meclise neden olmaktadır. Sonuç olarak Divitçioğlu, Osmanlı'da atanmışlar meclisi söz

¹³⁸ Sencer Divitçioğlu, *Batı Çoğulcu Devleti Versus Osmanlı Bütüncül Devleti (XIV. ve XV. Yüzyıllar)Ortaçağ Türk Toplamları Hakkında*, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016, s.67.

¹³⁹ Divitçioğlu Osmanlı düşünürlerinin kullandığı daire-i adliye'yi Kutadgu Bilig geleneğinin ürünü mü yoksa İbn Haldun tarafından yazılmış Mukkadime geleneğinin ürünü mü olduğunu bilinmediğini söylemekte sayfanın devamında Naimâ'ya göre daire-i adliye 'nin de özetini vermektedir. Bkz. Sencer Divitçioğlu, *Ortaçağ Türk Toplamları Hakkında*, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016, s. 68.

¹⁴⁰Sencer Divitçioğlu, *Batı Çoğulcu Devleti Versus Osmanlı Bütüncül Devleti (XIV. ve XV. Yüzyıllar)Ortaçağ Türk Toplamları Hakkında*, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016, s. 68.

konusu iken Fransa ve İngiltere’de halkın toplumsal örgütlere katılma olanağının varlığından doğan seçilmişler meclisinden bahsetmektedir. Osmanlı’nın iki sınıflı bir toplum olduğunu da ekleyerek, Osmanlı’nın bütüncül, Fransa ve İngiltere’nin çoğulcu olduğunu savunmaktadır.¹⁴¹ Dıvıçioğlu’na göre Osmanlı toplumunun otoriter merkezi yapısını koruyan Osmanlı düşünürlerinin yönetimde kullandığı daire-i adliye formülüdür. Bu formül Osmanlı’nın merkezi erkliğini kuvvetlendirmektedir. Osmanlı toplumunun farklı zümreler arasındaki uyumsuzlukları daire-i adliye formülü ile çözülürken, Batı’da farklı kesimler arasındaki uyumsuzluklar bu kesimlere ülkenin yönetiminde “pastadan pay vermek” şeklinde olmaktadır.

Kitabın beşinci makalesi “*Oyun Teorisi*” *Bağlamında Celâli İsyânları (1596-1611)* burada kollektif eylem ve oyun teorisi gibi kavramlarla Osmanlı toplumunu açıklama çabası vardır. Kollektif eylem, iki ya da daha çok birey bir sonuç elde etmek vaadiyle birlikte çaba sarfederlerse ortaya çıkar. Oyun teorisi ise en az iki kişi tarafından oynanan toplumsal bir oyunda, belli kurallar dahilinde, oyuncuların seçtikleri oyunlara göre ne kadar ödenti elde edeceklerini matematik olarak kestiren bir teoridir.¹⁴² Daha sonra Dıvıçioğlu, Hobbes’un yaklaşımından yola çıkarak *Pareto-optimum* ve *Pareto-optimum-altı* kavramlarına değinmektedir. Dıvıçioğlu’nun bahsettiği üzere yeniçağa girmiş Avrupa’da siyasal erk toplumsal ihtilafların önüne geçmek istemekte ve toplumun farklı kesimleri ile anlaşma yapmaktadır. Bu durumda halk ile devlet arasında kollektif eylem işbirliği doğmakta, *pareto-optimum* gerçekleşmektedir. Bu noktada *pareto-optimum* rasyonel, işbiriksiz yürütülen eylem olarak karşımıza çıkan *pareto-optimum-altı* ise irrasyoneldir.¹⁴³ Avrupa’da ihtilaflar işbirliği ile çözülmeye çalışılırken 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı’da farklı bir tutum sergilenmektedir. Osmanlı’da toplumsal kesimler arasındaki anlaşmazlıklara, kanlı savaflara göz yumulmaktadır. Bu durumu Oyun teorisi bağlamında ele alan Dıvıçioğlu’na göre, Celali İsyânları bu tür bir tutumun sonucudur. Dıvıçioğlu’na göre Celali İsyânları’nda iki karşıt grup (oyuncu) vardır. Gruplardan ilki eşkıya(seyfiye zümresi, kapıkulu kolu,eşkıya), ikincisi ise eşkıya karşıtıdır (reaya ve sultan). Eşkıya ve

¹⁴¹ Sencer Dıvıçioğlu, *Batı Çoğulcu Devleti Versus Osmanlı Bütüncül Devleti (XIV. ve XV. Yüzyıllar)Ortaçağ Türk Toplamları Hakkında*, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016, s.68-76.

¹⁴²Sencer Dıvıçioğlu, “*Oyun Teorisi*” *Bağlamında Celâli İsyânları (1596-1611)*, *Ortaçağ Türk Toplamları Hakkında*, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016, s.79.

¹⁴³ Sencer Dıvıçioğlu, “*Oyun Teorisi*” *Bağlamında Celâli İsyânları (1596-1611)*, *Ortaçağ Türk Toplamları Hakkında*, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016, s. 81.

eşkîya karşıtının iki strateji seçme hakkı vardır: Eşkîya sekban bölükleri ya da Celali stratejisini, eşkîya karşıtı ise ordu-yı hümayun ya da il-eri stratejisini seçebilmektedir. Makalede oyun teorisinin tanımında olduğu gibi taraflar arasında seçilen stratejilere göre puanların elde edildiği bir tabloya da yer verilmektedir. Tablodan yapılan çıkarıma göre, pareto-optimuma ulaştıran bir strateji vardır.(eşkîya sekban bölüklerini, eşkîya karşıtı da ileri stratejilerini seçerse tabloda durum Divitçioğlu'na göre (1,1) olmaktadır.) Ancak celali ve ordu-yı hümayunun seçilmesi bireysel çıkarı toplumsal çıkarın önüne geçirmektedir ve *pareto-optimuma* geçilememektedir.¹⁴⁴ Divitçioğlu Celali İsyanları'nı ele alarak Osmanlı'da merkezi otoritenin varlığının bilerek kuvvetlendirildiğini anlatmaktadır. Osmanlı'da ortaya çıkan isyanların bastırılma şekli merkezi erkliğin bu isyanlardan yıkılmadan ve güçlenerek çıkması yönünde geliştirilen teoriler ile gerçekleştirilmektedir. Bu durumda Divitçioğlu Osmanlı'da ortaya çıkan isyanların mevcut sistemin yıkılması için gerekli olan toplumsal güce sahip olmadığını göstermeye çalışmaktadır. Osmanlı toplumu isyanlar yaşasa da asyagil üretim tarzının durağan özelliğini korumaktadır.

Divitçioğlu'nun ATÜT düşüncesi ile ilişkilendirilebilecek başka bir makalesi ise kitabın son makalesi olan *Kapitalizm-Öncesi Üretim Tarzları (Göçebe Üretim Tarzı)* başlıklı makalesidir. Makalede Divitçioğlu, Marx'tan alıntılar yaparak kapitalizm öncesi üretim tarzları hakkında bilgi vermekte, bu bilgiler ışığında Kök Türklerin üretim tarzını ortaya koymaya çalışmaktadır. Divitçioğlu'nun bugünü anlamak için düne gitmek gerekir. Mantığını bildiğimizden Divitçioğlu'nun Kök Türklerin üretim tarzı hakkındaki düşüncelerine bakmak Osmanlı toplumu için uygun gördüğü ATÜT yaklaşımının temelini oluşturması açısından önemlidir. Makalede Divitçioğlu kapitalizm öncesi üretim tarzlarının şu öğelerden oluştuğunu belirtmektedir: 1. Üretim Güçleri; Doğrudan üreticiler, toprak, reel edininim, 2. Üretim İlişkileri; Komün mülkiyeti, doğrudan üreticilerin tasarrufu. Daha sonra Marksist tarihsel teoriye göre üretim tarzında meydana gelecek olan değişimin (üretken güçler ile üretim ilişkileri çatışmasının) tüm toplumlar için geçerli olmadığından bahsetmektedir. Divitçioğlu'na göre, o kadar farklı toplumlar vardır ki bunların bazıları üretim güçleri ve üretim ilişkileri üzerinde bir çatışma yaratamamakta, durağanlığını korumaktadır. Kök Türk toplumu da Divitçioğlu'na göre,

¹⁴⁴ Sencer Divitçioğlu, "Oyun Teorisi" Bağlamında Celâli İsyanları (1596-1611), *Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında*, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016, s.83-88.

işte böyle bir toplumdur. Divitçioğlu, Marx'a göre kapitalizm öncesi üretim tarzlarında üretim ilişkileri gibi işlev gören din ve siyaset gibi iki etkenin varlığına değinerek, aile, oğuş yapısı ve savaş gibi antropolojik kategorilerin de üretim ilişkileri içinde sayılıp üretim tarzı konusunda belirleyici olabileceğinden bahsetmektedir.¹⁴⁵ Böylece Divitçioğlu Kök Türklerin aile, savaş gibi antropolojik kategorilerini kullanarak Kök Türklerin üretim matrisini tablo halinde çizmektedir ve Kök Türkler hakkında şunları söylemektedir.“ Kök Türk toplumunda altyapı denilen maddi koşullar (iktisat), biyoloji, din, akrabalık, siyaset ve savaş gibi pratiklerle hep birlikte topak bir yapı oluşturur. Öyle ki, durağan bir yapıya sahip olan göçebe-çoban Kök Türk toplumunun içsel düzeyinde bu kertelerin hiçbirisi başat ve belirleyici olamaz”¹⁴⁶ Divitçioğlu'nun bu sözlerinden de çıkarılabileceği gibi Kök Türkler üretim tarzlarını devindirebilecek içsel dinamizmden yoksundur ve bu geleneğin devamı olarak Osmanlı'da bu dinamizmi taşımamaktadır.

3.2. Asya Tipi Üretimden Azgelişmişliğe

19. yüzyıllarda ortaya atılan Asya Tipi Üretim tarzı kavramı farklı toplumların geçmiş dönemlerdeki üretim tarzları hakkında sorgulamaya gitmelerine yol açmaktadır. Doğu toplumlarının Batı'nın tarihsel gelişiminden farklı yol izlemeleri doğu ile batı arasında kutuplaşmaya yol açmaktadır. Doğu toplumlarının kapitalizme geçiş süreci Batı'nın geçiş sürecine göre geç oluştuğundan dolayı Doğu'nun azgelişmiş olduğu savunulmaktadır. Hakim bakış açısına göre Doğu toplumları tarihsel süreçte feodal üretim tarzını yaşamamış dolayısıyla kapitalizme geçiş yapamamışlardır. Bu nedenle doğunun durağan bir toplumsal yapıya sahip olduğu ve kendi tarihsel gelişimini tek başına gerçekleştirebilecek dinamiklerden yoksun olduğu görüşü savunulmaktadır. İkinci bölümde de bahsedildiği gibi doğunun tarihsel gelişiminde farklı bir yol izlemesi bu konuya ilişkin çeşitli yaklaşımların meydana gelmesine neden olmaktadır. Ülkemizin tarihsel gelişimi de –bazı kesimlerce- durağan bir yapı sergilemektedir. Divitçioğlu'nun da savunduğu bu görüşe göre Türkiye'nin “Üçüncü Dünya” ülkeler arasında yer alması tarihsel süreçteki gelişmişliği tamamlanamaması nedeniyle olmaktadır. Divitçioğlu bu

¹⁴⁵Sencer Divitçioğlu, *Kapitalizm-Öncesi Üretim Tarzları (Göçebe Üretim Tarzı), Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında*, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016, s.187-193.

¹⁴⁶Sencer Divitçioğlu, *Kapitalizm-Öncesi Üretim Tarzları (Göçebe Üretim Tarzı), Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında*, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016, s. 205-206.

noktada -bir önceki bölümde de bahsedildiği gibi -Osmanlı toplumunun üretim tarzı ve toplumsal yapısını araştırmakta ve bu araştırmaları sonucunda Osmanlı toplumunun- sürekli başa dönen ve bir sonraki tarihsel aşamaya geçilecek devinimden yoksun olduğu düşünülen- Asya Tipi üretim tarzına sahip olduğu düşüncesini benimsemektedir. Divitçioğlu'nun Osmanlı toplumuna bakış açısı başka birçok yazar tarafından eleştirilmektedir. Divitçioğlu'nun Osmanlı toplumunun Asyagil üretim tarzına sahip olduğu ve feodal aşamayı yaşamadığı görüşünün karşısında Osmanlı'nın feodal olduğunu savunan yazarlar bulunmaktadır. Osmanlı toplumunun üretim tarzına ilişkin farklı görüşlere geçmeden önce burada Asya Tipi üretim tarzı ve azgelişmişlik bağı hakkında daha farklı bir bakış açısına sahip olan Samir Amin'in düşüncelerine değinmek sanıyoruz çalışmaya zenginlik katacaktır.

Azgelişmişlik kavramı bilindiği üzere ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda geri kalmış ülkeler için telaffuz edilmektedir. Bu söyleyiş Batılı hakim anlayışın Doğu toplumları için çizdiği resmin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Doğu toplumlarının durağan ve despotik yapısı, teknolojik bakımdan geri kalmışlığı ve pek çok unsur öne sürülerek meydana getirilen kavram batı egemen siyasi anlayışın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu toplumları kapitalist aşamaya geçişte geç kalmışlık yaşamakta, gelişmiş Batı ise Doğu'yu bu geç kalmışlıktan kurtarmak gibi bir görev üstlenmektedir. Batı tarafından üstlenilen bu girişimin ne kadar samimi olduğu da zaten tartışma konusu olmaktadır. Bilindiği üzere "geri kalmış" toplumları geliştirmek maksatlı uluslararası alanda yürütülen politikalar genellikle azgelişmiş ülkelerin aleyhinde sonuçlar doğurmaktadır. Azgelişmişliğin ortadan kaldırılması ve "geri kalmış" toplumların kalkındırılması daha çok bu ülkelerdeki halkların giderek yoksullaşmasına neden olmaktadır. Çok eski dönemlerde ortaya çıkan bir ülkenin başka ülkenin egemenleri tarafından sömürülmesi olayı yüzyıllar geçtikçe bu kez de azgelişmişlik kavramının arkasına sığınarak yapılmaktadır. "19. yüzyılın son onyılları, o çağda yaşayanlarca Avrupalı güçlerin yayılma hareketleri yüzünden emperyalizm çağı olarak adlandırıldı. Bu dönem hep, zor kullanımın biçimiyle sömürgecilik döneminden ayrıldı. Sömürgeciliğin parlak döneminin karakteristiği metropollerdeki ilkel birikimi teşvik etmek amacıyla çevre ülkelerdeki kaynakların, önceleri gelişigüzel, sonra örgütlü yağmalanması ve varolan toplumsal yapıların ve düzenlerin parçalanmasıydı. Fakat bütün bu ögeler, emperyalizm döneminin başlangıcıyla birlikte, işgalin yeni biçimleri ve

bağımlı metropol-çevre durumunun keskinleşmesi tarafından örtüldü. Bundan sonra yerkürenin geriye kalan bölgeleri, birkaç istisna dışında, biçimsel olarak da metropol yönetimlerinin politik egemenliği altına girdiler...”¹⁴⁷ Güçlü ülkelerin güçsüz ülkeler üzerindeki egemenliği yüzyıllardır sadece isim değiştirmektedir. Asıl olansa çağdaş seviyeye ulaştırmak için “azgelişmiş” ülkelerin kıyasıya sömürülmesi gerçeğidir.

Samir Amin özellikle doğu toplumları için oluşturulan azgelişmişlik, Üçüncü Dünya gibi kavramların köklü eleştirisini *Avrupa-merkezcilik* isimli kitabında kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. İlk olarak Amin, Avrupamerkezci bakış açısının “Batılı” soyağacı kalıbını eleştirmektedir. Amin’e göre Antik Yunan, Roma, feodal Avrupa, kapitalist Avrupa şeklinde ilerleyen egemen tarihsel bakış açısı taraflıdır. Bu sıralama Batı’nın kendi üstünlüğünü pekiştirmek için bilinçli olarak yaptığı bir sıralamadır. Amin bu sıralama hakkında şu eleştiriyi dile getirmektedir: “ 1.Antik Yunan’ı sırf Hellenizm’i keyfi bir şekilde Avrupalılığa bağlamak için, geliştiği asıl ortamdan, yani “Doğu”dan koparıyordu; 2. Avrupa’nın kültürel birliğini oluşturduğu söylenen yapıya ırkçı bir renk katmaktan kurtulamıyordu; 3. Gene keyfi bir şekilde Avrupalılığa ilhak edilen ve Avrupa’nın kültürel birliğine sürekliliğini kazandıran temel etken sayılan Hıristiyanlık’ı öne çıkarıyor; din olgusuna bilimsel olmayan, idealist bir açıdan yaklaşıyordu (aslında bu yaklaşım dinin kendini kabul ettirme, kendini algılama tarzına çok uygundu); 4. Yakın Doğu ile Uzak Doğu kısmen ırkçı, kısmen de dinleri değişmez temeller üzerine oturtan tamamen simetrik bir kurguda birleştiriyorlardı.”¹⁴⁸ Samir Amin kapitalizm öncesi gelişmiş toplumların hepsine haraçlı toplum adını vermektedir ve toplumların tarihsel aşamalarda tek bir modele uyum göstermesi gerektiği yönündeki düşünceleri eleştirmektedir. Amin’e göre feodalizm de haraçlı toplumun özel bir türüdür. Amin’e göre tarihsel olarak üç ardışık evre söz konusudur bunlar; komünsel evre, haraçlı evre ve kapitalist evredir. Amin haraçlı evreyi gelişmiş kapitalizm öncesi toplumların tümü için kullanmaktadır.¹⁴⁹ Ayrıca haraçlı evrenin özelliklerini dört noktada ele almaktadır: “1.Üretici güçlerde önemli bir gelişme düzeyi: Yaşamda kalmayı sağladığı gibi, önemli

¹⁴⁷ U. Albrecht, D. Ernst, P. Lock, H. Wulf, *Silahlanma ve Azgelişmişlik -İran Hindistan, Yunanistan/Türkiye Keskinleşen Militarizm-* (Çev. Ümit Kıvanç, Mehmet Budak), Birikim Yayınları, İstanbul 1978, s. 61.

¹⁴⁸ Samir Amin, *Avrupa-merkezcilik Bir İdeolojinin Eleştirisi*, (Çev. Mehmet Sert), Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2007, s.112.

¹⁴⁹ Samir Amin, *Avrupa-merkezcilik Bir İdeolojinin Eleştirisi*, (Çev. Mehmet Sert), Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2007, s.189-190.

miktarda ve güvence altına alınmış bir artıdeğer de yaratan yerleşik bir tarım, teknik bilgi donanımı ile çok çeşitli aletlerden (makineler dışında) yararlanan tarımsal ya da zanaatsal etkinlikler; 2. Artıdeğerin önemiyle orantılı, gelişmiş ama üretici olmayan etkinlikler; 3. Bu iktisadi temele göre oluşmuş toplumsal sınıflara bölünme; 4. Kırsal gerçekliğin sınırlarını aşan gelişmiş bir devlet.”¹⁵⁰ Ayrıca haraçlı tarzda kullanım değerli meta üretiminin olduğundan bahsetmektedir. Amin’e göre, kapitalizmin değişim değerli meta üretiminden kaynaklı rekabet ortamı sürekli devrimi gündeme getirmekte fakat haraçlı tarzda buna benzer bir iç zorlama bulunmamaktadır.¹⁵¹

Feodalizm de Amin’e göre -egemen bakış açısından kaynaklı- tarihsel süreçte yanlış bir yerde konumlandırılmaktadır. Feodalizmin kölecilikten sonraki nihai evre olduğu yönündeki düşüncelerin karşısında durmaktadır. Amin’e göre, “Feodalizm kölecilikten doğmamıştır; bunların zaman içinde birbirini izlediği doğru değildir. Feodalizm sınıfsız toplumdan sınıflı topluma geçişin yasasına tabidir: Komünsel aşamayı haraçlı aşama izler. Sözelimi, Japon feodalizmi hiçbir biçimde kölecilikten geçmeksizin komünsel aşamadan doğmuştur...Feodal mülkiyet ile haraçlı mülkiyet arasında esaslı bir fark yoktur. Feodal mülkiyet haraçlı mülkiyetin ilkel bir türüdür ve ayırt edici özelliği de siyasal iktidarın zayıf ve merkezileşmemiş olmasıdır. Asya’da “devletin toprak üzerindeki tartışmasız mülkiyeti” ile senyörün özel mülkiyetini karşılaştırmak, doğru ile yanlış iç içe sokmaktır. Çünkü devletin tartışmasız mülkiyeti üretimin teknik örgütlenmesi düzeyinde değil, vergiyi meşrulaştırmak amacıyla üstyapı düzeyinde kendini duyurur. Avrupa feodalizminde Hıristiyanların Tanrısı’nın tartışmasız mülkiyeti (toprak ekilmelidir ve köylülerin toprağı kullanma hakkı vardır vs), daha silik bir versiyonuyla da olsa, devlet mülkiyetinin basit bir biçimidir. Ayrıca, üretici güçler geliştikçe siyasal adem-i merkezizetçilik yerini merkezileşmeye bırakacaktır. Ve bu açıdan, Avrupa’daki mutlak monarşiler gelişmiş haraçlı biçimlere çok yakındır. İlkel feodal tarz aşamalı olarak, gelişmiş haraçlı biçime evrilir. Feodal tarzın tamamlanmamış özelliği, iktidarın parçalanmamışlığıyla bağlantılı olarak, artıdeğerin tek elde toplanmamasından kaynaklanır ve bu zemin Avrupa feodal tarzını , mutlak monarşilerin kurulmasıyla birlikte haraçlı tarz yönünde

¹⁵⁰ Samir Amin, *Avrupa-merkezcilik Bir İdeolojinin Eleştirisi*, (Çev. Mehmet Sert), Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2007, s.190.

¹⁵¹ Samir Amin, *Avrupa-merkezcilik Bir İdeolojinin Eleştirisi*, (Çev. Mehmet Sert), Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2007, s. 200.

geliştirecektir...mutlakiyetçi monarşilerin gelişmesiyle merkezi iktidar güçlenmeye başladığında, feodal ilişkiler kırsal bölgelerde bile büyük ölçüde çözülmeye yüz tutmuştu. Bu dağılma feodal iktidarın da parçalanmasına yol açtı ve sınıf mücadelesi de feodal mülk çerçevesinde örgütlenmiş ekonominin yerine önce mal, sonra para olarak ranta dayanan küçük işletmenin geçmesini kolaylaştırdı. Bu dönüşüm haracın yükünü hafifletti, köylünün birikimini hızlandırdı ve köylü sınıfı içinde farklılaşmayı başlattı. Feodal sınıf, köylünün özgürleşmesini engelleyeceğine inandığı mutlak monarşi aracılığıyla tepkisini açığa vurduğunda, kölelik uzun zamandır ortadan kalkmış ve pazar oluşmaya başlamış bulunuyordu.”¹⁵² Kısaca Amin feodalizmi haraçlı toplumun gelişmemiş bir evresi olarak tanıtmaktadır. Doğu’da merkezi haraçlı toplumların varlığından bahsedilirken Batı’da çevresel bir haraçlı toplum yapısı söz konusudur. Amin’e göre gelişmemiş haraçlı toplumun esnek yapısı Batı’da kapitalizme evrilmeyi sağlamaktadır. Bunun dışında Batı’nın özgül ve üstün olan yapısı kapitalizmi getirmemiştir. ¹⁵³

Amin Asya Tipi Üretim Tarzı kavramının ise uydurma olduğundan bahsetmektedir. Amin Asya Tipi Üretim Tarzı hakkındaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir. “Sınıflı toplumların tarihinde gözlediğimiz emekçi statülerinin eksiksiz bir listesi, bağımlı emeğin kölelik, serflik ve ücretlilik tarzlarıyla sınırlandırılmaz. Bunu yapabilmek için Avrupamerkezci Marxçılar dördüncü bir statü olarak, devlete bağımlı bir cemaatin (“Asya tipi”) üyesi olan üreticiyi uydurdular (genelleştirilmiş kölelik). Ama ne yazık ki böyle bir dördüncü tarz yoktur. Var olan kölelikten ve serflikten daha yaygın olan emek ise, küçük üreticinin (ya da köylünün) emeğidir; söz konusu emek, ne bütünüyle özgür ve ticarete yönelik olan, ne de cemaatin mülkiyetiyle sıkı sıkıya sınırlandırılmış bulunan, bununla birlikte haraca tabi tutulan bir emektir. Bu statüye bir ad vermek gerekirse, bizce buna haraçlı tarz demekten daha uygun bir adlandırma düşünülemez.”¹⁵⁴

Samir Amin görüldüğü üzere toplumların tarihsel oluşumuna farklı açılardan bakmaktadır. Batı’nın kapitalizm aşamasına –diğer toplumlardan hızlı- geçişinin onun üstün bir toplumsal yapıya sahip olduğundan kaynaklanmadığını belirtmektedir.

¹⁵²Samir Amin, a.g.k, s. 206-217.

¹⁵³ Samir Amin, a.g.k, s.218.

¹⁵⁴ Samir Amin, a.g.k, s.192.

Az gelişmişlik ve Üçüncü Dünya kavramları da doğal olarak Amin için egemen Batılı anlayışın sonucu olarak çıkmıştır. Amin'e göre, kapitalist yeni dünyanın egemen ideolojik yapısı egemenliğini sürdürmek için çeşitli işlevleri yerine getirmektedir. Bu noktada Amin kapitalist egemen ideolojinin üç işlevini ele almaktadır: "Birincisi, kapitalist üretim tarzının özünü gizleyecektir. Bunun için de, dayandığı iktisadi yabancılaşmanın berrak bilincinin yerine tarihüstü bir araçsal akılsallığın söylemini koyacaktır. İkincisi, kapitalizmin oluşumunu çarpıtılmış bir açıdan göstermeye çalışacaktır; onun insan toplumunun gelişiminin genel yasalarını araştırarak ortaya koymak yerine, iki yönlü mitsel kurmacaya başvuracaktır. Bir yandan Avrupa tarihine özgü unsurları şişirirken, öbür yandan da, bu tarihe insanlığın diğer kesimlerinin tarihiyle karşıtlaşan özellikler atfedecektir. Böylece kapitalist mucizenin ancak Avrupa'da ortaya çıkabileceği sonucuna varacaktır. Üçüncüsü, varolan gerçek kapitalizmin temel özelliklerini (yani onda içkin olan merkezler/çevreler kutuplaşmasını), bu sistemin dünya ölçüsünde yaygınlaşarak yeniden üremesiyle bir arada ele almayı reddedecektir. Bu noktada, dünyayı bir çözümleme birimi olarak ele almanın mümkün olmadığını öne sürerek işin içinden sıyrılmaya, sistemin ulusal bileşenleri arasındaki eşitsizlikleri bütünüyle "iç" nedenlere bağlamaya çalışacaklardır. Bu da farklı halkları birbirinden ayıran tarihüstü özellikler bulunduğu yolundaki önyargılarını pekiştirmek olanağını verecektir."¹⁵⁵

3.3. Türkiye'de Asya Tipi Üretim Tarzı Tartışmaları

Osmanlı toplumsal yapısı, üretim tarzı farklı yazarlar tarafından farklı bakış açılarıyla ele alınmaktadır. Kimi yazarlara göre Osmanlı toplumunun yapısı Batı'da olduğu gibi bir tarihsel aşama izlerken kimine göre de bu çizgiden uzak Doğu toplumlarına özgü olduğu belirtilen Asya Tipi Üretim Tarzı'na sahip olmaktadır. Sencer Divitçioğlu ikinci bölümde ele alındığı üzere Osmanlı Devleti'nin özellikle 14. ve 15. yüzyıllarda Asyagil üretim tarzına sahip olduğunu, kölelik ve feodal aşamaları yaşamadığını kanıtlamaya çalışmaktadır. Divitçioğlu'nun düşüncesi karşısında Osmanlı'nın feodal toplumsal yaşam sürdürdüğünü savunan yazarlar da bulunmaktadır.

¹⁵⁵ Samir Amin, a.g.k, s. 98-99.

Osmanlı toplumuna uygun üretim tarzının Asya Tipi Üretim olduğunu savunanlar Divitçioğlu'nun yanısıra İdris Küçükömer, Selahattin Hilav, Niyazi Berkes, Hikmet Kıvılcımlı, Stefanos Yerasimos, Çağlar Keyder, Muzaffer Sencer, İsmail Cem, Tefvik Çavdar, Şerif Mardin, edebiyatçılarımızdan da Kemal Tahir'i saymak mümkündür. Bu isimlerin karşısında Osmanlı üretim tarzının feodal bir yapıya sahip olduğunu düşünenler de vardır. Bu isimler arasında ise Doğan Avcıoğlu, Muzaffer İlhan Erdost, Halil Berktaş, Behice Boran, Korkut Boratav, Doğu Perinçek, Hikmet Kıvılcımlı ve Oğuz Oyan'ı sayabiliriz. Osmanlı toplumunun üretim tarzının ne feodal ne de Asyagil olmadığını düşünen, kendine özgü bir yapısı olduğunu savunanların içinde de Halil İnalçık ve Ömer Lütfi Barkan'ı sayabiliriz.

Osmanlı toplumsal yapısının feodal üretim tarzına sahip olduğunu düşünen kesim Asya Tipi Üretim Tarzı'na genellikle şu nedenlerden karşı çıkmaktadırlar: 1. Osmanlı toplumuna uygun olduğu düşünülen Asyagil üretim tarzı Osmanlı döneminin sadece belirli bir dönemine uygulanmakta bu dönemden sonra toplumun geçirdiği değişimler göz ardı edilmektedir. 2. Osmanlı toplumunun despotik olduğunu ve Osmanlı toplumunda Batı'daki gibi bir devrimi gerçekleştirecek dinamiğin bulunmadığını savunmak Cumhuriyet devrimini “ Batıcı bürokratların” ve “modernleştirici seçkinlerin” tarihi olarak yorumlamanın yanlışlığına düşmeye neden olmaktadır. 3. Osmanlı toplumunun üretim tarzının Asyagil olduğu tezi 14-15. yüzyıllar baz alınarak savunulmaktadır. Ancak Batı Avrupa feodalizmi 8. yüzyıl ile 14. yüzyıl arasındaki altı yüzyıllık geniş bir dönem içerisinde ele alınarak incelenmektedir.¹⁵⁶

Osmanlı'nın toplumsal yapısı hakkında fikir beyan eden yazarların bazılarının düşüncelerine kısaca göz atalım. Sina Akşin, klasik dönem Osmanlı toplum yapısının hem feodal hem de Asya Tipi Üretim Tarzları'nın her ikisini de kapsadığından bahsetmekte, “köylü üretim tarzı” gibi genel bir türe dayandırmaktadır. Sina Akşin, Osmanlı toplum yapısını 17. yüzyıldan itibaren feodal yapıya benzemeye başladığını belirtmektedir. Halil Berktaş 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı'da Asya Tipi Üretim Tarzı'nın olmadığını feodal üretim tarzının söz konusu olduğunu belirtmektedir. Berktaş feodalizmin doğuşu ve gelişiminin her yerde aynı dönemde ve aynı özelliklerde ortaya çıkması beklentisinin Avrupa merkezli bakış açısının ürünü olduğunu da

¹⁵⁶ Nuray Ertürk Keskin, *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara 2009, s. 37-44.

belirtmektedir. Behice Boran Osmanlı toplumunun feodal bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Boran Osmanlı'nın yerel feodaliteyi tasviye edememiş bir merkezi feodalite olduğunu savunmaktadır. Boran'a göre Batı'daki serf ile Osmanlı'daki reaya arasındaki feodal düzen açısından büyük bir fark yoktur. İki tarafta da toprağa bağlı emekçi bir sınıf söz konusudur. Muzaffer İlhan Erdost da Osmanlı'nın feodal bir yapısı olduğundan bahsetmekte, Osmanlı feodal yapısının Asyagil biçimden farklarını ortaya koymaktadır. Erdost'a göre, devlet Osmanlı'da toprağın ismi sahibidir. Toprağın asıl sahibi halktır. Asya Tipi Üretim Tarzı'nda özel mülkiyetin varlığı söz konusu değilken, Osmanlı'da özel mülk toprakların varlığı (mülk toprakların vakıf mülklere dönüştürülmesi, devlet milkü topraklarda bağış ve satış yapılması vb.) söz konusudur.

157

Kemal Tahir, Osmanlı'nın tarihsel gelişim çizgisinin Batı'dan farklı olduğunu, kendine özgü bir yapısı olduğunu savunmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği gibi bir iktisatçı olarak Divitçioğlu'ndan, sinemacılara kadar geniş bir kesimi etkilediği söylenebilmektedir. Tahir'in Bizans'tan yola çıkarak yaptığı tahlile göre, Bizans, ilk dönemlerinde halkı koruyan, 'devletçi' bir model uygulamaktadır. Ancak sonraki dönemlerde Bizans Asyagil üretimden uzaklaşmakta ve Avrupa feodalliğine benzemeye başlamaktadır. Avrupa feodalliğine benzemeye başladıkça da devletçi model çözülmektedir. Osmanlılar ise işte tam bu yıllarda 'tımâr' ya da bir başka ad ile 'ikta' sistemine geçerek eski devletçi Bizans modeliyle Ortadoğu devlet biçimlerinin bir sentezini kurmaktadır.¹⁵⁸ Kemal Tahir, tımâr sistemini üzerinde önemle durmakta, Osmanlı'nın yüzyıllar boyunca ayakta kalmasını tımâr sisteminin varlığına bağlamaktadır. Osmanlı Devleti'nin batılılaşma çabasına girmesinin, sosyalizmden geçilecek evreyi yaşayamamasına neden olduğunu söylemektedir. Osmanlı'nın sınıfsız bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. “ Bu iki sınıf yalnız Batı'da vardır, bizde işveren-işçialışverişi, burjuva-proleterya alışverişine hiç bezemez! Onların işi başka, bizim işimiz büsbütün başka! ... Batı'da soyca işçi ailelere bol bol rastlarsınız da, Türkiye'de soyca işçi kalmış aileler zordur. Çünkü bizde, (Batı'da olduğu gibi) sınıflar arası duvar yoktur! Batı insanı, sınıfının içinde sıkışıp kalmıştır. Başka sınıfa atlamayı düşünmez bile! ... olası bir iş değildir! “hiç olmaz” demek istemiyorum. Bazı

¹⁵⁷ Nuray Ertürk Keskin, *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara 2009, s.42-46.

¹⁵⁸ <https://kemaltahir.wordpress.com/bir-osmanli-komunisti-kemal-tahir/>

olağanüstü insanlar, bir kolayını bulmuş, duvarı aşmayı becermiştir. Fakat bu istisnalar, kaideyi değiştirmezler! Asıl kural sınıfının içinde yaşamaktır...”¹⁵⁹

Doğan Avcıoğlu’da, Osmanlı’nın gelişimini Divitçioğlu’ndan farklı okuyan bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Divitçioğlu için Osmanlı Devleti Batı’dan farklı, sınıfsız, kölelik ve feodalite aşamalarından geçmemektedir. Avcıoğlu ise, Osmanlı ile Batı’nın büyük benzerliklere sahip olduğunu savunmaktadır. Avcıoğlu’na göre, Osmanlı da tıpkı Batı’da olduğu gibi içinde bir sonraki tarihsel aşama olan kapitalizme geçme dinamiklerini taşımaktadır. Ancak bu aşamaya geçmeyi, Batı’nın coğrafi keşiflerinin engellediğini savunmaktadır. Batı ile Osmanlı’yı karşılaştırdığında benzerliklere vurgu yapmaktadır. Her iki sistemin de sömürüye dayalı olduğunu, reayanın tasarruf hakkının babadan oğula geçmesi durumunda özel mülkiyetin söz konusu olduğunu söylemektedir. Osmanlı’nın katı merkezi yapısını ise tarihsel ve coğrafi yapıların getirdiği bir gereklilik olarak sunmaktadır. Avcıoğlu, Osmanlı’da yerel güçlerin egemenliğinin kapitalizme evrilmeyi engellediğini söylemekte, bunun da ATÜT’çü tezleri doğrular nitelikte evrime kapalı yoz bir şekilde gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Avcıoğlu, Osmanlı’nın coğrafi yapısı nedeniyle Batılı kapitalistlerin hammadde ve pazar arayışlarına cevap verebilecek nitelikte olmasının Batılı’ların Osmanlı’nın kendi iç dinamikleriyle gelişmesine engel olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁰

Sabri Ülgener Osmanlı ile Batı’nın farklı olduğunu kabul etmektedir. Bu farklılığı da tarihsel zihniyet farklılaşması olarak göstermektedir. Ülgener’e göre, “ 15. ve 16. yüzyıllarda coğrafi keşifler ve dünya ticaret yollarının Akdeniz limanlarından Atlantik kıyılarına doğru yer değiştirmesinin trajik bir sonucu olarak Osmanlı toplumsal düzeni yeniden ortaçağlaşmış, bu sosyal yapı ve toplumsal tabakalaşma içerisinde deyim yerindeyse bir tüketim toplumu ve zihniyetinin dinamikleri bu içe kapalı, durgun atıl hayat üslubunda ve tasavvuftaki tembel unsurların zihniyete olan etkilerinde aranabilir.”¹⁶¹ Ülgener, Osmanlı toplumundaki kanaatkâr yapı ve geleneğe bağlılığı da farklılığın bir nedeni olarak göstermektedir. Ona göre, Batı’nın 16. yüzyıldan itibaren ticari anlamda kendini rasyonelleştirdiği ancak Osmanlı’nın tam tersi bir yönde

¹⁵⁹ <https://kemaltahir.wordpress.com/bir-osmanli-komunisti-kemal-tahir/>

¹⁶⁰ Işıl Çakan, *Türk Siyasal Hayatında Bir Aydın Profili: Doğan Avcıoğlu*, Akdeniz İİBF Dergisi, 2004, Sayı 7, s.36.

¹⁶¹ Ahmet Özkıraz, *Sabri F. Ülgener’de Zihniyet ve Geri Kalmışlık –Osmanlı’dan Günümüze Yapısal Bir Çözümleme-*, İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Nisan 2007, No 36, s. 42.

ilerlemesi de bu farklılığın nedenlerindedir. Osmanlı toplumundaki gelenekçilikte bir anlamda bu farklılıklar arasında gösterilmektedir. Çünkü Ülgener Osmanlı'da, üretim tarzı ve tekniği açısından katı bir muhafazakarlık (ustaya hürmet-saygı) olduğundan bahsetmekte, bunun da otorite ve hiyerarşiye toplumsal hayatta boyun eğilmesine neden olduğundan bahsetmektedir.¹⁶²

Ülgener'in Osmanlı toplumuna ait bir analizi de şöyledir: “ Üstte ve ve zirvede cezbe ve keramet ile ağa ve mütegalibe sıfatlarının karışımından vücut bulmuş bir rantiyer sınıfı ve etrafında uysal, uyumlu ve öyle olduğu kadar da kayırılma ve sivrilme şansına sahip bir yaşama halkası. Bu sosyal yapı, otorite ve geleneğe sınıksız bağlı feodal-göçebe bir zihniyetle desteklenmiştir. Bu feodal-göçebe zihniyet, yalnız üst tabakalarda yer etmemiş; orta ve alt tabakaların üst tabakaları taklidi yoluyla halka da sirayet etmiştir. Ülgener'e göre dış yüzeydeki bütün değişimlere karşın sosyal yapının derinlerine nüfuz eden bu anlayış Cumhuriyet'e kadar süregelmiştir. Çözülme devri toplumuna zihniyet açısından tüketim toplumu da denebilir.”¹⁶³

Oğuz Oyan'da Osmanlı toplumsal yapısının feodal olduğunu savunan isimlerden biridir. Oyan, Divitçioğlu'nun savunduğu Osmanlı'nın üretim tarzının Asya Tipi Üretim Tarzı olduğu konusundaki bakış açısını eleştirmektedir. Oyan Divitçioğlu'nun Osmanlı dönemindeki reaya hakkında yaptığı 'özgür köylüler' saptamasının tersini savunmaktadır. Divitçioğlu reyanın sömürüsünün kişi tarafından değil devlet tarafından yapıldığını, bu nedenle köylünün sömürüyü içselleştiremediğinden bahsetmekteydi. Oyan ise reayaya koşulan angarya işlerin kişisel sömürüye denk geldiğini belirtmektedir. Oyan'a göre, reaya emeğinin ürününe ve çiftliğine serbestçe sahip değildir ve bu nedenden dolayı özgür değildir. Ayrıca tımar beyini değiştirememekte, toprağını terk edememektedir. Yani hukuki olarak da özgür değildir. Oyan bazı yumuşatıcı önlemler alınarak reyanın kişisel bağımlılığı hafifletilse de Batı feodalitesindeki serf gibi reyanın da toprağa bağımlı olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁴ Oyan sipahilerin, köylülerin üzerinde mali bir yarı özerklik içinde olduklarının altını da çizmektedir. Raiyenin tımar sahipleri tarafından keyfi olarak vergilendirildiğini, kişisel

¹⁶² Ahmet Özkıraz, Sabri F. Ülgener'de Zihniyet ve Geri Kalmışlık –Osmanlı'dan Günümüze Yapısal Bir Çözümleme-, İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Nisan 2007, No 36, s.48.

¹⁶³ Ahmet Özkıraz, Sabri F. Ülgener'de Zihniyet ve Geri Kalmışlık –Osmanlı'dan Günümüze Yapısal Bir Çözümleme-, İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Nisan 2007, No 36, s. 45.

¹⁶⁴ Oğuz Oyan, *Feodalizmden Kapitalizme Osmanlı'dan Türkiye'ye*, Yordam Kitap, İstanbul 2016, s. 64-65.

hizmetlere zorlandığını ve hediyeler vermek zorunda bırakıldığını belirtmektedir. Oyan'a göre, sıkça fermanlar çıkarılarak sipahilerin keyfi salmalarının ve muamelelerinin önüne geçilmek istenmesi de sipahilerin köylüye sömürü uyguladığının bir kanıtıdır.¹⁶⁵ Oyan Asya Tipi Üretim Tarzı'na özgü olduğu söylenen toprak soyluluğu yokluğunun Osmanlı Devleti için geçerli olmadığından bahsetmektedir. Osmanlı toplumundaki tımarın miras ile soydaşlara aktarılması da zaten bunun kanıtıdır. Toprak soyluluğu Oyan'a göre Osmanlı toplumunda söz konusudur. Oyan, Anadolu Selçukluları döneminde tımar sistemine benzeyen ikta sisteminin bozulmasının yerini iki özel mülkiyet sistemine bıraktığından bahsetmektedir. Bu iki özel mülkiyet sistemi 'malikane' ve 'vakıflar'dır. Osmanlı padişahları devletin ayakta kalmasında yardımcı olabilecek güçlü kişilere (dervişlere, kumandanlara vb.) muafiyetler tanımaktadırlar. Oyan, Divitçioğlu'nu bu konuda kendi haklılığını pekiştirmek için bahsettiği dönem (14. ve 15 yy) dışına çıkararak, devlet tarafından verilen muafiyetlerin daha sonra tekrar devlet tarafından sınırlandırıldığı yönündeki düşüncesini de eleştirmektedir.¹⁶⁶

Oyan, mülk tımarları üzerinde de durmaktadır. O zamanda mülk tımarlarının niteliği hakkında bilgi veren Oyan'a göre mülk tımarları bugünün özel mülkiyetine benzemektedir. Feodal yükümlülükler altında reayanın üretken olduğu topraklar kalıtımsal olarak mülk tımar sahiplerine geçmektedir. Tımar sahiplerine toprağın mülkiyeti karşılığında orduya asker yetiştirme görevi verilmekte eğer tımar sahibi bu yükümlülüğünü yerine getirmezse toprağın bir yıllık gelirine el konulmaktadır. Oyan'ın dikkat çektiği nokta verilen yükümlülüğü yerine getirmeyen tımar sahiplerinin toprağın mülkiyetinden koparılmaması sadece gelire el konulmasıdır. Ömer L. Barkan'ın ifadesine de yer veren Oyan, Barkan'ın araştırmasına göre buna benzer mülk tımarlarının Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önceki Anadolu beyliklerinde de gözlemlendiğini belirtmektedir. Vakıflara, güçlü komutanlara ve derviş gibi zümrelere tahsis edilen mülkler olarak anılan serbest mülkler hakkında bilgi veren Oyan, bu mülkleri mutlak mülkler olarak görmektedir. Toprak sahipleri serbest mülkler üstünde istedikleri şekilde tasarrufta bulunabilmektedir. İster topraklar üzerine yeni yerleşim birimleri kurabilmekte, isterse bu toprakları parçalara ayırma hakkına sahip

¹⁶⁵ Oğuz Oyan, *Feodalizmden Kapitalizme Osmanlı'dan Türkiye'ye*, Yordam Kitap, İstanbul 2016, s. 74-75.

¹⁶⁶ Oğuz Oyan, *Feodalizmden Kapitalizme Osmanlı'dan Türkiye'ye*, Yordam Kitap, İstanbul 2016, s. 84-93.

bulunmaktadır. Bu nitelikleri ile Oyan, serbest mülkleri Batı feodalitesindeki dokunulmaz ‘alodial’ mülkiyetlere benzetmektedir. Başka bir mülkiyet çeşidi olan mâlikâne-divânî ise çift başlı bir mülkiyet şekline denk gelmektedir. Mâlikâne-divânî’de tımarın bir başında tımarın mülkiyet hakkını elinde tutan mülk sahibine, diğer başı divânî ise mirî toprak olarak devlete kalmaktadır. Oyan’a göre burada toprak ile raiyet üzerindeki farklı yükümlülüklerin nasıl net bir biçimde birbirinden ayrılabilirdiği görülmektedir.¹⁶⁷

Oyan, Asya Tipi Üretim Tarzı’na özgü nitelikleri anımsatarak Osmanlı Devleti ile ne kadar uyumluluk gösterdiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Asya Tipi Üretim Tarzı’nın en belirgin özellikleri arasında gösterilen geniş bir arazi ve bu araziye sulamak için geniş çaplı örgütlenmiş, sulama kanalları yapabilen merkezi bir devlet kıstası söz konusudur. Oyan, Osmanlı Devleti’nin 1527-28 mali yıllarındaki harcamaları göz önünde bulundurarak yaptığı tespitite büyük bayındırlık yatırımları payının sıfır olduğundan surların bakımı türünden giderlerin dikkate alınmayacak kadar az olduğundan bahsetmektedir. Kamu hizmetlerinin merkezi devlet tarafından karşılanması konusu da Asya Tipi Üretim Tarzı’nın özelliği olarak belirtilmektedir. Fakat Oyan, Osmanlı toplumunda kamu hizmetlerinin genelde vakıflara ‘özel sektöre’ devredildiğinden bahsetmektedir.¹⁶⁸

Oyan üç noktaya değinerek doğu despotizmi kavramının Osmanlı toplumunda daha esnek olduğunu belirtmektedir:

1. Toprak mülkiyetlerinin genişliğine göre belirlenen yönetici ve hâkim sınıflar hiyerarşisi,
2. Özel büyük toprak mülkiyetlerinin varlığı ve dirlik-tımar sahibi bazı grupların hemen hemen tam özerkliği,
3. Hâkim sınıfların alt katmanını oluşturan küçük tımar sahiplerinin(sipahilerin) de önemli ekonomik ve toplumsal rolleri ve ihmal edilemeyecek düzeydeki otonomi payları,

¹⁶⁷Oğuz Oyan, *Feodalizmden Kapitalizme Osmanlı’dan Türkiye’ye*, Yordam Kitap, İstanbul 2016, s. 111-115.

¹⁶⁸ Oğuz Oyan, a.g.k, s.122-123

Bu durum Oyan'a göre paylaşılan bir merkezi iktidar yapısını ve karmaşık bir sınıfsal yapıyı göstermektedir.¹⁶⁹

Osmanlı'da değişim değerli üretimin varlığından da bahseden Oyan bu konuda örnekte vermektedir. "Karadağ (Montenegro) sancakbeyinin hassası, 1523 kayıtlarına göre, yılda 103.875 akçelik bir gelir getiriyordu.. Örneğin diyor Akdağ, Rumeli Beylerbeyisi Hasan Paşa'nın Bursa pazarına 1514'te yollayıp sattırdığı koyun 2797 adet idi. Serasker Sultan (Sadrazam İbrahim Paşa) da 1527 yılında 4505 koyun yollayıp, Bursa'da sattırmıştı." Oyan, amacı zenginleşmekten başka bir şeye karşılık gelmeyen 'değişim değeri' üretiminden söz etmenin yerinde olabileceğini söylemektedir.¹⁷⁰ Oyan, Osmanlı şehirlerinin yapısına da değinmektedir. Divitçioğlu bilindiği üzere Asyagil üretimin özelliği ile paralellik gösteren şehir ve kırsal birbirinden farklılaşmamış olduğunu düşünmektedir. Oyan, Osmanlı toplumunda kır ile kent arasında Batı'daki gibi bir kopuşun olmadığından bahsetmekte, kırsal alan üzerinde kentin sürekli hakimiyetinin olduğunu belirtmektedir. Ve şunları eklemektedir: " Özetle pre-kapitalist bir ekonomiyle uyumlu olarak kent-kır eklemelenmesi çok fazla gelişkin değildi veya çoğunlukla tek yönlü olarak gerçekleşiyordu. Yerinde tüketilmeyen tarımsal üretimin önemli bir bölümü büyük kentlere sevk edilirken, ticari ilişkilerin kırsala artan bir yayılımından söz etmeye izin verecek anlamlı göstergeler ortada yoktu; kırsal yerleşimlerde düzenli (örneğin haftalık) pazarların kurulması, büyük kentlerin etki alanındaki bölgeler dışında, daha istisnai bir durumdu. Bu olgu önemlidir çünkü daha sonraları, başka koşulların da olumsuz etkileriyle kent-kır arasındaki bağlantısızlık süregittikçe, bu durum, bu toplumun kapitalizme doğru evriminin önündeki önemli engellerden birini oluşturacaktır. Burada 'klasik feodalite' ile karşılaştırma bağlamında, ele aldığımız meselenin *ikinci veçhesine* geliyoruz. Kır ile kent arasındaki iş bölümü düzleminde eklemsizlik, 'klasik' tip feodal toplumların da bir olgusuydu. Ama ihtiyat payını koruyarak ileri sürülebilir ki, Batı'da feodal rejim altında kırsalda öz-tüketim daha belirgindi ve daha iyi örgütlenmişti. Bu durum büyük senyörlüklerin iç yapısıyla ilintiliydi."¹⁷¹

¹⁶⁹ Oğuz Oyan, a.g.k, s.126.

¹⁷⁰ Oğuz Oyan, a.g.k, s. 139.

¹⁷¹ Oğuz Oyan, a.g.k, s. 143-146.

Son olarak Taner Timur'un Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı toplumundaki feodal yapılanma hakkındaki bakış açısına değinelim. Timur, ilk olarak tarihsel gelişim aşamaları hakkındaki düşüncelerini beyan etmektedir. Taner Timur da şemalaştırılmış bir Marxizm'e karşı çıkmaktadır. Timur'a göre Marx ve Engels evrensel nitelikte bir gelişme çizgisi belirlememiştir. Onlar Batı'da gerçekleşen özgül bir gelişmeden söz etmektedir. Doğu ve Batı dönemlere göre incelenmelidir. Timur aslında Türklerin daha V. yüzyılda üzeniyi bularak feodal çağın "şövalye" tipinin ilk öncüleri olduğunu söylemektedir.¹⁷²

Timur, Doğu Roma'nın Türk istilasını ile yıkılmış olduğunu, Türkler'in de Romanın mirasçısı olduğunu, fakat Türkler'in Batı'da olduğu gibi feodal ve kapitalist aşamaları yaşayamadığını belirtmiştir. Bu aşamaları yaşayamayan Türkler'in geri kalmış olduğu söylemlerinin Batılı tarihçilerin ırkçı bakış açılarından ileri geldiğini belirtmektedir. Taner Timur Bizans'ta Asya Tipi Üretim Tarzı'nın görülmediğini düşünen Batılı araştırmacı Bibicou'yu eleştirmektedir.

1. Bibicou'ya göre "coğrafi ve teknik" açıdan, Bizans, Asya tipini oluşturan ve Sahra'dan Orta Asya steplerine kadar uzanan kurak bölgelerde olmadığı gibi, despotik devlete temel teşkil eden kanallar, sulama vs. gibi önemli kamu görevlerini de yerine getirmemektedir. Oysa Engels'in ilk defa bu konuyla ilgilendiği bir sırada ortaya attığı bu fikir, sonradan terk edilmemekle beraber hiç de tekçi bir nitelik taşımamaktadır. Yani bu unsurları taşımadan da bir toplumda "Asya tipi üretim biçimi" egemen olabilir.
2. "Hukuki" açıdan, yine Bibicou'ya göre, Bizans özel mülkiyete geçmiştir. Dolayısıyla Asya tipinde sadece "devlet mülkiyeti" olduğuna göre Bizans'ta bu unsur da yoktur. Oysa bir toplum "sosyal formasyon" olarak ele alınca, bunun altyapısını, yan yana bulunan çeşitli üretim biçimleri teşkil ederler. Tarihi araştırmalarda bunlardan hangisinin en yaygın ve egemen olduğunu saptamak her zaman kolay, hatta mümkün değildir...Bibicou Ostrogorsky'nin çalışmalarına dayanmış ve komünal üretim biçiminin çözüldüğünü, komünlerde, yani tarımsal cemaatlerde özel mülkiyete geçirildiğini ileri sürmüştür...Ancak komün yapısından özel mülkiyete geçişi ifade eden bir çözüme olsa bile, bu

¹⁷² Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, İmge Kitabevi, Ekim 2010, s.51.

süreç tamamlanmamıştır. Nitekim Ostrogorsky'nin belirttiği ve Bibicou'nun da tekrarladığı gibi komünlerde henüz vergi konusunda, “kollektif sorumluluk” olgusu devam etmektedir. Bunların X. ve XI. yüzyıllarda “güçlü”lerin, yani askeri aristokrasinin iktisadi egemeliğine girmesi de feodal ilişkilerin gelişmesi şeklinde yorumlanamaz. Bibicou başka bir araştırmaya dayanarak da Bizans'ta nüfus naklinin, özellikle istilacı halkların naklinin devamlı bir iskan politikası olduğunu ve bu nakillerle yerleştirilenlere “uygun bir statü”nün verileceğini ileri sürmüştür..Devlet zoru ve baskısı ile bir topluluğu birden istenilen üretim biçimine sokmak olanaksızdır.

3. “İktisadi” açıdan, yine Bibicou'ya göre, Asya tipi üretim çok büyük ölçüde doğal ekonomi biçimindedir. Oysa Bizans geniş ölçüde para ekonomisine geçmiştir. Şehir hayatı çok gelişmiştir. Vergiler de kısmen aynı, kısmen nakdi olarak toplanmaktadır. Burada da Bibicou “model”inin katılığıyla karşı karşıyayız. Eğer araştırmacı Osmanlı toplumunu da biraz incelemek zahmetine katlansaydı, saydığı unsurların orada da aynen mevcut olduğunu görürdü..
4. Yazar “sosyal” alanda da sınıf yapısını ele almış, Bizans'ta sınıfların teşekkül ettiğini, oysa Asya tipinin sınıfsız bir toplum olduğunu ileri sürmüştür... Osmanlılarla işbirliği yapan ve Müslüman olan Bizans tekfurları dışında, Paleologlar, Komnenler, Kantakuzenler gibi hanedan ailelerinin mensuplarından birçoğu dahi Osmanlı hizmetine girmiş ve varlıklarını korumuşlardır. Bunlar birdenbire komünal hayata mı geçmişlerdir? Tüm Balkanlarda da durum farklı değildir.
5. “Devlet”, açısından, yazar, genel kanının dışına çıkamamış, Bizans devletinin “despotik” yapısını kabul zorunda kalmıştır. Ancak bunu da hafifletmek yollarını aramış ve “Bizans devletiyle, kaba bir devlet değil, nüanslarla ve ince evrimlerle oluşan zarif bir devlet karşısındayız” diye ilave etmiştir. Burada birtakım Türk yazarlarının ileri sürdüğü “kerim devlet”, “ana devlet” tezlerinin Bizans çeşitlemesiyle karşı karşıyayız.
6. Nihayet, Bibicou, tarihi açıdan Asya tipi üretimin, Marksist şemaya göre, köleci üretim biçiminden önce geldiğini, bu bakımdan Bizans'ın köleci ve feodal ilişkilere geçmiş bir toplum olarak bu aşamayı geride bıraktığını ileri sürmüştür. Oysa, daha önce de belirttiğim gibi, bir toplum “sosyal formasyon” olarak ele

alınınca, her zaman alt yapısını çeşitli üretim ilişkileri oluşturur. Asya tipine temel teşkil eden komünal ilişkiler XIX. yüzyıl Avrupasında dahi mevcuttur. Hatta Marx, Germen komünlerinin kendi doğduğu bölgelerde XIX. yüzyıla kadar yaşadığını, fakat bazen insanın “bir çeşit muhakeme körlüğü” ile burnunun dibindeki şeyleri göremediğini yazmıştır.¹⁷³

Taner Timur, Selçukluların “ikta sistemi”nden bahsetmekte ve Türklerin Selçuklular döneminde feodalizmin ilk aşamasını yaşadıklarını söylemektedir. Divan-ı Lugat-üt Türk'te geçen “Ok” kelimesinin toprakta miras hakkı anlamına geldiğini söyleyerek özel mülkiyete geçişi düşündürdüğünü belirtmektedir. Timur Avrupa'da Norman istilasının feodal gelişmelere neden olduğunu fakat Selçuklular'ı yıkan Moğol istilasının böyle bir gelişmeye yol açmadığını belirtmekte ve bunun nedenlerini açıklamaktadır. İlk olarak Batı'da tarım teknolojisindeki gelişmelerin Anadolu'da olmamasını göstermektedir. İkinci olarak Batı'da X. ve XI. yüzyıllarda göç ve istila sona ermekte, Türkiye'de ise göç hareketleri XV. yüzyıla kadar devam ederek feodalizme geçişte engel teşkil etmektedir. Üçüncü olarak Batı'da teknolojinin artışı nüfusta artışa neden olmuş şehirlere göçün başlaması ile ticari yaşamın güçlenmesi söz konusu olmuştur.¹⁷⁴

Timur Osmanlı'da varolan feodal gelişmeleri de kaydetmektedir. Timur'un Prof. Fuat Köprülü'den yaptığı alıntı da Osman Bey zamanında feodal yapının güçlendiğini göstermektedir. “ Babadan oğula kalan sipahilik, memlekette çok sağlam esaslara dayanan bir toprak aristokrasisi vücuda getiriyordu. Kendi menfaatleri, varidatı kendilerine tahsis edilmiş olan yerlerin iktisadi yükselişine, yani köylü sınıfının refahına müstenid olan bu sınıf, kendi malikanelerinde devletin de bir nevi mümessili idiler.”¹⁷⁵ Yine Orhan Bey döneminde din adamlarına dağıtılan tımarların kişisel zenginleşmelere yol açtığını belirtmektedir. Ancak merkezi otoriteyi güçlendiren girişimlerin Osmanlı döneminde de bariz bir şekilde olduğunu göstermektedir. Timur, feodal güçlenmenin olduğu yerlerde Osmanlı padişahlarının merkezi gücü etkinleştirerek feodal gücü kırdığını anlatmaktadır.

Timur, Osmanlı'da toprak türlerini ele almakta ve toprakların sadece “miri arazi” şeklinde olmadığını belirtmektedir. Mehmet Çelebi'nin eserinden yola çıkarak

¹⁷³ Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, İmge Kitabevi, Ekim 2010, s. 61-64.

¹⁷⁴ Taner Timur, a.g.k, s. 96.

¹⁷⁵ Taner Timur, a.g.k, s. 108.

Osmanlı'da üç arazi biçiminin olduğunu söylemektedir. Bunlar öşür arazi, haraç arazi ve miri arazi olarak sıralanmaktadır. İlk ikisinin mülk statüsünde olduğundan fakat bunlar geliştiğinde devletin miri araziye güçlendirerek feodal eğilimleri zayıflattığına değinmektedir. Taner Timur, Prof. H. İnalçık'ın Osmanlı'da toprakların %87'sinin miri arazi olduğu yönündeki çıkarımını da şu şekilde eleştirmektedir: “ ..Burada devletin şu veya bu şekilde gelir temin ettiği tüm arazi devlet mülkiyetinde sayılmaktadır ki, sosyolojik açıdan böyle bir yöntemi geçerli saymak tartışma götürür. Çünkü bu gelir kaynakları içinde yer alan ve mülkiyeti özel kişilere ait Malikâne-Divani sistemine tabi toprakların genişliği hakkında bir bilgimiz olmadığı gibi, bu gelir kaynaklarının dışında kalan mülk arazilerin kapsamını da bilmiyoruz. Kaldı ki, bazı tahrir defterlerinde bizzat sancak beyine ait hassa topraklar içinde özel kişilere ait “çiftlik”ler kaydedilmiştir ki, bu da aslında toprakta mülkiyet ve tasarruf haklarının ne kadar girift olduğunu gösterir.”¹⁷⁶ Timur, miri arazi kavramının ideolojik olarak kullanıldığını düşünmektedir. Daire-i Adliye formülünü de incelemekte, Türklerin merkezi otoriteyi bu formül ile sağladıklarını düşünen araştırmacıların da Osmanlı ideolojisinin içinde hapsediklerini düşünmektedir. Osmanlı Timur'a göre komünal-patriyarkal ilişkilerin olduğu bir devlettir ve içerisinde feodal aşamaya geçebilecek gücü barındırmaktadır.

¹⁷⁶ Taner Timur, a.g.k, s. 221.

SONUÇ

Karl Marx'ın 1850'li yıllarda Engels ile mektuplaşmalarında bariz bir şekilde karşımıza çıkan Asya Tipi Üretim Tarzı o dönemden bu yana pek çok kesimin bu konu hakkında fikir beyan etmesinde etkili olmaktadır. Karl Marx'ın Asya Tipi Üretim Tarzı'nı ortaya atışı tarihsel materyalizm ile çizmiş olduğu toplumların gelişim aşamaları konusunda da sorunlara neden olmaktadır. K.Marx'ın toplumların tarihsel olarak sırayla -ya da değil- , ilkel komün- köleci-feodal-kapitalist-sosyalist aşamalardan geçeceğine dair oluşturmuş olduğu inanç Asya Tipi Üretim Tarzı'nın ortaya atılması ile karmaşık bir hal almaktadır. Marx'ın incelemeye aldığı –özellikle Çin ve Hindistan- doğu toplumlarında gözlemediği nokta Doğu'nun Batı'nın gelişim aşamasından değişik yönde ilerlediği sorunudur. Marx bu konuda detaylı bir inceleme yapmadan vefat etmiştir. Bu da açıklığa kavuşturulamayan Asya Tipi Üretim Tarzı hakkında hararetli tartışmaların gerçekleşmesine neden olmaktadır. Asya Tipi Üretim Tarzı ile ortaya atılan, geniş bir arazi ve bu arazide büyük su kanalları yapımını örgütleyebilecek güçlü ve merkezi bir devlettir. Doğu toplumlarında siyasi olarak despot hükümdarların hüküm sürdüğü, dinsel inanışları nedeniyle devletin kutsal sayıldığı pek çok yapı ile birlikte gelişimlerini sürdüremeyen durağanlık söz konusu olmaktadır. Bu durağan yapı içerisinde Batı toplumlarının tarihsel bir aşamadan diğerine geçilecek olan dinamizmi kendi içinde yoktur. Doğu toplumları Asyagil üretimden feodal aşamaya geçememekte bunun devamı olan kapitalizmi de görmemektedir. Marx'ın doğu toplumlarını durağan olarak görmesi Marx'ı, Max Weber'in prebendalizm, 'doğu despotizmi' kavramlarına yakınlaştırması yönüyle eleştiri toplamaktadır. Asya Tipi Üretim Tarzı'na farklı çevrelerden çok farklı seslerin yükseldiği de aşikardır. Kimilerine göre Asya Tipi Üretim Tarzı adıyla doğu toplumları farklılaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu bakış açısına hakim olan ise, egemen milletlerin doğu toplumlarını tarihsel aşamada kenara itip doğu toplumlarının ancak güçlü ülkelerin 'yardımı' ile bir sonraki 'çağdaş' aşamaya geçebilmesinin olanaklı olduğu yönündeki düşüncelerdir. Ancak bu düşüncenin sorunlu olduğu göz ardı edilemeyecek kadar net gözükmektedir. Bu şekil bir eğilimin güçlü ülkelerin,

güçsüz ülkeler üzerindeki baskısı hafife alınamayacak sonuçlar doğurmaktadır. Tabii Marx'ın Asya Tipi Üretim Tarzı ile kastettiği kesinlikle böyle bir sonuca varmak değildir. Marx Asya Üretim Tarzı'na sahip ülkelerin de toplumsal çözülüşü yaşayabileceklerini savunmaktadır. İkinci bölümde bahsedildiği gibi Marx Asya Üretim Tarzına sahip ülkelerin küçük ticari faaliyetlerle ve tefecilikle kendi içsel dinamiklerini oluşturarak çözülebileceklerini düşünmemektedir. Böyle bir çözülme Marx'a göre dışsal dinamik sonucunda gerçekleşebilir. Asyagil üretime sahip ülkeler kapitalist bir darbe sonucunda kapitalist sisteme geçiş yapabilmektedirler. Ancak bu durumun da Marx'a göre yapıcı ve yıkıcı etkileri söz konusudur.

Ülkemizde de Asya Tipi Üretim Tarzı ile ilgili tartışmalar 1960'lı yıllarda alevlenmektedir. Türkiye'de geniş akademik çevreler Türkiye'nin Asyagil üretim içinde olup olmadığına dair fikir beyan etmeye başlamaktadır. Asya Tipi Üretim Tarzı Osmanlı toplumunun üretim tarzı, toplumsal yaşantıları dikkate alınarak incelemeye alınmaktadır. Klasik Marksist görüş olarak adlandırılan kesime göre, Osmanlı toplumunda feodal üretim tarzı dışında bir üretim tarzı arayışı hatalıdır. Bu görüşe inananlar Osmanlı'nın sömürülen kesim ile sömüren arasındaki farkta Batı'dan hiç de farklı olmadığını, sömürü ilişkilerinin Batı'daki gibi işlediğini savunmaktadır. Ayrıca bu görüşe göre, farklı kültür ve geleneklere sahip birbirinden farklı milletlerin tarihsel olarak aynı dönem içinde aynı toplumsal dönüşümleri yaşamasını beklemek de katı ve oldukça şekilci bir beklenti olmaktadır. Ulusal sol kesim içinde hayat bulan bu düşünceler Osmanlı'da Batı'daki gibi toplumsal devrime yol açacak iç dinamizmin yoksun olduğu, Türkiye'nin durağan yapıya sahip olduğu düşüncesi eleştirilmektedir. Türkiye'nin toplumsal devrim yapabilme kapasitesini yok saymak Cumhuriyet devrimlerini önemsiz bir konuma itmek gibi bir sorun taşımaktadır.

Asya Tipi Üretim Tarzı'nın Türkiye Osmanlı dönemine uygulanabilirliğini savunan azımsanmayacak kesimin varlığı da göz ardı edilemez. Bu konuda titiz bir araştırma yapan Sencer Divitçioğlu Osmanlı toplumunun 14. ve 15. yüzyıllarda Asya Tipi Üretim Tarzı'nın özelliklerine uygun bir toplumsal yaşam sürdürdüğünü ele almaktadır. Divitçioğlu Osmanlı'nın feodal üretim tarzını yaşamadığını, hatta köleci aşamayı da yaşamadığını belirtmektedir. Osmanlı tarihsel olarak Asyagil üretimin yapısına uygun, durağan bir yaşam sürmektedir. Divitçioğlu Osmanlı

toplum yapısında köleliğin olmadığını, Batı'daki gibi sömürünün kişisel bir sömürü olmadığını köylünün devlet tarafından sömürüldüğünü savunmaktadır. Divitçioğlu'nun dikkat çekmek istediği sömürünün köylü tarafından yeteri kadar içselleştirilmediği olup Batı'daki gibi bir toplumsal devrime zemin hazırlamamış olmasıdır. Bu da Asya Tipi Üretim Tarzı'nın durağan toplumsal yapısı ile paralellik göstermektedir. Divitçioğlu Osmanlı'da hükümetin merkezi bir yapıya sahip olması, kullanım değerli üretimin varlığı, özel mülkiyetin yokluğu, şehir ve köylerin farklılaşmamış olması, kamu işlerinin devlet tarafından üstlenilmesi gibi pek çok etkenin varlığını sıralayarak Asya Tipi Üretim Tarzı'nın Osmanlı toplumsal yapısı ile uyumlu olduğunu anlatmaktadır. Divitçioğlu'nun Asya Tipi'ni Osmanlı toplumsal yapısına uygun olarak görmesinde onun ailevi kültürel mirasının ve sonradan edindiği kültürel çevrenin de etkisi söz konusu olmuştur. Divitçioğlu'nun babasının Osmanlı ideolojisine yakınlığı, Selahattin Hilav ve Kemal Tahir gibi isimlerle dostluklar kurması Divitçioğlu'nun Cumhuriyet Devrimi'ni farklı şekilde yorumlamasında etkili olmuş ve Divitçioğlu'nu ATÜT teorisine yakınlaştırmıştır.

İktisatçı olarak Divitçioğlu, Osmanlı'nın üretim tarzını ele alırken antropolojiye saldırdığı merak ile de Osmanlı'nın toplumsal yaşamını, kültürel oluşumlarını geniş bir bakış açısı ile incelemektedir. Türk toplumunun tarihsel yaşayışı ile ilgili incelemeler yapmaktadır. Tarihsel çalışmalarını Asya Tipi Üretim Tarzı ile de bütünleştirmektedir. Türklerin hanedanlık dönemlerindeki toplumsal yaşayış biçimlerinin Asya Tipi Üretim Tarzı ile ilişkili olduğunu belirtmekte, merkezi, durağan ve despotik yapısının eskiden gelen kültürlerin etkili olduğunu belirtmektedir.

Ancak Osmanlı toplumunda -klasik marksistlerin bakış açısına paralel olarak- tamamen Batı'daki gibi bir toplumsal dönüşümü beklemek ne kadar doğrudur? , Osmanlı'da kamu işleri gerçekten devlet tarafından mı yapılmakta, yoksa bugünkü özelleştirmeye benzeyen o zamanın vakıflarına mı yaptırılmaktadır?, Osmanlı'da meydana gelen ayaklanmaları “ufak tefek” ayaklanmalar olarak algılayıp, toplumsal hareketliliği görmezden gelmek ne kadar doğrudur? Osmanlı, Batı'nın feodal yapısı ile elbette farklılıklar taşımaktadır. Her toplumun farklı kültürel yaşantısı, dini kuralları vardır. Bu tür farklılıklar bir toplum ile diğer toplum arasında farklılıkların meydana gelmesine olanak sağlar. Osmanlı toplumu özelinde bakıldığında

yukarıdaki sorular büyük öneme sahiptir. Bu sorular bizleri Osmanlı ile Batı arasında toplumsal açıdan farklılıklar olsa da Osmanlı'da feodal aşamanın yaşandığına dair görüşe yaklaştırmaktadır.

Asya Tipi Üretim Tarzı savunusu ile pek çok kesimi karşısına almak durumunda kalan Divitçioğlu'nun bu konuda yaptığı çalışmanın önemli bir çalışma olduğunun altını çizmekte fayda var. Divitçioğlu 1960'lar Türkiye'sinde asyatik toplum incelemesi ile belki incelenmekte geç kalınmış bir konuyu su yüzüne çıkararak tartışılmasına olanak sağlayan bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de ATÜT tartışmaları Türk toplumunun tarihsel gelişimini anlamak için araştırmacılara geniş bir bakış açısı sunmaktadır. Türk toplumunun tarihsel gelişimini anlamak gelecek hakkında da çıkarımlar yapmaya katkıda bulunmaktadır. Bugünü iyi anlamak, özümsemek için tarihsel olarak nasıl bir gelişim yaşandığını irdelemek gereği ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Alnrecht U., Ernst D., Lock P., Wulf H., Silahlanma ve Azgelişmişlik -İran Hindistan, Yunanistan/Türkiye Keskinleşen Militarizim- (Çev. Ümit Kıvanç, Mehmet Budak), Birikim Yayınları, İstanbul 1978.

Amin, Samir, Avrupamerkezcilik –Bir İdeolojinin Eleştirisi-, (Çev. Mehmet Sert), Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2007.

Avcıoğlu Doğan, S. Divitçioğlu'nun Kitabı Üzerine, Yön Dergisi, Sayı 169, Haziran 1966.

Bağdatlı, Selahattin, Selahattin Hilav'la Konuşmalar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

Bekiryazıcı, Eyüp, 2000, Şihabuddin Sühreverdi'nin Hikmet-i İşrak Anlayışı, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Yüksek Lisans Tezi.

Bekmen, Ahmet, Marksizm “Praksis”in Teorisi, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, Der. H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

Bora, Tanıl, 100. Sayıda, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı 100, 2004.

Curtis, Michael, Şarkiyatçılık ve İslam, (Çev. Mehtap Çakır), Matbu Yayınları, İstanbul 2015.

Çakan, Işıl, Türk Siyasal Hayatında Bir Aydın Profili: Doğan Avcıoğlu, Akdeniz İİBF Dergisi, Sayı 7, 2004.

Divitçioğlu, Sencer, Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu, AR Yayın Dağıtım.

Divitçioğlu, Sencer, Bayağı İktisat, Cambrigde Okulu ve Marksizm, Birikim Dergisi, Sayı 5.

Divitçioğlu, Sencer, D. Avcıoğlu'nun Yazısı Üzerine, Geçivermiş Gelecek, Bağlam Yayıncılık, Kasım 1991.

Divitçioğlu, Sencer, İktisadi Sistemler ve Kuralları, Geçivermiş Gelecek, Bağlam Yayıncılık, Kasım 1991.

Divitçioğlu, Sencer, İktisadi Sorun, Sistemler ve Sınıflar, Geçivermiş Gelecek, Bağlam Yayıncılık, Kasım 1991

Divitçioğlu, Sencer, Sistem Seçiş Hakkında Bir Deneme, Geçivermiş Gelecek, Bağlam Yayıncılık, Kasım 1991.

Divitçioğlu, Sencer, Az Boyunun Sırrı (VIII. Yüzyıl), Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma, İmge Kitabevi, Nisan 2006.

Divitçioğlu, Sencer, Büyük Çöküşten(744) Sonra Türk İlinde Arda Kalan Boylar, Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma, İmge Kitabevi, Nisan 2006.

Divitçioğlu, Sencer, Hunca Beyit ve Ötesi, Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma, İmge Kitabevi, Nisan 2006.

Divitçioğlu, Sencer, Saruhanlı Beyliği'nin Kıpçak Kökenli Olma İhtimali (XI.-XIV. Yüzyıllar), Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma, İmge Kitabevi, Nisan 2006.

Divitçioğlu, Sencer, Ting-ling, T'ieh-le ve Tele, Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma, İmge Kitabevi, Nisan 2006.

Divitçioğlu, Sencer, Türk Yurdunda Belli Belirsiz Nestoriler (VIII. Yüzyıl), Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma, İmge Kitabevi, Nisan 2006.

Divitçioğlu, Sencer, Batı Çoğulcu Devleti Versus Osmanlı Bütüncül Devleti (XIV. ve XV. Yüzyıllar), Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016.

Divitçioğlu, Sencer, Kapitalizm-Öncesi Üretim Tarzları (Göçebe Üretim Tarzı), Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016.

Divitçioğlu, Sencer, I. a Nasıl Bir Tarih?, Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016.

Divitçioğlu, Sencer, I. b Nasıl Bir Tarih?, Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016.

Divitçioğlu, Sencer, “Oyun Teorisi” Bağlamında Celâli İsyânları (1596-1611), Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016.

Divitçioğlu, Sencer, Risaletü’l İslam’da İktisat, Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında, Alfa Basım Yayım , Ocak 2016.

Divitçioğlu, Sencer, “Big Man” Paradigması, Osmanlı Beyliği’nin Kuruluğu, Alfa Basım Yayım, Kasım 2015.

Ekinci, İbrahim, Güldağ, Hakan, Sencer Divitçioğlu Anlatıyor, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

Ergun, Doğan, Yöntemi Geliştirmek Türkiye’de Toplumsal Bilimlerde Yeniden retim zerine, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2014.

Hobsbawn, Eric, Marx ve Engels’in Yapıtlarında Prekapitalist Kuruluşlar, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil retim Tarzı ve Doğu Despotizmi, Çev. Kenan Somer, Birey ve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5.

Hoffmann, Ernst, Soyo-Ekonomik Kuruluşlar ve Tarih Bilimi, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil retim Tarzı ve Doğu Despotizmi, Çev. Kenan Somer, Birey ve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5.

Jean Suret- Canale, İlk Sınıflı Toplumların İrdelenmesinin Teorik Sorunları, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil retim Tarzı ve Doğu Despotizmi, Çev. Kenan Somer, Birey ve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5

Keskin, Nuray E., Türkiye’de Devletin Toprak üzerinde rgtlenmesi, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara 2009.

Lewin, G., Çin Tarihinde Toplumsal Kuruluşlar, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil retim Tarzı ve Doğu Despotizmi, Çev. Kenan Somer, Birey ve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5.

Mandel, Ernest, Freeman, Alan, Marksist İktisat El Kitabı, Çev. Nail Satlığan, Yordam Kitap, İstanbul 2010.

Oyan, Oğuz, Feodalizmden Kapitalizme Osmanlı’dan Türkiye’ye, Yordam Kitap, İstanbul 2016.

Özkiraz, Ahmet, Sabri F. Ülgener'de Zihniyet ve Geri Kalmışlık –Osmanlı'dan Günümüze Yapısal Bir Çözümleme-, İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No 36, Nisan 2007.

Özmel, İsmail, Niğdeli Şair ve Yazarlar, Niğde Valiliği Yayınları, Konya 1990.

Somer, Kenan, İlk Sınıflı Toplumlar, Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi Sunuş, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi, Çev. Kenan Somer, Bireyve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5

Tezgel, Osman, Manüfaktürün Ortaya Çıkışı ve Fabrika Üretimine Geçişte Manüfaktürün Rolü: Emek Süreci Bağlamında Bir Değerlendirme, Çalışma İlişkileri Dergisi, Sayı 1, Ocak 2013.

Timur, Taner, Osmanlı Toplumsal Düzeni, İmge Kitabevi, Ekim 2010.

Tökey, Ferenc, Çin'de Asyagil Üretim Tarzı, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi, Çev. Kenan Somer, Bireyve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5.

Turner, Bryan S.,Marx ve Oryantalizmin Sonu, (Çev. Çağatay Keskinok), Kaynak Yayınları, İstanbul 2001.

Varga, Yevgeni, Asyagil Üretim Tarzı Üzerine, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi, Çev. Kenan Somer, Bireyve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5.

Vasili, Struve, Asyagil Üretim Tarzı Kavramı: Doğruluk ve Sınırlar, İlk Sınıflı Toplumlar Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi, Çev. Kenan Somer, Bireyve Toplum Yayınları, 1985, Teorik Sorunlar Dizisi: 5

Yıldırım, Kazım, 1989, Muhyiddin İbn'ül-Arabi ve Sistemi (Gazzâli, Sühreverdi, Mevlânâ ve Konevi ile Mukayeseler, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe, Doktora Tezi.

<https://kemaltahir.wordpress.com/bir-osmanli-komunisi-kemal-tahir/>

http://www.academia.edu/1766343/1960lar_T%C3%BCrkiyesinde_Sinemadaki_Ak%C4%B1mlar.

https://www.academia.edu/19986514/Hindistanda_%C4%B0ngiliz_S%C3%B6m%C3%BCrgecili%C4%9Fi_Oryantalizm_ve_William_Jones

<https://tr.scribd.com/doc/263548775/Tarih-Sinif-I-Hindistan-Tarihi>

<https://www.academia.edu/31798487>

[https://www.academia.edu/8783268/%C4%B0lkel_K%C3%B6leci_ve_Feodal
Toplum](https://www.academia.edu/8783268/%C4%B0lkel_K%C3%B6leci_ve_Feodal_Toplum)

